

Sosyolojik Düşün

Yıl/Year: 2020 (Haziran/June)

Cilt/Volume: 5- Sayı/Issue: 1

E-ISSN: 2587-2699

İmtiyaz Sahibi / Owner

Doç. Dr. Bekir Kocadaş

Editörler / Editors

Doç. Dr. Bekir Kocadaş

Doç. Dr. Emre Öztürk

Dr. Öğr. Üyesi Cem Koray Olgun

Yayın Kurulu / Editorial Board

(Alfabetik Sırayla / In Alphabetical Order)

Doç. Dr. Bekir KOCADAŞ, Adıyaman Üniversitesi

Doç. Dr. Emre ÖZTÜRK, İzmir Bakırçay Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ferhat ARIK, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Sefa Salih AYDEMİR, Adıyaman Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÇAKIR, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Şevket Ercan KIZILAY, Düzce Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer Çağlar KURTDAŞ, Adıyaman Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Cem Koray OLGUN, Adıyaman Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Cihad ÖZSÖZ, Süleyman Demirel Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Levent TAŞ, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hulusi YILMAZ, Nevşehir Üniversitesi

Danışma Kurulu / Advisory Board

(Alfabetik Sırayla / In Alphabetical Order)

Prof. Dr. Yaşar ERJEM, Mersin Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa TALAS, Ömer Halisdemir Üniversitesi

Prof. Dr. Orhan YAZICI, İnönü Üniversitesi

Doç. Dr. Gürcan Şevket AVCIOĞLU, Selçuk Üniversitesi

Doç. Dr. Metin KILIÇ, Düzce Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet GÜNGÖR, Mersin Üniversitesi

Doç. Dr. İlkey ŞAHİN, Erciyes Üniversitesi

Sosyolojik Düşün bağımsız, ulusal ve hakemli ve bir e-dergidir.

Yılda iki kez, Haziran ve Aralık aylarında yayımlanır.

Sosyolojik Düşün is an independent, national and peer-reviewed e-journal.

It is published twice a year in June and December.

BU SAYININ HAKEM KURULU / REVIEWERS OF CURRENT ISSUE

(Alfabetik Sırayla / In Alphabetical Order)

- Doç. Dr. Bekir KOCADAŞ Adıyaman Üniversitesi
Doç. Dr. Emre ÖZTÜRK, Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ferhat ARIK, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sefa Salih AYDEMİR, Adıyaman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÇAKIR, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İsa DEMİR, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer Çağlar KURTDAŞ, Adıyaman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cem Koray OLGUN, Adıyaman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cihad ÖZSÖZ, Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cem ZAFER, İstanbul Okan Üniversitesi
Dr. Gülşen ÇAKIL DİNÇER, Adıyaman Üniversitesi
Dr. Tuba GÜN ÇINĞI, Adıyaman Üniversitesi

İletişim / Contact

sosyolojikdusun@gmail.com

Teknik Destek / Technical Support

Doç. Dr. Emre Öztürk, ozemreozturk@gmail.com

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

<i>Pelin VARDARLIER, Ceren ÖZTÜRK</i> <i>Sağlık İletişiminde Sosyal Medya Kullanımının Rolü</i> <i>The Role Of Social Media Use in Health Communication</i>	1-18
<i>Erkan DİKİCİ</i> <i>Dünya-Sistem Teorisi Bağlamında Sosyal Bilimlerin Bilimselliğini Sorgulamak</i> <i>Questioning The Scientific Of Social Sciences In The Context Of The World-System Theory</i>	19-34
<i>Sefa BAYGÜL</i> <i>İskoç Aydınlanmasının Temel Değerleri ve İskoç Düşünürler Hakkında Genel Bir Değerlendirme</i> <i>A General Evaluation About Scottish Enlightenment's Basic Values and Scottish Thinkers</i>	35-48
<i>Turan ŞİMŞEK</i> <i>Lise Öğrencilerinin Para Kavramına İlişkin Algularının Metaforlar Aracılığıyla İncelenmesi</i> <i>A Study of High-School Students' Perception of Money Notion via Metaphors</i>	49-63

SAĞLIK İLETİŞİMİNDE SOSYAL MEDYA KULLANIMININ ROLÜ

Pelin VARDARLIER¹

Ceren ÖZTÜRK²

ÖZ

Bilgi teknolojilerindeki gelişmeler ile sağlık bilgisinin yayılmasında da yeni bir dönem başlamıştır. İnternetin, sağlık alanında bilgi ve deneyim sağlamanın yanı sıra yeni bir etkileşim alanı yaratarak iletişim biçimlerini değiştirmektedir. Bu açıdan, sağlık iletişimi bireylerin ve toplulukların daha fazla yetkilendirilmesi için gittikçe önem kazanan bir unsur olmaktadır. Bu çalışma, sağlık iletişiminde sosyal medyanın önemini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda çalışmada sağlık iletişimi ve sosyal medya ile ilgili literatür taraması yapılarak derleme yapılmıştır. Sosyal medyanın sağlık alanında kullanımının toplum ile iletişime geçmede önemli fırsatlar sağladığını söylemek mümkündür. İletişim araçlarında, özellikle bilişim teknolojisindeki ilerlemeler ve sosyal medya kullanımı sağlık bilgisine erişimi iyileştirmeye devam etmektedir. Çalışma kapsamında sağlık iletişiminde sosyal medyanın kullanımının avantajları ve dezavantajları da değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık İletişimi, Sosyal Medya, Toplum.

THE ROLE OF SOCIAL MEDIA USE IN HEALTH COMMUNICATION

ABSTRACT

With the developments in information technologies, a new era has begun in the dissemination of health information. In addition to providing information and experience in the field of health, the Internet changes the way of communication by creating a new interaction area. In this respect, health communication is becoming an increasingly important element for more empowerment of individuals and communities. This study aims to reveal the importance of social media in health communication. It is possible to say that the use of social media in the field of health provides important opportunities for communicating with the society. Advances in communication technologies, especially in information technology and the use of social media continue to improve access to health information. In the study, the advantages and disadvantages of the use of social media in health communication have also been evaluated.

Keywords: Health Communication, Social Media, Society

Giriş

Günümüzde iletişim teknolojilerinin başında gelen sosyal medya; kullanıcı tarafından yönlendirilebilmesi, kitleler arası paylaşımı kolaylaştırması, interaktif iletişim ortamı doğurması ve insanlar arası etkileşimi arttırması sebebiyle önem taşımaktadır. Sosyal medya kullanımı bugün her alanda ivme kazanmaya başlamıştır. Gerek kamusal gerek siyasal, gerek sivil alanda kullanımının artmasıyla birlikte sosyal medya kanallarının devlet kurumları tarafından da kullanılması kaçınılmaz olmuştur. Sosyal medya ağları kullanılarak geniş kitlelere ulaşmayı, etkili sağlık iletişimi kurmayı, şeffaflığını göstermeyi hedefleyen yönetim

¹ Doç.Dr. İstanbul Medipol Üniversitesi İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü, pvardarlier@medipol.edu.tr.

² Yüksek Lisans, İstanbul Medipol Üniversitesi Sağlık Yönetimi Bölümü, cerenozturk94@gmail.com

DOI Numarası: <https://doi.org/10.37991/sosdus.730815>

kurumlarının, hedeflerini gerçekleştirebilmeleri için etkin, verimli ve doğru bir şekilde sosyal medya kanallarını kullanmaları gerekmektedir. Sağlık iletişimi anlamında ise özel veya kamu kurumlarında verilen hizmetler dışında sağlığı geliştirme konusunda kurumlar sosyal mecraları aktif olarak kullanmaya başlamışlardır.

İletişim, bireylerin veya kurumların maruz kaldığı toplum ve bu toplum içinde yer alan sistemler arasında etkileşimi gerçekleştiren en önemli süreçtir. İletişim, toplum içerisinde kişiler arasında gerçekleştiği gibi kişiler ve kurumlar arasında, kurumlar ve toplum arasında da bilgi alışverişini gerçekleştiren alt yapıdır. Belli bir toplumu oluşturan kişilerin diğer kişileri, kurumları özetle kendileri dışında var olan tüm olguları ayırt edebilmeleri ve onlar hakkında bilgi sahibi olabilmeleri için iletişim kurmaya gereksinimleri vardır. Bir kurumda, kurumun hedef kitesine ilişkin tüm faaliyetlerin gerçekleştirilmesi aşamalarında kişiler veya kurumlar arasında kurulan bilgi alışverişi kurumsal örgütsel iletişim olarak belirtilmektedir. Kurumsal iletişimde amaç; kurumun sahip olduğu düşünce yapısının, vizyon ve misyonunun, amaç ve hedeflerinin öncelikli olarak çalışanlarına benimsetilmesi, çalışanlar aracılığıyla tüketiciye aktarılmasıdır. Geçmişten bu yana sağlık ve iletişim insan varlığı boyunca kendini göstermiş iki temel kavramdır. Sağlık sektöründe verilen hizmet sürecinin başlangıcından bitişine kadar hizmeti sunanlar ile hizmeti alanlar arasında tartışmasız bir ilişki söz konusudur. Sağlık kurumlarında da kurumsal amaçların gerçekleştirilmesi, verilen hizmetin maddi-manevi karşılığının alınması, kurumun saygınlığı ve kalitesinin ortaya koyulması doğru gerçekleştirilen bir iletişim süreciyle ilgilidir.

1. Sağlık İletişimi

İletişim, insanlığın varlığından bu yana kendini göstermiş bir kavramdır. Sağlık iletişimi kavramı ise bir disiplin olarak ilk kez Amerika Birleşik Devletinde (ABD) ortaya çıkmıştır. Konu kapsamında gerçekleştirilen ilk faaliyet 1972 senesinde International Communication Association (ICA) önderliğinde gerçekleştirilmiştir. ICA tarafından üniversitelerde çok sayıda konferanslar düzenlenmiş konuyla ilgili kitap ve çeşitli yayınların basılması ardından sağlık iletişimi çok multidisipliner bir boyut kazanmıştır. Speech Communication Association (SCA) derneği de 1985 yılında ilk sağlık iletişimi komisyonunu kurmuştur. Sağlık iletişimi konusundaki çalışmalara gösterilen önemin artması ve bu alandaki faaliyetlerin giderek çoğalması ile 1992 yılında iki derneğin birleşmesi ile (ICA-SCA) sağlık iletişimi alanındaki araştırmalar büyük bir ivme kazanmıştır (Rogers, 1994).

Teknolojik alanda yaşanan gelişmeler ile bireylerin sağlık kavramına ilişkin değer yargıları da değişim göstermektedir. Son yüzyılda sağlık sektöründe gerçekleşen olumlu gelişmeler bireyler eski tedavi yöntemlerinden vazgeçirerek modern tedavi yöntemlerine yönelmesi sağlanmıştır. Bu durum hastane personelinin daha fazla hasta-hasta yakını ile iletişime geçmesine sebep olmaktadır. Sağlık sektöründe yaşanan bu gelişmeler sonucunda sağlık iletişimi kavramı günden güne daha da önem kazanmıştır. Sağlık iletişiminin sadece hasta-sağlık personeli boyutunda düşünülmesi oldukça yanlıştır (Işık, 2019). Sağlık personelinin kendi arasında kurdukları iletişim, sağlık bilgileri ile ilgili yanlış olan davranış ve tutumların değiştirilme çabası, bireylerin sağlıklı bir hayat benimsemesi gibi her türlü uğraş, sağlık iletişimi alanında kendisine yer bulmaktadır. Sağlık iletişimi, toplum içerisinde yaygın ve yanlış olan genel geçer sağlık bilgilerini değiştirmek ve yerleşmiş hatalı enformasyonları düzelterek kamu adına yarar sağlamayı hedeflemektedir (Onur Cansız, 2016).

Sağlık iletişimi multidisipliner bir kavram olarak günümüzde dünya genelinde önemini vurgulamaya devam etmektedir. “Healthy People 2010” hedefleri kapsamında, ilk kez sağlık

iletişimi başlığına yer verilmiştir. 2020 yılında daha sağlıklı bir toplum hedefleyen “Healthy People 2020” projesi kapsamında geliştirilen başlıklarda ise ilk kez “Sağlık İletişimi ve Sağlık Bilişim Teknolojileri” konusu başlık olmaktan çıkmış ve projede bu konuya yer verilmiştir. Konu içerisinde hasta ile sağlık personeli arasındaki iletişimi güçlendirmeye yönelik hedeflerin yanında; internet kullanan bireylerin sayısını arttırma, sağlık ile ilgili nitelikli, kaliteli web sitelerinin sayısını arttırma, sağlık enformasyonuna kolay erişim oranını arttırma ve toplum sağlığını korumaya yönelik kriz ve acil risk mesajlarının sayısını arttırma hedefleri yer almaktadır (Healthy People 2020 Topics & Objectives, 2015). İletişim sağlayıcı cihazlarda gerçekleşen dijital ve teknolojik gelişmeler doğrultusunda doğru sağlık enformasyonuna ulaşım giderek daha kolay hale gelmektedir. Bu da toplumda doğru bilginin yetkili ve alanı hakkında uzmanlaşmış kişiler tarafından bireylere, iyi sağlığı teşvik edecek, sürdürecekt ve geliştirecek şekilde ile yayılması gerekliliğini göstermektedir (Şener & Samur, 2013).

Sağlık iletişimi, kişilere yönelik sağlık davranışlarını olumlu yönde değiştirmeyi hedeflemektedir. Sağlık iletişimi bir bilim dalı olarak koruyucu sağlık hizmetlerinin artmasını, hastalık oranının toplum düzeyinde azalmasını, yaşam kalitesi standartlarının geliştirilmesi yönündeki çalışmalarda büyük önem taşımaktadır. Sağlık Bakanlığı bünyesinde toplum sağlığının desteklenmesi, koruyucu, önleyici, tedavi ve rehabilite edici, toplumda olumlu sağlık ediminin sağlanması amacıyla sağlık iletişimi adı altında her türlü çalışmanın, programların, projelerin, planlanması, devreye sokulması, uygulanması ve tüm bunların ülke genelinde koordine edilmesini Sağlığın Geliştirilmesi Genel Müdürlüğü kapsamında Sağlık İletişim Dairesi sorumluluğu altındadır.

2. Sağlık İletişim Kuramları

Sağlık davranışlarını bir model veya bir yaklaşım ile ele almak yanlış bir algıdır. Günümüzde etkili bir sağlık iletişimi ortamının sağlanması ile sağlık davranışlarının toplum genelinde pozitif yönde değişimini hedefleyen birçok kuram ortaya çıkmıştır. Bu kuramlar için genel bir tanım yapmak mümkün olmamakla birlikte her teoriyi kendi içerisinde diğerlerinden ayıran ve farklı bir açıdan sağlığın gelişimine katkıyı hedefleyen yönleri bulunmaktadır (Sabırcan, 2012). Evrensel olarak kabul görmüş bir model dizini olmamakla birlikte literatürde en çok yer alan modellerin tanımı çalışmanın bu bölümünde ele alınmıştır.

2.1. Sağlık İnancı Kuramı

Önleyici ve koruyucu sağlık davranışlarının açıklamasında kullanılan model sağlık inanç modelidir. Bu model 1950 yıllarının başında hastalıkların önlenmesi ve sağlığın korunması üzerinde yoğunlaşan çalışmaların ve bu çalışmalara başvuru sayısının azlığı nedeniyle ortaya çıkmıştır (Çenesiz & Atak, 2007). Sağlığın teşviki ve geliştirilmesi hedefiyle gerçekleştirilen faaliyetler, programlar ve çalışmalar da bu kuram ile önem kazanmaya başlamıştır (Çınarlı, 2005). Sağlık inanç modeli, 1950 yılında Hochbaum, Kegeles, Leventhal ve Rosenstock tarafından geliştirilmiştir. Gün geçtikçe bireyin sağlık inanç ve davranışlarına etki eden farklı teorilerin ortaya çıkması ile bu model farklı boyutlara taşınmıştır. Sağlık İnancı Kuramı'nın birincil hedefi sağlık alanında koruyucu ve önleyici davranış bilincini topluma kazandırmak olsa da genel sağlık davranışlarını da içine alan bir model olmuştur (Nahcivan & Seçginli, 2003).

Sağlık inanç modelinin 3 önemli bileşeni vardır; Bireysel özellikler, algılar ve eylem. Bireysel özellikler; sosyo demografik özellikleri içermektedir. Algılar; sağlık alanında kazandırılmak istenen olumlu davranışlarda değişim sürecinde etkisi olan etmenlerin

açıklanması için kullanılmaktadır. Eylem ise; 7 olumlu sağlık davranışının kişilerin hayatlarına işleyiş halini ifade etmektedir (Aydoğdu & Bahar, 2011). Sağlık inancı kuramı farklı araştırmacılar tarafından genişletilerek, orijinal ilkeleri altı farklı yapıda birleştirilmiştir (Kaya, 2014).

Algılanan Duyarlılık: Bir sağlık sorununun kişide gerçekleşme ihtimaline karşı gelişen kişisel algılardır.

Algılanan Şiddet: Bir sağlık sorununun bireyde meydana getireceği aksiyonları belirten algılardır.

Algılanan Fayda: Kişinin sağlık sorununun meydana getireceği olumsuzlukların tahmin edilmesi ve bu sorunlar için geliştirilecek sağlık davranışının benimsenmesi ile kişinin kendi tedavi sürecine yarar sağlayacağı algılardır.

Algılanan Engeller: Kişide değiştirilecek davranışları engelleyen faktörlerdir.

Kişinin davranış değişikliği yapmasını engelleyen durumlardır.

Eylem İşaretleri: Geliştirilen sağlık davranışının karar verilerek eyleme geçilmesi durumunu dürttüleyen uyarıcılardır.

Öz Yeterlilik: Geliştirilen bir sağlık davranışının eyleme geçmesi açısından kişinin kendi yeteneğini ve kendine güven düzeyini ifade etmektedir.

2.2. Akla Dayalı Eylem Kuramı

Gerekçeli eylem kuramı olarak da bilinen bu teori, kişinin karar verme mekanizması üzerinde durur. Bireylerin karar verme süreçlerini etkileyen davranışları ele alan bu kuramda hangi davranışın hangi eyleme neden sebep olduğu incelenmektedir (Okay, 2014). Bu kuramda değerlendirilen bireylerin sahip olduğu inanç değerleri, niyetleri, tutum ve davranışları arasındaki sebep-sonuç ilişkisidir.

2.3. Sosyal Öğrenme Kuramı

Bu kuramda, sağlık riskleri, sağlık alışkanlıkları, sağlık beklentileri, sağlık hedefleri gibi merkezi çekirdek determinantların nasıl çalıştıklarına dair mekanizmayı ve bu bilgilerin sağlık uygulamalarının nasıl dönüştürülebileceğini açıklayan optimum yolları belirtmektedir (Bandura, 2001). Sosyal öğrenme kuramında tutum ve davranış değişikliğini etkileyen bazı unsurlar kişisel, çevresel ve toplumsal faktörler olarak sınıflandırılabilir. Bu sınıflandırma içinde dikkat, hatırlama, taklit, güdülenme, yetenek, uygulama, beklenti, hedef yer alan bazı unsurlardır (Nahcivan & Seçginli, 2003). Albert Bandura tarafından geliştirilen bu kuram, bireyin istek, düşünce ve davranışını etkileyen psiko-sosyal mekanizmayı anlamak için geliştirilmiştir. Sosyal öğrenme kuramı, karşılıklı determinizm modeline göre yapılandırılmıştır. Davranış, kişisel faktörler ve çevresel faktörler karşılıklı determinizmi oluşturmaktadır (Okay, 2014).

2.4. Yeniliklerin Yayılması Kuramı

Yeniliklerin benimsenmesi süreci; bilgilendirme, inandırma, karar mekanizmasını çalıştırma, eyleme dökme ve pekiştirme aşamalarından meydana gelmektedir (Çınarlı, 2005) Rogers tarafından geliştirilen bu teori, bilgi sistemleri uygulaması çalışmalarında sıkça kullanılmaktadır. Bu kuramda odaklanılan ana nokta yeniliklere yönelik adaptasyon sürecinde bilgi paylaşımı ve belirsizliklerin ortadan kaldırılmasıdır (Agarwal, Ahuja, Carter, & Gans, 1998).

Rogers'a göre, bireyin yeniliğe karar verme sürecinde etkili olan 5 faktör şunlardır (33);

- *Göreceli Fayda*: bir yeniliğin zaman boyunca ne kadar geliştiği.
- *Uygunluk*: Yeniliğin birey tarafından benimsenmeye uygunluk derecesi.
- *Karmaşıklık ya da Basitlik*: Yeniliğin kullanımını zorsa, bu bireyin kabullenme sürecini olumsuz etkileyecektir.
- *Denenebilirlik*: Bireyin yeniliği kolayca test edip, kontrol edebilmesi.
- *Gözlenebilirlik*: Yeniliğin bireyler tarafından görünür olma derecesi.

Yeniliklerin yayılması kuramının ana fikri, zaman içerisinde yeniliklerin olduğu ve bilgilenme, öğrenme, duyma, karar verme ve davranışın onaylanması ile davranışların yerleştiğidir. Bu kuram sağlık iletişiminde büyük role sahiptir ve sık kullanılmaktadır.

2.5. Planlanmış Davranış Teorisi

Planlanmış davranış teorisi, insan davranışlarını tahmin etmek ve açıklamak amacıyla oluşturulmuş bir kuramdır. Bu teori, kişilerin gerçekleştireceği bir eylem değişikliğinin temelinde niyet olduğunu vurgulamaktadır. Teoride, niyetlerin ise kişilerin yetiştiği kültürden, sosyo-ekonomik yapıdan ve bu güne kadar benimsenmiş hareket tarzından etkilendiği belirtilmektedir (Bozkurt Çetinkaya, 2014). Planlanmış davranış teorisi, akla dayalı eylem teorisinin geliştirilmiş şeklidir. Davranışsal niyetin belirleyicisi olan kontrol, planlı davranış teorisini akla dayalı eylem teorisinden ayırmaktadır. Adından da anlaşıldığı üzere, bu teori davranışın sonuçları için, belirli planlama ve değerlendirme düşüncelerini gerekli kılmaktadır (Okay, 2014).

3. Sağlık Hizmeti Sunucularının Sağlık İletişimi

Sağlık hizmeti sunanlar ve hizmeti alanlar arasında sağlıklı iletişimin gerçekleştirilmesi, hasta ve hasta yakınlarının memnuniyetini kazanmakta ve tedavi sürecindeki başarıda çok önemlidir. Sağlık kurumlarında temel gündemin hastalık olması sebebiyle bazı zamanlarda iletişim kalitesinde azalma görülebilmektedir. Bunun nedeni sorun odaklı anlatımların çok fazla olması ve bu duruma bağlı olarak hassasiyetin de daha fazla olmasıdır. Sağlık tesislerine hizmet almak amacıyla gelen bireylerin üstünde durdukları konu bazı zamanlarda hizmet sağlayıcıları tarafından doğru anlaşılmamaktadır. Sağlık hizmetleri ilişki düzeyi yüksek bir hizmettir. Sağlık personelinin hasta ve hasta yakınlarına yönelik davranışları hizmeti alan kişilerin memnuniyeti açısından oldukça önemlidir (Gabbott & Hogg, 2001). Sağlık kurumuna sağlık hizmeti için başvuran kişiler kendi yaşamları içinde bedensel, zihinsel ya da ruhsal vb. rahatsızlık yaşamaktadır ve bu süreç akabinde sağlık hizmetine başvurmaktadır. Bu sebeple sağlık kurumlarının iletişim politikaları çok daha hassas, dikkatli, etkili, kaliteli ve yüksek empati kabiliyeti ile gerçekleşmelidir.

Sağlık kurumlarında tıbbi, fiziki, dijital gelişmişlik ve medikal donanım açısından kalite çok önemlidir. Fakat sağlık kurumlarının başarı hikayeleri insangücüne odaklıdır. Sağlık kurumlarında sağlık hizmeti alan kişilerin müraacatından başlayan süreç şifa ile uğurlanmasına, sonrasında kişinin takibine kadar devam etmektedir. Bu sürecin sağlık kurumları tarafından en iyi şekilde yönetilmesi sağlıklı bir iletişim ile mümkündür. Sağlık kurumlarında iletişim aksaklıklarının yaşanmaması ve bu süreçte en iyi verimin alınması şüphesiz ki sağlık çalışanlarının huzurlu ve adil bir çalışma ortamlarının olmasıyla gerçekleşir. Sağlık tesislerine tedavi amacıyla başvuran kişiler, yakınları, sağlık tesisi bünyesinde görev yapan tüm sağlık ve

yönetim personelleri arasında gerçekleşen bilgi alışverişi süreci sağlık iletişimin yapı taşlarını oluşturur. Sağlık hizmeti almak için başvuran kişinin hastane seçimini yapması akabinde bu iletişim süreci de başlamış demektir. Sağlık kurumlarında unutulmaması gereken en önemli nokta hizmet almak için gelen herkesin çok hassas bir noktada yer almasıdır. Sağlığı, yaşam kalitesi hatta belki de hayatı risk altında olan hasta ve refakatçiler aynı hassasiyeti haklı olarak iletişim kurdukları tüm sağlık personellerinden de beklemektedir. Zorunluluktan veya uzun araştırmalardan sonra tedavi görmek amacıyla gelinen sağlık kurumunda hastalara geçirilmesi gereken en önemli duygu güvendir. Bu da muhteşem bir tıbbi tedavi sürecinden önce kurulan iletişimin kalitesi ile mümkündür. Tıbbi terimlerin çoğunlukla kullanıldığı hastaya patolojik raporlarla açıklama yapılmaya çalışılması son derece yanlıştır. Hasta veya refakatçilerine açık ve anlaşılabilir bir şekilde içinde bulunduğu süreç anlatılmalı, bilgilendirme kişilerin beklentilerini karşılamalıdır. Hastaların en önemli haklarından biri bilgilendirmedir. Bilgilendirme yapılırken empati duygusundan yoksun açıklamalar maalesef sağlık sektöründe tolere edilemez. Bilgi ve duygu bağlamında hastayla yeterli iletişim kurmak ya da ona bu güvenin verilmesi sağlıkta en temel gerekliliklerdendir (Çetin vd., 2016). İletişim, sağlık kurumlarında sonuca değil, başlangıca odaklı olmalıdır. Yaşanan problemlerin çözümü için değil, en başında bu sorunların yaşanmamasına yönelik katkıda bulunan iletişim sağlık kurumunda çok büyük avantaj sağlamaktadır. Sağlık hizmetlerinde meydana gelen bir yanlışlığın telafi edilemeyecek boyutlara ulaşması çok kolaydır. Sağlık hizmetlerinde iletişim kaynaklı bir aksaklığın yaşanmaması açısından iletişim süreci sırasında; dikkatli dinleme, açık ve karşı taraf için anlaşılabilir şekilde konuşma, anlayış sağlama, empati yapma ve beden dilini doğru bir şekilde kullanarak etkili iletişimin sağlanmasıyla mümkündür. Etkili iletişim, kurumlarda başarının anahtarı rolündedir.

Teknolojide yaşanan gelişmeler bilgiye erişimi zaman ve mekândan bağımsız olarak herkesin ulaşımına açmış ve bilginin iktidarına dayalı hiyerarşik düzen her alanda sarsılmıştır. Bu gelişmelerden en çok etkilenen alan ise sağlık sektörü olmuştur. Sağlık alanında gerçekleşen iletişimde eski kalıplar yıkılmış ve yerini daha eşitlikçi görünen yaklaşımlar almıştır. Bu yeni iletişim modellerinde bilginin duyurulması ve bilgiye erişim kolaylaştığı için sağlık hizmeti verenler daha sorgulanabilir olmuştur (Onur Cansız, 2016). Yeni sisteme karşı hazırlıksız olan ve yeni bir strateji geliştirmeyen sağlık hizmeti sunucuları iletişimi yönetmekte zorlanmaktadırlar. İletişimde yaşanan sorunlar sağlıkla ilgili her konuya yansiyarak sonuçta sağlık hizmeti sunanlar ile hasta ve yakınları arasında bir karşı olma halini meydana getirmektedir. Bu karşı olma hali, uzlaşmama hali ise sağlıkta şiddete kadar gidebilen olumsuz durumların yaşanmasına neden olmaktadır. İşte tam bu noktada çözüm geliştirebilmek ve bu yeni iletişim şekline uyum stratejileri oluşturmak için sağlık iletişimi kavramını gündeme getirmek gerekir. Teknolojide yaşanan gelişmelerin ışığında sağlık alanında hızla dönüşen iletişimi hem sağlık hizmeti alanlar, hem de sağlık hizmeti verenler yararına yönetebilmek ve düzenleyebilmek için sağlık iletişimi stratejilerini uygulamak kaçınılmazdır. Sağlık hizmetlerinde iletişimi yönetecek olan hizmeti verenlerdir. Tüm bireyler için empatik iletişim şarttır, ancak empatik iletişim çift yönlü olmalıdır (Fidan & Yetiş, 2018). Sağlık iletişimi konusunda gerçekleştirilen çalışmalar, çalışmanın yapıldığı toplumda sağlık davranışlarında olumlu bir değişikliği amaçlamaktadır. Kişilere farkındalık ve daha geniş bakış açısı kazandırmayı, doğru yönlendirmeyi hedefleyen bu çalışmalar sağlık alanında yapılan tüm faaliyetleri kapsamaktadır. İletişimin her alanda öneminin gün geçtikçe artması bağlamında bireyler ve kurumlar iletişim yönetimi için yeni stratejiler geliştirmeye çalışmaktadır. Bu noktada sosyal medyanın doğru ve etkin kullanımını önem arz etmektedir.

4. Sosyal medya

Sosyal medya, insanların şahsi fikirlerini, idealarını diğer insanlar ile paylaşabildiği, kendisiyle ilgili veya ilgisiz her konu ve olayda düşüncesini aktarabildiği, farklı kişilerin tavsiyelerinden,

fikirlerinden yararlanabildiği biz düzlem olarak hayatımıza girerek önemli bir yer edinmiştir. İnsanlar sosyal çevrelerini genişletme, duygu ve düşüncelerini dile getirme, deneyimlerini paylaşabilme ve kitlelere ulaşabilme amacıyla bu araçları kullanmaktadır. Bu platformlar üzerinden kullanıcıların işletmeler ile ilgili olarak yaşadıkları deneyimler, paylaştıkları düşünceler ve yorumlar diğer kullanıcılar için de belirleyici bir faktör olmaktadır (Vardarlier, 2016).

Sosyal medya konsepti ilk kez merkezi San Fransisco’da olan Guidewire Group kurucularından Chris Shipley tarafından kullanılmıştır. Chris Shipley’e göre sosyal medya çevrimiçi olarak bilgi iletişimini sağlayan, interaktif bir iletişim ortamı sağlayan, kişilerin katılımını ve iş birliğini destekleyen tüm araçlardır. Bloglar, mesleki ve sosyal paylaşım siteleri, Wikiler, podcasting ve vodcasting, sanal dünyalar, sosyal etiketlenme gibi siteler sosyal medya araçlarına örnek olarak verilebilmektedir (Newson vd., 2013).

Sosyal medyayı teknolojik bağlamda açıklamak gerekirse; Web 2.0 sisteminin teknolojik ve ideolojik yapılarının hayatımıza girmesi ile internet altyapılı uygulamalar grubu karşımıza çıkmaktadır. Bu uygulamalardan günümüzde geçerliliğini en çok arttıran sosyal medya kanalları olmuştur. Sosyal medya araçları, kullanıcısının paylaşım yapmasına, içerik üretmesine, paylaşılan içeriklerin değiştirilmesine ya da kaldırılmasına, ilgi alanları ve merakları çerçevesindeki hesapları takip etmelerine olanak sağlayan ve günümüzde kullanıcı sayısını her geçen gün müthiş bir şekilde arttıran bir Web 2.0 teknolojisidir (Kaplan & Haenlein, 2010).

Tüm tanımlamalar kapsamında sosyal medyanın sahip olması gereken temel özelliklerinin belirlenmesi gerekmektedir. Sosyal medyanın daha öncesinde Antony Mayfield’in “What is Social Media” adlı araştırmasında belirtilen beş özelliği içinde barındırması gerektiği vurgulanmıştır (İlgün & Uğurluoğlu, 2016).

- **Katılım:** Sosyal medya herkesin katılımına açık olmalı ve geribildirim sürecine de imkan vermelidir.
- **Açıklık:** Sosyal medya kanalları her kullanıcı tarafından erişilebilir olmalıdır. Erişimin engellendiği durumlar ender ve olağanüstü durumlarda meydana gelebilir.
- **İletişim:** Geleneksel medyada tek taraflı iletişim sağlanırken, günümüz modern medyasında kişiler arası çift taraflı bir iletişim olanağı sunulmalıdır.
- **Toplum:** Sosyal medya toplulukların – kenetlenmenin – örgütlenmenin hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlamalıdır.
- **Bağlantı:** Sosyal medya, çeşitli bağlantılar ile değişik içeriklere sahip çoklu ortam paylaşımlarına olanak tanımalıdır.

Günümüzde iletişim ve teknoloji kavramlarının hayatımızda oynadıkları rol hızla gelişmektedir. İletişim bilimi çerçevesinde ele alınan sosyal ağ kavramı, McLuhan ve Innis’in önderliğinde geliştirilen “teknolojik belirleyiciliği” teoremi ile açıklanabilir. 19. Yüzyılda ön plana çıkan bu teorem ile maruz kalının kültür ve çağda bilginin kayıt altına alınıp paylaşıldığı iletişim kanallarının, o kültürün karakterinin tespit edilmesinde önemli bir rol oynadığı savunulmuştur (Tekinalp & Uzun, 2008). Bilgisayar merkezli iletişim içerisinde sosyal paylaşım ağlarının kullanımının hayatımıza dahil olmasında giriş kısmı olarak tanımlanan sanal toplulukların ortaya çıkışı 1990 yıllarının sonuna doğru gerçekleşmiştir. Bilgisayarlı iletişimin kullanılmasında amaç lokasyon olarak birbirinden uzak kişilerin, kurumların paylaşımlarla birbirlerine yakınlaştırılmasıdır (Vardarlier & Zafer, 2020).

Sosyal medya kavramı günümüzde popüler hale gelmiş olsa da aslında temeli çok eskilere dayanmaktadır. Geçmişte de günümüzde de sosyal medya aracılığıyla iletişim ağırlıklı olarak görsel ve işitsel olarak sağlanmaktadır. Geçmişte bu görsel ve işitsel iletişim aracı olarak duman ile taş-davul sesleri kullanılmıştır. Yılların ilerlemesi ile M.Ö. 550 yıllarında, İran’da iletişimin sağlanmasına yönelik ilk posta servisleri kurulmuştur. 18. ve 19. yüzyıllarda ise, gelişimini daha da arttırarak telgraf, telefon ve radyo günlük hayatımıza dâhil olmuştur. Daha sonraki yıllarda özellikle büyük şehirlerdeki kurumlardaki iletilecek mesaj sayısının artması, bununla birlikte kişisel araçların sayısının artması ile trafiğin oluşması, telgrafların geç ulaşmasına sebep olmaya başlamıştır. Bu tür olumsuzluklar neticesinde mesajların ulaşımını daha hızlandıracak yeni arayışlara içine girilmiş ve 20. yüzyılda internet tabanlı olan e-posta sistemleri devreye girmiş ve bu tür iletişim olanağı sağlayan sitelerin kullanımı artmaya başlamıştır. 21. yüzyılda ise, kullanılan sosyal medya araçlarının türü ve sayısı giderek artış göstermiş ve sosyal medya bireylerin hayatlarında oldukça önemli bir yere sahip olmaya başlamıştır (İlgün & Uğurluoğlu, 2016).

Değişen ve sürekli gelişen teknoloji dünyası, insanların internet ortamında çok daha fazla vakit geçirmeye başlaması üzerine web sistemi özelliklerinde değişim ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Web 1.0’ın kapalı sistem özelliklerinin yerini sosyalleşmeye daha açık, etkileşim imkanı yaratan bir model olan Web 2.0 ortaya çıkmıştır. Bu sistemle birlikte kullanıcılar kullanıcı profilleri oluşturmaya ve içerik üretiminde aktif rol oynamaya başlamışlardır (Bozarth, 2010).

Tablo 4.1: Web 1.0 ve Web 2.0 Karşılaştırması

Web 1.0	Web 2.0
Programcılar eliyle tasarlanmış web siteleri	Kullanıcılar eliyle tasarlanmış web siteleri
İçeriklerin belirli kişiler tarafından hazırlanabilmesi	İçeriklerin herkes tarafından hazırlanabilmesi
Kişiselleştirilemeyen veya içeriklerine müdahalede edilemeyen internet siteleri	Paylaşımaya dayalı platformlar
Bilginin az üretilmesi ve az sayıda kişiye ulaşması sebebiyle sıkı bir denetim anlayışı	Üretilen ve paylaşılan bilgi alışverişinin fazla olması nedeniyle denetimin daha seyrek gerçekleşmesi
İletişimin sadece bilgi aktarma boyutunda olması	Karşılıklı iletişim
Ansiklopedik bilgi sağlama	Bilgi alışverişinin amaçlandığı ortak bir kütüphane (Wikipedia)
Sunma ve yayınlama	Çift taraflı ve paylaşımaya yönelik katılım
Hiyerarşik yapı	Serbest yapı
Durağan içerik	Güncellenen içerik

Kaynak: (Bozarth, J, 2010).

Web 2.0, internet bağlantısı kurabilen tüm cihazları kapsayan bilgi alışverişinin gerçekleştiği bir sanal iletişim yöntemidir. Web 2.0 tabanlı uygulamalar bu iletişim yönteminin

kazandırdığı yararların çoğunu bünyesinde barındırmaktadır. Sistemin getirdiği en önemli kazançlar; kullanıcı portföyünün ve sayısının genişliği neticesinde yazılımların sürekli güncel tutulması, paydaşlar tarafından üretilen bilgi ve içeriklerin diğer kullanıcılar tarafından da kullanılarak özgün bir çalışmanın ortaya çıkarılmasıdır. Böylelikle Web 1.0 sisteminin salt okunurluğunun ötesine geçilerek paylaşım ve etkileşim amaçlı platformlara geçiş yapılmıştır (O'Reilly, 2005). Teknolojik gelişmelerin büyük bir ivme ile devam etmesi ile internet ve bilgisayar teknolojilerindeki ilerleme de kaçınılmaz olmuştur. Web tabanlı internet uygulamaları, enformasyon alışverişinde yeni boyut ortaya çıkarmıştır. Hem işitsel hem de görsel iletişime olanak sağlayan Web 2.0 sistemi bu anlamda da iletişim şekline farklı bir anlam kazandırmıştır.

Sağlık da Web 2.0 alt tabanlı platformlardan yararlanan bir hizmet sektörlerinden biridir. Bu sebeple sağlık hizmetine veya bilgisine ulaşmak isteyen kişiler kendi sağlık sorunları ile ilgili paylaşılan bilgilerden yararlanma veya bilgi üretme imkânına sahip olmaktadır.

4.1. Sosyal Medyanın Geleneksel Medya ile Karşılaştırılması

Teknolojik gelişmelerin yaşanması akabinde sosyal mecralar sanal ortamda içerik üretimi için kullanılan platformlara dönüşmüştür. Dijital ortamdaki bu içerikler, web sistemleri aracılığı ile internet alt yapısı kullanılarak erişilen enformasyonlar olarak belirtilmektedir. İçerikler, düz metin olabileceği gibi işitsel ve görsel ara yüzde de aktarılabilir. Bazı içerikler tüm bu formatların hepsinin bir araya getirilerek harmanlandığı şekilde de sunulabilmektedir. Metin içerisinde geçen kelimelerin veya cümlelerin başına koyulan “#” (hashtag) işareti ile kelimelerin kod olarak algılanması sağlanmakta ve bu bağlamda istatistik çalışmaları da oluşturulabilmektedir. Dijital ortamda oluşturulan içerikler, oluşturuldukları sosyal medya kanallarında paylaşılabilirler gibi, farklı sosyal kanallarda da alıntılanarak veya üzerine yorum katılarak da paylaşılabilir (Karagöz, 2016). Web 2.0 sisteminin kullanımı açısından sunduğu kolaylıklar neticesinde kullanıcıların teknoloji konusundaki hakimiyetlerinin bir önemi kalmamaktadır. Bütün kullanıcıların bilgi seviyesine uygun olan bu uygulamalara hızlı ve basit bir şekilde giriş yapılmaktadır. Bu uygulamalarda yapılan paylaşımların içeriklerin büyük bir bölümünün kullanıcılar tarafından oluşturulmaktadır (Varnalı, 2013).

Andreas M. Kaplan ve Michael Haenlein tarafından sosyal medya; teknolojik ve ideolojik alt yapılar temelinde kurulan Web 2.0'nin internette içerik oluşturmaya izin vermesi ve bu içeriklerin başka kullanıcılarla alışverişine ve paylaşımına imkân tanınması olarak açıklanmıştır (Kaplan & Haenlein, 2010). Bu tanım doğrultusunda Web 2.0 tabanlı sosyal medya kanallarının günümüzde kullanım oranının ve popülerliğinin artması kaçınılmazdır.

Sağlık alanında düşünüldüğünde ise içerik paylaşımı bu sosyal medya ağlarının kullanımı kişilerin aldığı sağlık hizmetlerden kaldıkları memnuniyet veya memnuniyetsizliğin paylaşımı ile gerçekleşmektedir. Hasta-hastane memnuniyetinin ve yorumlarının diğer kullanıcılar ile paylaşılmasının yanında benzer sağlık sorunları yaşayanların da birbirleri ile iletişim kurabileceği çevrimiçi bir ortam yaratan sosyal medya kanalları bu tarz paylaşımlarla da hastalıklar hakkında fikir ve bilgi edinme konusunda da kişilere yardımcı olmaktadır. Sosyal medya üzerinden gerçekleştirilen sağlık iletişimi sadece hastalar arasında bilgi ve fikir alışverişini olarak düşünülmemelidir. Sağlık sunucuları tarafından hastalıkların önlenmesi ve geliştirilen yeni tedavi yöntemleri konusunda yapılan bilgilendirme mesajları, hatırlatıcı ve farkındalık oluşturucu iletilerin paylaşılması da sosyal medya kullanıcıların ulaşabileceği doğru ve etkili bilgilerden biridir.

Yapılan tüm bu tanımlar neticesinde görülmektedir ki sosyal medyanın iletişim alanına kattığı karşılıklı etkileşim ortamı en önemli yeniliklerden biridir. Gönderici, ileti, gönderi aracı, alıcı ve geri bildirim olmak üzere beş ögeden oluşan iletişim sürecinde en üstünde durulması gereken geri bildirimdir. Gönderilen mesajın karşı tarafta nasıl algılandığı, alıcıyı nasıl ve ne şekilde etkilediği bilgisine ulaşılmasını sağlayan geri bildirim geleneksel medya kullanıcıları tarafından hızlı bir şekilde alınması mümkün değildir. Modern iletişim yöntemlerinden olan sosyal medyanın sunduğu çevrimiçi iletişim ortamı sayesinde geri bildirimlerin anında alınması sağlanmaktadır. Sosyal medya kullanıcıları sadece kendilerine iletilen mesajlara yaptıkları yorumlarla geri bildirimde bulunmamaktadır. Diğer kullanıcılar tarafından yapılan paylaşımlar da değerlendirilerek bu kişilerle etkileşim kurulabilmektedir. Sosyal medyanın kullanıcılarına sunduğu diyalog özelliğinin yanında internet bağlantısına erişilebilen her zaman ve ortamda kullanılabilmesi de en büyük avantajlarından. Sosyal medya kullanımını sınırlandıran en önemli özellik internet erişiminin sağlanması ile ilgilidir. Geleneksel medya araçlarında ise zaman ve bulunulan ortamın özellikleri erişimi kısıtlamaktadır. Haber izlemek isteyen bir kullanıcının ilk olarak televizyon veya radyo gerektiren bir yerde olması ve haber yayınlarının saatini yakalaması gerekmektedir. Bunun yanında objektif olarak bir değerlendirme yapıldığında sosyal medya kullanımı da, istenilen uygulamalarının tablet veya cep telefonlarına indirilmesi ya da bilgisayar aracılığı ile bağlantının sağlanması, kullanıcı profili oluşturulması daha komplike bir yapıdadır. Bu platformların kullanılabilmesi için öncesinde kullanıcılar tarafından mantığının kavranması gerekmektedir. Geleneksel medya araçlarının kullanımı çok daha basit düzeydedir (Karagöz, 2016).

5. Sağlık İletişiminde Sosyal Medya Kullanımının Önemi

Gelişen iletişim teknolojileri ile kullanılan iletişim araçlarında da değişimler yaşanmış ve geleneksel iletişim cihazları yerlerini modern cihazlara bırakmıştır. Günümüzde kullanımının her geçen gün arttığı bu cihaz ve uygulamalar ile birlikte kurumlar da bu gelişim ve değişimlerden yararlanmaya başlamışlardır. Kurumlarda başlayan bu değişim süreci çeşitli amaçlar doğrultusunda gerçekleşmiştir. Kimi kurumlardaki amaç pazarlama ve reklam maliyetlerini azaltmak iken kimi kurumlarda teknolojik gelişmeler sonucu kendiliğinden gerçekleşen bir süreç olmuştur. Bu süreç ile birlikte bireylerde yeni iletişim araçlarına yönelme eğilimi gerçekleşmektedir. Kişiler beklentilerini giderek yükselterek daha farklı imkanlar sunan sosyal medya araçlarını talep etmeye başlamışlardır. Sağlayıcılar da bu konuda çalışmalarına devam etmekte ve günümüzde her geçen gün yeni bir sosyal medya platformu kullanıma sunulmaktadır (Akıncı Vural & Bat, 2010).

İletişim teknolojilerinde yaşanan ilerlemeler ve değişimler ile sağlık sektöründe de yeni bir döneme girilmiştir. Dijital paylaşımların artması ile doktorlar da sosyal medya kanallarını kullanarak diğer hekimler ile bilgi alışverişinde bulunabilmekte, hastalıklar ve sağlığın önlenmesi konusunda bilgilendirme mesajlarını halk ile paylaşabilmektedirler. Sosyal medya sağlığın geliştirilmesi ve olumlu sağlık davranışlarının toplum genelinde kazanılması ile ilgili paydaşlar arası iletişim ortamının kurulmasını sağlamaktadır. Bu durum sağlık eğitimini de desteklemektedir. Her mecradan kişi ve kuruluşları kapsamı içerisine alan sosyal medya kullanımına geçiş ve alışma sürecinde bazı sektörler adaptasyon sorunu yaşamaktadır. Bu sektörlerden biri de sağlık sektörüdür. Yaşanan dönüşüm süreci içerisinde sağlık hizmetlerinde yapısal anlamda da birçok değişiklik gerçekleşmiştir. İnternet, sağlık konusunda dünya genelinde en çok danışılan platformdur. Gerek hekim ve hastane araştırmak, gerek yaşanan sağlık sorunları ile ilgili araştırma yapmak, kullanılan ilaçların yan etkileri ve içindeki maddeler hakkında bilgi almak, daha önce sağlık hizmeti alan kişiler ile ilgili tavsiye paylaşımları yapmak gibi birçok sebeple internette sağlık alanında araştırma yapılmaktadır (Ardıç Çobaner

& Köksoy, 2014). Bu araştırmaları sadece sağlık enformasyonu paylaşımı olarak aktarmak doğru değildir. İnternet kullanımı hasta, hastane ve sağlık personelleri arasındaki iletişimde de kolaylık sağlayan önemli bir araçtır.

Dünya genelinde girilen iletişim teknolojileri dönüşüm süreci ile hasta-hekim arasındaki iletişimde de radikal değişiklikler gözlemlenmiştir. Sağlık iletişimindeki dijitalleşme ile hastalar randevularını çok kolay bir şekilde internet bağlantısı olan cihazları ile planlayabilmekte, tıbbi kayıtlarına erişebilmekte ve doktorları ile iletişim haline geçebilmektedir. Aynı zamanda bu ortamlarda kişiler kendi hastalık deneyimlerini paylaşabilir, başkalarının deneyimlerinden yararlanabilir ve tedavi-hekim-hastane seçeneklerini değerlendirebilmektedirler. Patients Likeme, CaringBridge.org., Diabetesmine.com, ACOR.org gibi hastalardan oluşan çok sayıda site, sosyal medyada hastalara iletişim ve hastalıkları ile ilgili detaylı bilgi edinme imkanı sunmaktadır. Sağlık hizmeti sunucularında sosyal medya mecraları kişilerin yorumlarını belirtebildikleri, kendi aralarında fikir ve bilgi alışverişinde bulunabildikleri şeffaf bir ortam olarak kullanılmaktadır. Doktorların hastanelerden bağımsız bir kimliğe bürünmesi ve bunun tanıtımını sosyal medya kanallarına entegre olarak birçok kitleye ulaşması ile doktor reklamının ve markalaşmasının sağlık tesisi markalaşmasının önüne geçtiği görülmektedir. Medpedia.com, AskDrWiki.com gibi bazı wiki sayfaları üniversiteler tarafından desteklenmektedir. Hastalar bu sayfalarda birçok hastalık ile ilgili bilgi alabildikleri gibi, bilgiye uzmanına sorma şeklinde de ulaşabilmektedirler (Kayabalı, 2011).

Günümüzde sağlık iletişimi için sosyal medya kullanımı hem kişisel hem de kurumsal sağlık sektörleri açısından önemli bir iletişim aracı olmuştur. Kişilerin, sosyo-kültürel yapıların sağlık kavramındaki konuları ne şekilde tartıştıkları, hangi açıdan algıladıkları ve sağlık edimlerini ne şekilde sergiledikleri sağlık iletişimi ile alakalı tüm araştırmaların zeminini oluşturmada önemli bir rol oynamaktadır. Her açıdan incelenen sağlık iletişimi multisektörel ve multidisipliner bir kavramdır. Evrensel araştırmalarda yeni bir kavram olarak değerlendirilen sağlık iletişiminin ilk bahsinin geçtiği yerin Kuzey Amerika olduğu çeşitli araştırmalarda belirtilmektedir. 1970 yıllarında ortaya çıkan bu kavram bu tarihten sonra gelişerek ve kapsamını arttırarak birçok disiplini ve bilimi içinde barındıran bir iletişim alanı haline gelmiştir (Okay, 2014). Sağlık iletişimi kavramı açısından faaliyet gerçekleştiren ilk kurum Ulusal Kanser Enstitüsüne (NCI) bağlı olan Kanser Enformasyon Servisi (CIS)'dir. (Çınarlı, 2004). Bu kurum tarafından seneler boyunca kanser hastalarına ve kanser ile ilgili teşhis ve tedavilere yönelik toplum genelinde bilgi düzeyini arttırmak amacıyla sağlık iletişimi faaliyetleri sürdürmüştür.

Sağlık iletişiminin akademik çalışmalarda yer almasıyla birlikte bu kavram hakkındaki tanımlamalar da artmıştır. Sağlık sosyolojisi minvalinde gerçekleştirilen çok sayıda çalışma ve araştırmadan yola çıkılarak toplumdaki bireylerin sağlıklarının; yaşam sürdürdükleri ülkenin ve toplumun gelişmişlik seviyesinden, yönetim şekli ve uygulanan sağlık politikalarından, yaşanılan bölgenin kırsal veya kentsel olmasından, toplum sınıflandırmalarından, cinsiyetten, taşıdıkları genlerden, ekonomik seviyelerinden, çalışma şartlarından, eğitim seviyelerinden, sosyal statülerinden etkilendiğini ortaya koymaktadır (Bayraktar, 2014). Castello 1977'de yayınladığı çalışmada sağlık iletişimini, sağlık konusu hakkındaki enformasyonların elde edilip, olumlu sağlık davranışlarının toplum hayatında yer edinmesini sağlamak olarak açıklamıştır. Cassata 1980 yılında yayınladığı bir makalede ise sağlık iletişimini sağlık alanının her aşamasında gerçekleşen iletişim seviyelerini, bu iletişim yetilerini, ve metotlarını içine alan bir bilim dalı olarak tanımlamaktadır. Gary L. Kreps ve Barbara C. Thornton tarafından 1984 yılında çıkarılan Health Communication: Theory and Practice isimli kitabında sağlık iletişimini sağlık sunucularındaki hizmete yönelik arz – taleplere ve gereksinimlere yönelik gerçekleşen her türlü etkileşim olarak tanımlamıştır. Reardon ise 1988 yılında bu kavramın tanımını sağlık konusunda bilinç arttırmak ve toplumun sağlık kalitesini arttırmaya yönelik koruyucu, önleyici, geliştirici faaliyetlerin yürütülmesi ve kişilerin olumlu sağlık edimi kazanması için gerçekleşen

iletişim olarak yapmıştır. Lupton tarafından 1994 yılında yapılan sağlık iletişimi tanımında ise bu kavramın sağlık okur-yazarlığı, sağlığın desteklenmesi, eczacılık sektörü, kitle ve birey iletişimi kavramlarını tek bir çatı altında birleştiren bir güç olarak belirtmektedir. 1999 yılında Ratzan tarafından yapılan tanımlama da ise sağlık konusunda bireylerin zihinlerinde oturması istenen bilgi ve düşüncelerin iletişim araçları ile gerçekleşmesiyle ortaya çıkan bir iletişim şekli olarak yorumlanmaktadır (Nahcivan & Seçkinli, 2003).

2000’li yıllar ile sağlık iletişimi ile ilgili akademik araştırma ve çalışmalar da çok önem kazanmıştır. Sağlık iletişimi bölümlendirmiş ve sağlık iletişimini kişisel, kitlelerarası ve örgütsel boyutlarda ilerleyen bir hareket dizisi olarak tanımlamıştır. 2007 yılında yapılan tanıma göre sağlık iletişimi kişilere, sosyo-kültürel yapılar, sağlık alanındaki profesyonellere, siyasilere ve devletlere katkı sağlamak hedefiyle sağlık alanındaki gerçekleştirilecek bilgi alışverişleri ile kişilerin hayata bakış açılarını, sağlık farkındalık düzeylerini, sağlık davranışlarını geliştirecek, değiştirecek ve bunu hayat tarzlarına yansıtılabilmelerini sağlayacak multidisipliner bir alan olarak yorumlamıştır (Kreps,2003; Schiavo, 2007;Çınarlı, 2005;Sezgin, 2011; Okay, 2014).

Mcneill, Kreuter & Subramanian’ın (2006) kültür ve çevrenin sağlık iletişimi üzerinde nasıl bir etkisi olduğu araştırma konusu olmuş ve araştırmalarını bu doğrultuda sürdürmüştür (Mcneill, Kreuter, & Subramanian, 2006) Yapılan araştırmalarda sağlık iletişiminin ekonomik yararları ve toplum üzerindeki etkisine de yoğunlaşmıştır (Guilkey vd.,2006). Sosyal medya toplum yapısı üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu doğrultuda sosyal medyanın toplum üzerinden yönlendirici bir etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Sosyal medyanın insanlar ve toplum üzerinde önemli etki alanı oluşturmaktadır. Bu doğrultuda sosyal medya ortamlarında yapılan paylaşımların belirli denetimlere tabi tutulması gerekmektedir (Zafer & Vardarlier, 2019).

Son yıllarda sosyal medya kanallarının yaşantımıza dahil olması ile sağlık iletişimi de kendi kullanımına uygun sosyal medya kanallarında yer edinmeye başlamıştır. Chou ve arkadaşları 2009 yılında ilk kez sosyal medyanın sağlık iletişimindeki yeri ile ilgili araştırmalar yapılmaya başlamıştır (Chou & ve ark., 2009). Sosyal medya ve sağlık iletişimini kapsayan önemli araştırmalardan biri de Ratzan’ın 2011 yılında gerçekleştirdiği Web 2.0 ve sağlık iletişimi doğrultusundaki çalışmalarıdır (Ratzan, 2011). Ardıç Çobaner ve Köksoy ise, 2012 yılında 21. yüzyılın sağlık iletişimine kattığı yönleri ele almıştır. Sağlık iletişimi ve sosyal medya ile ilgili yapılan araştırmalarda çok önemli bir kaynak olarak literatüre geçmiştir. Bu alandaki akademik araştırmaların artması ile birlikte ortaya birçok yöntem ve teori de çıkmıştır (Ardıç Çobaner & Köksoy, 2014). Bu kuramlara yönelik çalışmaları da Kreps ve Neuhauser 2014 yılında ele almış ve bu teorilerin içeriklerini ve kapsamlarını incelemiştir.

Türkiye’de sağlığın geliştirilmesinde sağlık iletişimi ve medya konularını ele alan ilk akademik lisansüstü çalışma Çınarlı tarafından 2004 yılında sağlık iletişiminin sağlığın geliştirilmesi çalışmalarına olan etkisi örgütsel bir kapsamda ele alınmıştır (Çınarlı, 2004). Bir iletişim bilimleri araştırması olan bu çalışmanın amacı günümüzde hakim olan medyanın halk sağlığına ve halk yararına verdiği zararın sağlık alanında farkındalık ve doğru medya bilinci ile giderilmesine katkı sağlamaktır. Medya ve sağlık iletişimi konusunda kapsamlı bir içerik sunan bu çalışma gelecek yıllarda hazırlanan akademik çalışmalara da referans olmuştur. Halkla İlişkiler, İletişim Bilimleri ve Sosyoloji alanı içinde kendine daha çok yer bulan sağlık iletişimi çalışmalarında medya veya daha farklı ağlarda gelişen uygulamaların aslında ne sunduğu veya ne sunmadığının daha iyi gözlemlenebilmesi amaçlanmıştır. Sağlık haberlerinin hangi şekilde ele alındığı sağlık okur-yazarlığının artırılması, bilinçli bir toplum yetiştirerek medyada yer alan haberlerin bir bilgi süzgecinden geçmesi gerekliliğini ve medyada yer alan sağlık

haberlerinin de daha dikkatli yapılmasına dikkat çeken çalışmalarda (Sezgin, 2011), (Kurban, 2018) sosyal medya kanalları ele alınmış ve sağlık düzeyini geliştirmede nasıl bir rol üstlendikleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Özel sektörün sosyal medya kanallarındaki aktifliğine ve devlet kurumlarının bu minvaldeki çalışmalara ayak uydurmaya çalıştığı günümüzde Karagöz (2016) tarafından doktora tezi olarak yürütülen araştırmada sağlık iletişimi sosyal mecraların kullanımının hem kamu hem de özel sektör açısından stratejik bir önemi olduğu fakat iki sektörde de geliştirilmesi gereken yönlerin bulunduğu tespit edilmiş ve bu konuda öneriler geliştirilmiştir (Karagöz, 2016).

Son dönemde sosyal medya kullanım alanının genişlemesi ve her sektörden kurum ve kuruluşları da bir değişim süreci içine sokması son 10 yılda bu alandaki çalışmaların da artmasına sebep olmuştur. Sağlık iletişiminin dijital dünyadaki bir boyutu olarak görülen sosyal medyanın sağlığın desteklenmesindeki yeri, geliştirici çalışmaları içeren araştırmalar ile sosyal medya üzerinden gerçekleşen paylaşımların hangi zaman diliminde ve hangi içerik türü ile paylaşıldığının önemi de ortaya çıkmıştır (Navcivan &Seçginli, 2003; Karagöl, 2017; Geysi,2019). Konu ile ilgili yapılan lisansüstü akademik araştırmaların yanında dergilerde yer alan bilimsel makale ve araştırmalara da rastlanmıştır. Sağlık iletişimi sosyal medyanın önemini ortaya koymaya çalışan bu araştırmalar çeşitli platformları, kurumları ele alarak görüşlerini destekleyici bilgileri paylaşmışlardır (Kartal & Erigüç, 2018; Öztürk & Öymen, 2014). Günümüz dijital dünyasına adaptasyonu savunan makaleler ile hem bireyler de hem de örgütlerde sosyal medya kullanımının giderek artacağı ve bu gelişime tüm sektörlerin bilgi paylaşımının doğru ve etkili bir şekilde gerçekleşmesi amacıyla katılması gerektiği savunulmaktadır (Şener&Samur, 2013; Mendi, 2015). Sağlık iletişimi sağlık yöneticilerinden bağımsız düşünülmesi mümkün olmayan bir kavramdır. Sosyal bilimler tarafından ele alınan iletişim biliminde konu sağlık iletişimine geldiğinde sağlık bilimlerinde yapılan araştırmalarda da yoğunlaşılması gereken bir konudur. Sağlık yönetimi bölümünde özellikle eğitimlerine önem verilmesi gereken sağlık iletişiminin, sağlığın geliştirilmesine olan katkısının ve bu katkının artırılmasında ve günümüz iletişim araçlarında önemli bir payı olan sosyal medyanın daha verimli, etkin ve bilgi alışverişini olumlu yönde etkilemesine yönelik akademik çalışma ve araştırmaların artırılması gerekmektedir.

6. Sağlık Kurumlarında Sosyal Medya Kullanımı

Ülke ekonomisine önemli katkıda bulunan hizmet sektöründe en önemli pay sağlık hizmeti sunucularındadır. Sağlık hizmetleri; koruyucu-önleyici, tedavi ve rehabilite edici olarak basamaklandırılmaktadır. Günümüzde bilgi üretiminin ve üreticilerinin giderek çoğaldığı dijital ortamlarda kamu idarelerinin de yer alması, bu ortamlardan yararlanıp halkın da kullanımına sunması gerekmektedir (Yeşilorman & Koç, 2012). Kurumlar, son yıllarda yaşanan gelişmeler ile müşterilerin istek ve beklentilerini doğru tespit edip karşılamayı amaç edinmişlerdir. Bu noktada müşteri istek ve beklentilerinin en doğru şekilde belirlenebilmesi müşteriler ile yakın ilişkilerden geçmektedir. Müşteriler ile yakın ilişki ve sürekli iletişim kurmanın bir yolu da sosyal medya araçlarının kullanılmasıdır. Sosyal medya araçları işletmelerin hem büyük çaplı kitlelere ulaşmasını hem de işletme ile müşteriler arasında çift taraflı ilişkilerin kurulmasını sağlayan bir stratejik yönetim aracıdır (İlgün & Uğurluoğlu, 2016).

Sağlık kurumlarında sosyal medyanın kullanımı şüphesiz ki diğer işletmelerden farklılık göstermektedir. Bu farklılığın en temel sebebi ise sağlık kurumlarındaki reklam kısıtlılıklarıdır. Sağlık kurumlarında reklama, tanıtıma ihtiyaç olup olmadığı uzun yıllardır tartışılan bir konudur. Bu tartışma taraflarından bir kısmı sağlık alanındaki gelişmelerden tüketicilerin reklam sınırlılıklarından dolayı habersiz kaldığını savunurken; bir kısmı da sağlık ihtiyacının

ertelenemez ve zorunlu bir ihtiyaç olduğu için reklama gerek olmadığı savunmaktadır. Hatta sağlık kurumlarındaki reklam faaliyetlerinin gereksiz talep yaratabileceğini bu nedenle de maliyetleri ve bekleme sürelerini artıracığı görüşünü savununlar da bulunmaktadır. Dünyadaki bazı ülkelerde ve Türkiye’de sağlık sektöründe reklam çalışmaları sebep olabileceği bu zararlardan ötürü kısıtlanmış ya da yasaklanmıştır. Sağlık kurumlarına getirilen reklam kısıtlamaları neticesinde sağlık alanında tanıtım reklam çalışmaları daha çok koruyucu ve sağlığı geliştirici sağlık hizmetlerinde kullanılmaktadır. Bu kapsamda kişilerin sağlık ile ilgili bilgi düzeylerinin artırılması, sigara, alkol gibi zararlı alışkanlıklara olan bağılıkların azaltılması, beslenme alışkanlıklarının düzenlenmesi, tarama ve erken teşhisin öneminin vurgulanması ve aşı ve bağışıklama ile ilişkili faaliyetlerin duyurulması gibi konularda tanıtım çalışmaları yürütülmektedir (Newson vd., 2013).

Sosyal medya sağlık sektörü içerisinde hem hastalar hem de sağlık personeli için sağlık enformasyon seviyesini yükseltmek, sağlığın destek ve teşviki, geliştirilmesi ile ilgili doğru ve etkili çalışmalar gerçekleştirmek amacıyla kullanılmaktadır (Carillo, 2012). Sosyal medya kullanımı ile, bir hastanın araştırdığı bilgi, diğer hastaların ve sağlık hizmeti sunucularının birikmiş bilgisi ile harmanlanarak evrensel boyutlarda kullanılabilir bir bilgi topluluğuna dönüşmektedir. Farklı geri bildirim tekniklerinin uygulanması ile hem hastalar hem de doktorlar zamanında bilgilendirilebilmektedir (Robledo, 2012). Kamu hizmeti sunan bir kurumun kitle iletişim araçlarından yararlanmaması düşünülemez. Özellikle iletişim teknolojilerinde yaşanan önemli gelişmeler sonucunda ortaya çıkan sosyal medya kavramı sağlık iletişiminin boyut atlamasına ve daha az maliyetle daha büyük kitlelere ulaşılmasına vesile olmaktadır. Bu bağlamda sağlık kurumlarının sağlık iletişimi alanında sosyal medya kanallarını kullanması kaçınılmazdır. Sosyal medya kanalları; sunduğu düşük maliyetli, kolay erişilebilir iletişim sayesinde kamu hizmeti sunucularının sağlık alanına yönelik her türlü enformasyonun aktarımında öncelikli tercihi olmaya başlamıştır.

Sosyal platformlar, toplum ve devlet arasındaki iletişime de yeni bir boyut kazandırmaktadır. Halkın nabzını yoklamak, yapılan faaliyetlere, çalışmalara, yürütülen politikalara tepkisini ölçmek, ihtiyaçlarını tespit etmek için sosyal medya kanalları yöneticiler için önemli bir kapı açmaktadır (Yüksel, 2005). Aktif kullanıcı sayısının giderek arttığı, kamuoyunun yoğun olarak kullandığı sosyal medya kanallarının etkili ve doğru bir politika üzerinden kullanılması, devlet ile vatandaş arasındaki ulaşılabilirliğe ve ilişkiye gün geçtikçe katkı sağlamaktadır. Sadece enformasyon erişimine önem veren geleneksel iletişim yerini, çift taraflı etkileşim imkânı sunan, sadece bilgi erişimi değil bilgiyi üretme, paylaşma fırsatı veren modern iletişime bırakmıştır. Sağlık Bakanlığı da önemli yapı taşı olan iletişim teknolojilerindeki bu dönüşüm sürecinin takibinde olmuş ve bu değişime ayak uydurmak için çalışmalarda bulunmuştur.

7. Sosyal Medya Kullanımının Sağlık Sektörü Açısından Değerlendirilmesi

Yapılan tüm araştırmalar minvalinde yola çıkılarak sağlık hizmetleri sektöründe sosyal medyanın getirdiği avantajlar ve dezavantajlar ele alınarak değerlendirilmiştir. Öncelikle sosyal medya kullanımının sağlık sektörü açısından avantajları aşağıdaki şekilde sıralanmıştır:

- Aktif ve geniş bir portföyde kullanıcı sayısı olan sosyal medya kanalları ile hedef kitleye iletilmek istenen mesajın dakikalar içerisinde çok düşük bir maliyetle gerçekleştirilmesi,
- Gerçekleşen yeniliklerden ve teknolojik gelişmelerden haberdar olunması,
- Sağlık tesisi içerisinde alınan yeni bir cihazın veya açılan yeni bir bölümün toplum ile paylaşılması,
- Toplumdaki sağlık seviyesinin artırılması için daha fazla içerik üretiminin sağlanması ve böylelikle kurum çalışanlarının bakış açılarının genişletilmesi,

- Haberleşme ve iletişimin bu kadar kolay gerçekleştiği bir ortamda yapılan hata ve yanlışlıkların çok çabuk yayılacağı bilinci ile çok daha dikkatli hareket edilmesi,
- Toplum nezdinde bilgi alışverişinin ve bilgi üretiminin artırılması,
- Toplumda farkındalık çalışmalarının ulaştığı kitle itibari ile daha fazla yapılması,
- Hasta ve hekim arasındaki iletişimin dijital boyut ile birlikte çok daha kolay gerçekleşmesi,
- Kişiler tarafından belirtileri taşınan veya merak edilen sağlık sorunları ile ilgili istedikleri yer ve zamanda sadece internet bağlantısı aracılığı ile muhatap bulunması,
- Coğrafi olarak birbirinden uzak kesimi dijital ortamda bir araya getirmesi,
- Hiçbir baskı veya zorunluluk altında kalmadan paylaşım yapılabilmesi,
- Yanlış veya hatalı bilgilendirmelerin düzeltilmesinin hemen gerçekleşebilmesi,
- Yapılan faaliyet veya çalışmalar ya da sunulan hizmet ile ilgili geri bildirim anında alınması,
- Hastane ve sağlık personeli tanıtımının ve reklamının yapılmasını sağlaması ve böylelikle bilinirlik ve güvenilirliğin artırılması,
- Hastanede o anda ihtiyaç duyulan kan bağışi gibi hayati durumların milyonlarca kişi ile paylaşılması,
- Toplumda üzerinde durulması gereken alkol, sigara, madde bağımlılığı gibi kötü alışkanlıklar veya toplumu ilgilendiren salgın ve bulaşıcı hastalıklar ile ilgili yürütülen çalışmaların ulusal-uluslararası birçok platformda yer almasını sağlaması,
- Yapılan haksızlıklar veya adaletsizlikler ile ilgili örgütlenme, bir araya gelme ve dayanışma oluşturmayı sağlaması,
- Sağlık hizmetlerinde profesyonel olarak çalışan kişilerin çevrimiçi ortamlarda danışmanlık vermesine imkân tanınması şeklinde belirtilmiştir.

Sosyal medya kullanımının sağlık sektörü açısından avantajlarının yanı sıra dezavantajları da bulunmaktadır. Sosyal medya kullanımının sağlık sektörü açısından dezavantajları aşağıda sıralanmıştır:

- Çok geniş bir kitle içeren sosyal medya hesaplarında bilgi üreticilerin denetlenememesi ve dolayısıyla çok fazla bilgi kirliliğinin üremesi,
- Hastane mahremiyetinin ihlal edildiği durumların yaşanması,
- Sosyal medya üzerinden sahte hekimlerin türemesi ve dolandırıcılıkların artması,
- Sosyal medyanın internet tabanlı kullanımı nedeniyle kurumlardaki internet kullanımının maliyetinin artması,
- Hastalar tarafından yaşanan olumsuz deneyimlerin çok çabuk yayılması ve bu durumun tüm hastane ve çalışanları için genel bir algı oluşturması,
- Hastanelerde verilen hizmetlerin kalitesizliğinin ve yetersizliğinin kişiler arasında paylaşımı ile sağlık tesisi ve çalışanlarının itibarının zedelenmesi,
- Bir konu hakkında yapılan uzman açıklamalarının çelişmesi ve bu fikir ayrılıklarına erişimin çok kolay gerçekleşerek kafa karışıklığı yaratması,
- Hatalı veya yanlış bilgi içeren paylaşımların hızlı yayılması sebebiyle hepsinde bir düzeltme yapılmasının mümkün olmaması olarak belirtilmektedir.

Toplumda sosyal medya kullanıcılarının sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Bu artış, daha çok bilgi, düşünce, tecrübe paylaşımını, paylaşımlara ulaşımı ve kişiler arası etkileşimi de beraberinde getirmiştir. Bilginin bu kadar kolay dağıtımının, paylaşımının ve ulaşımının mümkün olması sebebiyle bilgi kirliliğine çok müsait bir platform meydana gelmektedir. Fakat sağlık, bilgi kirliliğine asla toleransı olmayan bir alandır. Bilginin hızlı yayılması, yayılan bilgide bir kontrolün olmaması, bilgi kirliliğine yol açmaktadır. Bir konu hakkındaki fikir sayısının çoğalması ve kişilerle paylaşılması da kişiler için kafa karışıklılığına sebep olmaktadır. Sağlık, hata kabul etmeyen bir sektördür. İnsan hayatını etkileyen ve son derece

hassas ve dikkatli hareket edilmesi gereken sağlık hizmetlerine yönelik paylaşımlarda da aynı özenin gösterilmesi gerekmektedir. Resmin tamamı göz önünde bulundurulduğunda sosyal medya ağlarının sağladığı birçok avantajın yanında dezavantajları ve yanlış kullanımlarındaki doğuracağı tehlikeler ve zorluklar da bulunmaktadır.

8. SONUÇ

Sağlık ve hastalık kavramları günümüzde kendi yalın tanımından çıkarak çok daha insani değerlerin rol üstlendiği, geniş ve çok daha kapsamlı bir kavram haline gelmiştir. Sağlıkta tıbbi tanımın ötesine geçilmesi ve insan rolünün ön plana çıkmasıyla, kişiler patolojik sonuçlara göre değerlendirmenin ötesinde her yönden ele alınıp iyilik halinin her durum ve ortamda sağlanması amaçlanmıştır. Türkiye’de Sağlık Bakanlığı tarafından başlatılan Sağlıkta Dönüşüm Programı ile birlikte sağlığın geliştirilmesi alanındaki çalışmalar hızlanmış ve programın adı gibi gerçek bir dönüşüm sürecine girilmiştir. Sağlığın geliştirilmesi çalışmalarında öne en çok çıkan sağlık eğitiminin, sağlık okur-yazarlığının artırılması, kısacası gelişimin ilk olarak halkın bilgisinin artırılarak gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Yapılan literatür çalışmalarında da görüldüğü üzere bunun gerçekleşmesi için ilk ve en önemli adım sağlık iletişimi ayağındadır. Sağlık sektörü içerisinde gerçekleşen iletişim, ilk akla gelen hekim-hasta ilişkisi boyutundan çok daha farklıdır. Doğuştan kazanılan en temel hak olan sağlık hizmetleri, kişilerin doğumu itibari ile insani bir ihtiyaç ve zorunluluk olan iletişim ile güçlendirilmelidir. Sağlığın geliştirilmesindeki faaliyetlerin yürütülmesindeki en önemli başlangıç, doğru sağlık iletişiminin kurulması ile mümkündür. Verimli bir sağlık iletişiminin, sağlıkla ilgili her enformasyonun doğru, etkili ve güvenli bir şekilde aktarılmasına, sağlık okur-yazarlığının artırılmasına yadsınamaz bir katkısı bulunmaktadır.

Sağlığın geliştirilmesine yönelik çalışmaların temelinde sağlık iletişimi aktif rol oynamaktadır. Son dönemde yaşanan teknolojik gelişim ve değişimlerin kendini iletişim alanında da göstermesi ile hayatımıza Web 2.0 internet sistemi tabanlı sosyal medya kanalları girmiştir. Teknolojide yaşanan bu değişim sürecine hemen hemen tüm sektörler dahil olmuştur. Bunlardan biri de hizmet sektörleri içerisinde en önemli paydayı oluşturan sağlık sektörüdür. Gelişen ve sürekli değişen teknoloji, kendini telekomünikasyon alanında da göstermiştir. Web 2.0 ile teknoloji alanında yaşanan versiyon değişikliği, iletişim boyutunda da dönüşüm başlatmıştır. Geleneksel iletişim yerini; çevrimiçi, anında geri dönüşün alındığı, kişiler, kurumlar hatta kitleler arasında daha ulaşılabilir, hızlı ve çok daha düşük maliyetli bir iletişim imkânı sağlayan modern iletişim yöntemlerine bırakmıştır. Modern iletişim yöntemlerinden de günümüzde en çok kullanılan ve günden güne katılımcı sayısını arttıran sosyal medya kanallarıdır. Kamuoyunda her yaşta insanın artık en basit haliyle cep telefonlarına indirilen uygulamalar sayesinde her an, her bilgiye ulaşmaları, bilgi paylaşmaları, güncel olaylardan haberdar olmaları, toplumsal olaylarda birlik oluşturmaları, dikkat çekmeleri mümkündür.

Ülkemizde yapılan sağlık iletişimi araştırmaları ise diğer ülkelere kıyasla daha kısıtlıdır. Yapılan lisansüstü akademik araştırmalarda sağlık iletişimi konusunu içeren çok fazla çalışmaya rastlanmamıştır. Bu araştırmaların incelenmesi sonucunda yarısının halkla ilişkiler bölümüne ait olduğu ortaya çıkmıştır. Geri kalan çalışmaları da sağlık bilimleri alanı oluşturmaktadır. Türkiye’de sağlık iletişimi ve sosyal medya-geleneksel medya kanallarının gelişiminin ve bu gelişimin sağlık sektörüne olan etkisini inceleyen araştırmalar ise çok güncel ve kısıtlı sayıdadır. Günümüzde popülerliğini giderek arttıran ve tüm sektörlerde olduğu gibi sağlık alanını da etkisi altına alan sosyal mecralar ile ilgili araştırmaların daha da önem kazanacağı ve sayısının artacağı öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

- AGARWAL, R., AHUJA, M., Carter, P. M., & Gans, M. (1998).** *Early and Late Adopters of IT Innovations: Extensions to Innovation Diffusion Theory.* <https://pdfs.semanticscholar.org/b5c7/373ea080bc50c0dce16010f9fcfea58259f7.pdf> adresinden alındı
- AKINCI VURAL, Z. B., & BAT, M. (2010).** Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik Bir Araştırma. *Journal Of Yaşar Üniversitesi.*
- ARDIÇ ÇOBANER, A., & KÖKSOY, S. (2014).** Sağlık Alanında Sosyal Medyanın Kullanımı: Twitter’da Sağlık Mesajları. *Akademik Bilişim'14 - XVI. Akademik Bilişim Konferans Bildirileri.* Mersin: Mersin Üniversitesi.
- AYDOĞDU, N., & BAHAR, Z. (2011).** Yoksul Kadınlarda Sağlık İnanç Modeli Ve Sağlığı Geliştirme Modeli Kullanımının Meme Ve Serviks Kanseri Erken Tanı Davranışlarındaki Değişime Etkisi. *D.E.Ü.H.Y.O. Elektronik Dergisi, 4(1), 34-40.*
- BANDURA, A. (2001).** Social Cognitive Theory of Mass Communications. 121. New Jersey: Hillsdale.
- BAYRAKTAR, İ. (2014, Haziran 07).** *Sağlık, Hastalık ve Toplum.* İbrahim Bayraktar Web Sitesi: <http://www.ibrahimbayraktar.net/2014/06/saglik-hastalk-ve-toplum.html> adresinden alındı
- BOZARTH, J. (2010).** *Social Media for Trainers: Techniques for Enhancing and Extending Learning.* San Francisco: Pfeiffer.
- BOZKURT ÇETİNKAYA, Ö. (2014).** Planlanmış Davranış Teorisi Çerçevesinde Öğrencilerin Girişimci Olma Niyetlerinin İncelenmesi. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 3(1), 27-47.*
- CARILLO, L. (2012).** Social Networks and Public Health: Use of Twitter by Ministries of Health Public Health. *International Journal of Public Health, 161-181.*
- CHOU, W. (2009).** Social Media Use in the United States: Implications for Health Communication. *Journal of Medical Internet Research, 11(4), 48.*
- ÇINARLI, İ. (2004).** Sağlıkın Geliştirilmesinde Sağlık İletişimi Yöntemleri Olarak Sosyal Pazarlama, Medyada Savunuculuk ve Halkla İlişkilerin Etkisi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Anabilim Dalı Halkla İlişkiler Bilim Dalı Doktora Tezi.
- ÇINARLI, İ. (2005).** Risk İletişimi Açısından SARS (Şiddetli Akut Solunum Sendromu) Salgını. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi(2), 37-53.*
- ÇENESİZ, E., & ATAK, N. (2007).** Türkiye’de Sağlık İnanç Modeli ile Yapılmış Araştırmaların Değerlendirilmesi. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni, 6(6), 427-434.*
- ÇETİN, C., KURBAN, P., & BİLİCİ, N. M. (2016).** Sağlık Kurumlarında Sağlıklı İletişim: Bilgisayar Operatörleri, Güvenlik Görevlileri ve Yönlendirme Çalışanları Örneklemini. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi.*
- FİDAN, M., & YETİŞ, A. (2018).** Sağlık İletişiminde Algı: Kamu Spotları Üzerine Bir Araştırma. *Selçuk İletişim Dergisi, 11(2), 19-178.*
- GABBOTT, M., & HOGG, G. (2001).** The Role of Non-verbal Communication in Service Encounters: A Conceptual Framework. *Journal of Marketing Management, 17(1), 5-26.*
- GEYSİ, A. (2019).** Sağlık İletişiminde Sosyal Medyanın Yeri: Kocaeli İlindeki Sağlık Kurumlarının Sosyal Medya Kullanımlarının İncelenmesi. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- GUILKEY, D. K., HUTCHINSON, P. L., & LANCE, P. (2006).** Cost-Effectiveness Analysis for Health Communication Programs. *Journal of Health Communication, 2(2), 47-67.*
- HEALTHY PEOPLE (2020).** Topics & Objectives. (2015, Şubat 04). e-dergi.marmara.edu.tr adresinden alındı
- İŞİK, T. (2019).** Sağlık İletişiminde Dijital İletişim Kanallarının Kullanımı: Sektör Aktörlerinden Acıbadem Hastanesinin Dijital İletişim Kanalı ve Sosyal Medya Hesaplarının İncelenmesi. *CİDER, 148-155.*
- İLGÜN, G., & UĞURLUOĞLU, Ö. (2016).** Sağlık Sektöründe Sosyal Medyanın Kullanımı, Yararları ve Riskleri. *İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 28-53.*
- KAPLAN, A., & HAENLEIN, M. (2010).** Users of the world, unite! The challenges and. *Business Horizons, 53(1), 59-68.*
- KARAGÖL, B. (2017).** Sosyal Medyanın Sağlık İletişimindeki Yeri . Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- KARAGÖZ, K. (2016).** *Sağlık İletişiminde Sosyal Medyanın Rolü: Türkiye’de Sağlık Kurumlarının Sosyal Medya Kullanımının İncelenmesi.* <http://acikerisim.istanbul.edu.tr/bitstream/handle/123456789/32460/55252.pdf?sequence=1&isAllowed=y> adresinden alındı
- KARTAL, N., & ERİĞÜÇ, G. (2018).** Sağlık İletişiminde Bir Unsur Olarak Sosyal Medya: Bir Sosyal İçerik Platformundaki Sağlık Haberlerinin İncelenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 6(1), 570-587.*

- KAYA, E.** (2014). Sağlık İletişiminde Sosyal Medya Kullanımı. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- KAYABALI, K.** (2011). İnternet ve Sosyal Medya Evreninde Sağlık. *İyi Klinik Uygulamaları Dergisi*(25), 14-20.
- KREPS, G. L.** (2003). *E-health: Technology-mediated Health Communication*. First Published.
- KREPS, G. L., & NEUHAUSER, L.** (2014). Integrating Design Science Theory and Methods to Improve the Development and Evaluation of Health Communication Programs. *Journal of Health communication*, 19(12), 1460-71.
- KURBAN, Z.** (2018). 2018 yılında Yeni Medyada Sağlık İletişimi Ve Sağlık Haberciliği: Beden Politikaları Üzerinden Kadın Sağlığı Haberlerinin Anlambilimsel İncelenmesi . İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı.
- MCNEILL, L. H., KREUTER, M., & SUBRAMANIAN, S. V.** (2006). Social Environment and Physical Activity: A Review of Concepts and Evidence. *Social Science & Medicine*, 1011-22.
- MENDİ, B.** (2015). Sağlık İletişiminde Sosyal Medyanın Kullanımı: Dünyadaki ve Türkiye'deki Uygulamalar. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 11(44), 275-290.
- NAHCİVAN, N., & SEÇGİNLİ, S.** (2003). Meme Kanseri Erken Tanıya Yönelik Tutum Ve Davranışlar: Bir Rehber Olarak Sağlık İnanç Modelinin Kullanımı. *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 7(1).
- NEWSON, A., HOUGHTON, D., & PATTEN, J.** (2013). Blogging and Other Social Media: Exploiting the Technology and Protecting the Enterprise. *The Australian Library Journal*, 184.
- OKAY, A.** (2014). *Sağlık İletişimi*. İstanbul: Derin Yayınları.
- ONUR CANSIZ, R.** (2016). Sağlık İletişiminde Halkla İlişkiler Uygulamalarının Önemi. *Numune Sağlık Dergisi*, 25-26.
- O'REILLY, T.** (2005, Eylül 30). *What Is Web 2.0*. Ekim 20, 2019 tarihinde O'Reilly: <https://www.oreilly.com/pub/a/web2/archive/what-is-web-20.html> adresinden alındı
- ÖZTÜRK, G., & ÖYMEN, G.** (2014). Sağlık İletişiminde Sosyal Medya Kullanımının Stratejik Önemi: Türkiye'de Kalp Sağlığı ile İlgili Kar Amacı Gütmeyen Kuruluşlar Üzerine Bir Değerlendirme. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, 109-132.
- RATZAN, S. C.** (2011). Web 2.0 and Health Communication. *Journal of Health Communication*(16), 1-2.
- ROBLEDO, D.** (2012). Integrative Use of Social Media in Health Communication. *Online Journal of Communication and Media Technologies*, 2(4), 77-95.
- ROGERS, E. M.** (1994). The Field of Health Communication Today. *American Behavioral Scientist*, 208-211.
- SABIRCAN, F.** (2012). Sağlık İletişimi Kampanyalarının Davranış Değişikliği Oluşturmadaki Rolü: Türkiye'de Son 15 yılda Yapılmış Olan Kampanyalardan Örnekler Çerçevesinde Bir Değerlendirme. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- SCHIAVO, R.** (2007). *Health Communication From Theory to Practice*. USA: Jossey Bass.
- SEZGİN, D.** (2010). Sağlık İletişimi Paradigmaları ve Türkiye: Medyada Sağlık Haberlerinin Analizi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü Doktora Tezi.
- SEZGİN, D.** (2011). *Tıbbileştirilen Yaşam Bireyselleştirilen Sağlık*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- ŞENER, E., & SAMUR, M.** (2013). Sağlığı Geliştirici Bir Unsurlar Olarak Sosyal Medya: Facebook'ta sağlık. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2(4), 510.
- TEKİNALP, Ş., & UZUN, R.** (2008). *İletişim Araştırmaları ve Kuramları*. İstanbul: Derin Yayınları.
- VARDARLIER, P.** (2016). *Sosyal Medya Stratejisi*. İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.
- VARDARLIER, P., & Zafer, C.** (2020). Social Media and Crisis Management: The Case Study of Cambridge Analytica. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(Özel Sayı), 31-44.
- VARNALI, K.** (2013). *Dijital Tutulma* (2 b.). İstanbul: Mediacat Yayınları.
- YÜKSEL, F.** (2005). Bilgi Teknolojileri ve Yerel Yönetimler. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*(10), 247-259.
- YEŞİLORMAN, M., & KOÇ, F.** (2012). Yerel Yönetimlerde E-Devlet Uygulamaları ve Yerel Demokrasiye Katkıları. *Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi II* (s. 769-783). Malatya: İnönü Üniversitesi.
- ZAFER, C. & VARDARLIER, P.** (2019). Medya ve Toplum. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22(2), 355-361.

DÜNYA-SİSTEM TEORİSİ BAĞLAMINDA SOSYAL BİLİMLERİN BİLİMSELLİĞİNİ SORGULAMAK

Erkan DİKİCİ¹

ÖZ

Sosyal bilimlerin pozitivist bir kimliğe bürünmesi beraberinde bir takım metodolojik sorunları getirmiştir. Sosyal gerçekliği açıklamada yetersiz kalması, sosyal bilimlerin yaşadığı sorunların genel bir tanımlanması olarak kabul edilebilir. Sosyal bilimlerin yaşadığı sorunlar ve beraberinde ortaya çıkardığı kriz, sosyolojiyi de etkilemiştir. Bu durum, birçok sosyal bilimci/sosyolog tarafından eleştirilmiştir. Bu eleştirilerin başında Immanuel Wallerstein gelmektedir. 1970’li yıllarda önem kazanan Dünya-Sistem Teorisi ile adından söz ettiren Wallerstein, sosyal bilimlerde/sosyolojide yaşanan sorunları ve krizi, kapitalizme yönelik eleştirileri ile açıklama gereği duymuştur. Artık sosyal bilimlerde yeniden yapılandırmanın gerekliliğine işaret eden Wallerstein, Dünya-Sistem Teorisine yönelik görüşleri ve eleştirileri ile sosyal bilimlerin bilimselliğini sorgulamıştır. Tarihsel sosyal bilimlere dikkat çeken Wallerstein, bunun için bir mücadelenin çağrısını yapmıştır. Bu bağlamdan hareketle çalışmada, Wallerstein’in modern-kapitalist dünya-sistemine yönelik eleştirilerine yer verilirken, ortaya attığı Dünya-Sistem Teorisi incelenmiştir. Çalışmanın amacı, Wallerstein’in Dünya-Sistem Teorisi’nden hareketle, sosyal bilimlerde yaşanan krizi ele alarak sosyal bilimlerin bilimselliğini sorgulamaktır.

Anahtar Kelimeler: Immanuel Wallerstein, Sosyal Bilim, Dünya-Sistem Teorisi, Modern, Kapitalist.

QUESTIONING THE SCIENTIFIC OF SOCIAL SCIENCES IN THE CONTEXT OF THE WORLD-SYSTEM THEORY

ABSTRACT

Social sciences imposing a positivist identity brought with it a number of methodological problems. Insufficiency in explaining social reality can be accepted as a general definition of the problems faced by social sciences. The problems faced by the social sciences and the crisis that they brought along also affected sociology. This has been criticized by many social scientists / sociologists. Immanuel Wallerstein is one of these critics. Wallerstein, who made a name for himself with the World-System Theory gaining importance in the 1970s, felt the need to explain the problems and crisis in social sciences / sociology with his criticisms about capitalism. Now pointing to the necessity of restructuring in social sciences, Wallerstein questioned the science of social sciences with his views and criticisms of world-system theory. Drawing attention to the historical social sciences, Wallerstein called for a struggle for this. Moving from this context, Wallerstein's criticism of the modern-capitalist world-system was examined, while the World-System Theory he put forward was examined. The purpose of the study is to question the science of social sciences by addressing the crisis experienced in social sciences based on Wallerstein's World-System Theory.

Key Words: Immanuel Wallerstein, social science, World-System Theory, Modern, Capitalist.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü
DOI Numarası: <https://doi.org/10.37991/sosdus.733192>

Giriş

Sosyal bilimlerin gelmiş olduğu nokta, günümüz akademik çevreleri tarafında bir kriz (kaos) halinde olduğu yönündedir. Bu durumun açıklanmasında, daha doğrusu söz konusu krizin ne(ler) olduğuna dair yapılan açıklamaların gösterdiği hedef, sosyal bilimlerin, sosyal gerçekliği açıklamada yetersiz kalmasıdır. Asıl hedef ise, sosyal bilimler tarafından yapılan açıklamaların teorik ve pratik anlamda birtakım sıkıntılara sahip olmasıdır. Metodolojik anlamda dile getirilen bu sıkıntıların başında, teorik ve pratik olarak sosyal bilimlerin içerisinde yaşanan ve çözümü konusunda netlik kazanamayan metodoloji problemi gelmektedir.

Sosyal bilimlerdeki belirsizlik, sosyolojik teoride görülen krizle bağlantılıdır. Sosyoloji, bir bilim olarak ortaya çıktığı yıllarda, Avrupa’da kendisine önemli bir misyon edinmiştir. Batı’da ortaya çıkan sosyoloji anlayışının amacı, sanayileşme ile birlikte görülen sosyal sorunların bir fotoğrafını çekebilmek ve o güne kadar yaşanmamış olaylara odaklanmaktır (Sağır, 2014: 10). Böylece sosyoloji, bu süreçte, Batı’da yaşanan sosyal sorunların neticesinde ortaya çıkan yeni sorunların en derin olarak hissedildiği, yöntem tartışmalarının kendisi üzerinden yapıldığı alan olarak sosyal bilimlerdeki metodolojik tartışmaların yürütüldüğü “kriz” masasına dönüşmüştür (Öztürk, 2016: 12). Ortaya çıkan krizin üstesinden gelmek için birçok sosyal bilimcinin ortaya attığı görüşler vardır. Nitekim bu sosyal bilimcilerden birisinin de, Batı'nın modern-kapitalist sosyal bilim anlayışını eleştiren ve ortaya attığı Dünya-Sistem Teorisi ile 20. yüzyıla damga vuran Immanuel Wallerstein'dır.

Sosyal bilimlerin içinde bulunduğu durum ve kriz hali, beraberinde birtakım eleştiriler getirmiştir. Söz konusu eleştirilerin odağında, sosyal bilimlerin tek yönlü yöntemciliğe saplanması ve sosyal gerçekliği açıklamada yetersiz kalmasına yönelik bir anlayış yer almıştır. Sosyal bilimlerin, sosyal gerçekliği açıklamada yetersiz kalışı, özellikle metodolojik ve teorik anlamda bir krizin yaşandığı iddialarını ortaya çıkarmıştır. Fransız geleneğinde baş gösteren pozitivist paradigma ile Alman felsefesinde ortaya çıkan anlamacı/yorumlamacı paradigma arasındaki ikilik, söz konusu krizin asıl kaynağını oluşturmuştur. Sosyal yaşamın, doğal dünyadan farklı olduğunu kabul eden pozitivist paradigma ile toplumsal gerçekliklerin doğal bir gerçeklik gibi açıklanamayacağını kabul eden anlamacı/yorumlamacı paradigma, aynı zamanda sosyal teorinin içerisinde bulunduğu krizin de nedeni olarak açıklanabilir (Dikici, 2018: 50-51). Sosyal bilimlerde yaşanan kriz ve belirsizlik haline yapılan eleştirilerden birisi de çalışmanın konusunu oluşturan Wallerstein tarafından olmuştur. Çünkü Wallerstein, Batı'nın kapitalist sisteminin etkisinde kalan sosyal bilimin, sosyal gerçekliği açıklamadaki yetersizliğini görmüş ve böylece sosyal bilimlerde, birtakım değişimlerin sinyalinin vermiştir. Bu yeni anlayışın şekillenmesinde, Dünya-Sistem Teorisi etkili olmuştur.

Bu bağlamdan hareketle, üç bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde, sosyal bilimlerin sosyal gerçekliği açıklamakta yaşamış olduğu krizler ortaya konulmuştur. Bu krizler sonucunda ortaya çıkan yeni sosyal bilim anlayışlarına (paradigmalarına) Immanuel Wallerstein tarafından, Dünya-Sistem Teorisi’nden hareketle, bir yenisinin eklendiği görülmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde, Wallerstein'ın modern-kapitalist dünya sistemine yönelik eleştirileri hakkında bir değerlendirme yapılmıştır. Üçüncü bölümde ise, Wallerstein'ın, sosyal bilim/sosyoloji alanında oldukça önemli olan ve kabul gören bir sistem olarak Dünya-Sistem Teorisi ele alınmıştır. Böylece Wallerstein'ın düşünce sistemini oluşturan ve 1970'lerden sonrasına damgasını vuran Dünya-Sistem Teorisi'nin, modern-kapitalist sosyal bilimlerin ağır bir eleştirisi olduğu ortaya konulmuştur.

Sosyal Bilimlerde Yaşanan Kriz

Sosyal bilimler felsefesinin tarihine bakılınca "sosyal bilimler bilimsel midir ya da bilimsel olabilir mi? sorularının tartışıldığı görülmektedir. Bilimsel olma iddiasında olan sosyal

bilimciler, çalışmalarına model olarak doğa bilimlerini almışlardır. Dolayısıyla sosyal bilimlerin felsefesi de, geleneksel olarak, sosyal bilimlerin bu iddiasındaki başarısına ve sosyal bilimlerin, doğa bilimlerine benzeyen ve benzemeyen yönlerine ilişkin değerlendirmelere dayanmıştır. Bugün ise sosyal bilimlerin bilimselliği meselesi bir kriz haline gelirken, eski popülaritesini kaybetmiştir (Fay, 2001: 11-12). Bu durumun anlaşılması ve genel-geçer bir kabulün görülmesinde, doğa bilimlerinin pozitivist metodolojisinin sosyal bilimlere yeterli gelmemesi ve sosyal gerçekliği açıklamada yetersiz kalması etkili olmuştur.

Sosyal bilimlerin bilimselliği yönündeki kriz, sosyal bilimlerin felsefesi alanına ilişkin birtakım problemleri beraberinde getirmiştir. Aslında sosyal bilim disiplinlerinin sahip oldukları yöntemi kendisine konu edinen sosyal bilimlerin felsefesi, "toplumsal bilginin bilimsel statüsü problemi" üzerine inşa edilmiştir. Buna göre doğa bilimleri dışında ayrı bir kategori olarak sosyal bilimlerin mümkün olup olmadığı; sosyal bilimlerin kendilerine özgü yöntemleri, toplumsal fenomenlerin nedensel açıklamasının olanağı; toplum ve doğa ilişkisi, bilimde değer yargılarının etkisi ya da bilimin normatif temellendirilmesi gibi ortaya çıkan sorunlar; sosyal bilimlerin felsefesinin ilgi alanı içerisine yerleşmiştir (Şimşek, 2011: 26-27). Sosyal bilimlerin felsefesi, sosyal bilimlerin doğasını anlamaya yönelerek, genel metodolojiye ilişkin sorunlar yanında sosyal bilimlerin kendilerine yönelik algılarının ne olduğu, kurumsal yapılarının teorik yapıları üzerindeki etkileri, sosyal bilimlerin toplumsal rolü gibi konuları ele almıştır (Şimşek, 2011: 29). Bu bağlamda, sosyal bilimlerde yaşanan kriz, doğa bilimlerinin yönteminin sosyal bilimlerde uygulanabilirliği ölçüsünde şekillenmiştir.

Sosyal bilimlerin içerisinde bulunduğu krizi özetleyen soru, "Sosyal bilimlerin bütün yönleriyle doğa bilimleriyle aynı kategoride ve aynı bilim mantığı içinde mi değerlendirilmeli, yoksa sosyal bilimlerin doğa bilimlerinden farklı, kendine özgü bir bilim modeli içinde mi tanımlanmalıdır?" şeklindedir. Sosyal bilim, her ne kadar doğa biliminin sahip olduğu metodolojiye göre ortaya çıkartılmış ya da benzetilmiş olsa da günümüzde pek çok sosyal bilimci bu düşünceden uzaklaşmıştır (Esgin ve Arslan, 2011: 378). Günümüzde sosyal gerçekliği anlamak ve açıklamak için ihtiyaç duyulan, doğa bilimlerinden farklı ve yeni bir sosyal bilim paradigmasıdır. Pozitivizme ve doğa bilimlerinin yöntemine yönelik eleştiriler, sosyal bilimlerin yeniden yapılandırılmasında etkili olmuştur.

Pozitivizme yapılan eleştiriler, doğa bilimlerinin yönteminin, sosyal bilimlere uyarlanamayacağı üzerine şekillenmiştir. Sosyal bilimlerde sosyal gerçekliği anlamak ve açıklamak için yapılacak çalışmalarda bilinç durumu, kültürel normlar ve kültürel değerler, sosyal gerçekliğin ortaya çıkardığı sembolik anlam, çeşitli biçimlerde doğa bilimi ile sosyal bilim arasında bir ayrım ortaya çıkarmıştır. Bu ayrım sonucu, doğa bilimlerinden kaynaklı metodolojik bir boşluk doğmuştur. Kesinlik iddiası ortaya atan pozitivist bir bilim düşüncesine karşı Alman düşünce geleneğinden, birtakım eleştirilerde bulunmuşlardır. Bu eleştirilerin genel çerçevesi, sosyal gerçekliğin sahip olduğu tarihsellik ve değer içeriği, doğal bilimlerden farklı olması yönünde şekillenmiştir (Hira, 2000: 86).

Sosyal bilimlerin gerçekliği açıklama noktasında yetersiz kaldığı, onun teorik ve metodolojik yönelimlerinin problemleri olduğu şeklindeki tartışmaların geçmişine bakıldığında, pek de yeni olmadığı görülmektedir. Bu tartışmalar karşısında kendisinden beklentileri yeterince karşılayamayan sosyal bilimlerin, hızlı değişimlerle yüzleşme konusunda başarısız olmuştur. Sosyal bilimlerin bu başarısızlığın en önemli nedeni olarak, genellikle onun bilim tanımlaması açısından yaşadığı belirsizliklere dikkat çekilmiştir (Esgin ve Arslan, 2011: 375). Aslında sosyal bilimlerin ortaya çıkış sürecine dikkat edildiğinde, bilim olma ve bilim olduğunu kanıtlama çabasıyla iç içe olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, sosyolojinin, birbiriyle ne kadar karşıt etkileri temsil etseler de, iki ana damarına da (pozitivist ve yorumlamacı) damgasını vurmuştur. Modernitenin etkisiyle, teori ve yöntemle ilgili meseleler de sosyal bilimlerin bilim

olma serüveninde, yani bilim olarak temellendirilmesi ve meşrulaştırılması çabasında önem kazanmıştır (Taş, 2011: 20).

Modernliğin bir ürünü olarak sosyal bilimler, ortaya çıkışını ve günümüze değin varlıklarını sürdürmelerini modernliğe borçludur. Varlık nedenleri ve hayat alanları (yuvaları) modernlik olan sosyal bilimler, modernliği anlama çabası üzerine inşa edilmiştir. Kendisine ilgi alanı olarak modernliğin ortaya çıkardığı sorunları ve sorunlu doğasını konu edinen sosyal bilimler, modernite ile birlikte inşa edilen yapıların anlaşılması, onun açmazlarının kavranılması ve sorunlarına çözüm üretilmesinin girişimi olarak tarif edilmiştir. Bu şekilde bakıldığında, sosyal bilimlerin doğasının tartışmalı ve problemlili olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle, problemlili olarak görülen yönleri sorgulanmalıdır. Bu bağlamdan hareketle, sosyal bilimleri, sosyal gerçekliği analiz eden bilim dallarının genel adı olarak tanımlayan Kızılcılık (2004a: 1), mevcut/fiili sosyal bilimlerin, sosyal gerçeğin anlaşılması için uğraş veren disiplinler olduğuna dikkat çekmiştir. Sosyal bilimlerin bu uğraşı, aynı zamanda başlı başına bir kriz olarak düşünülmektedir. Bu noktada, sosyal bilimlerin bilimselliğine dair sorgulama tekrar gündeme gelmektedir.

Sosyal bilim kendini bilinçli olarak vahiy yoluyla inmiş ya da akılla çıkarsanmış doğrulardan öte doğruları aramak diye tanımladığı için, onu bilgisizliğin uzak ve çoğu zaman kadir bilmez bir mirasçısı gibi görmek gerekir. Sosyal bilim modern dünyaya ait bir girişimdir. Kökleri 16. yüzyıldan beri tam olgunluğa erişen, kuruluşunda onun da kendine düşeni yaptığı ve parçası olduğu modern dünyada, dünyevi bilgi üretme çabasına dayanmaktadır (Gulbenkian Komisyonu, 2011: 11-12). Günümüzün entelektüel tartışma alanlarının başında, sosyal bilimlerin görevlerini yerine getirip getiremediği ya da onların bilimsel anlamdaki meşruiyet zeminlerinin geçerli olup olmadığı konuları gelmektedir. Tarihten antropolojiye, ekonomiden sosyolojiye birçok alanda geniş bir yayılma gösteren bu türden tartışmalar, sosyal bilimlerin ortaya koyduğu evrensel doğruları meşru hale getiren realist zeminin gittikçe kayganlaştığına işaret etmektedir (Esgin, 2006: 916). Immanuel Wallerstein ve diğerleri, 19.yüzyılda ortaya çıkmış olan sosyal bilimlerin ve onların paradigmalarının, günümüzdeki birçok problemi gerçekçi bir biçimde ele almanın önünde önemli bir engel olduğunu ileri sürmektedir. Onlara göre, sosyal bilimler günümüzde kendilerinden talep edilen görevleri yerine getirememektedir. Sosyal bilimler görevlerini yerine getirmiş olsalardı, her bir disiplinin kendi içindeki zenginliği, en azından sosyal bilimlerin yeniden inşasında bize verimli birer kaynak olabilirdi (Esgin, 2006: 916-917). Sosyal bilimlerin çatısı altında toplanan her bilim, kendisini hapsediği sınırlar içerisinde çalışmalar gerçekleştirirken, giderek uzmanlaşmanın doğurduğu birtakım problemler gün yüzüne çıkmıştır. Sosyoloji de sosyal bilimlerin bilimselliğinin sorgulandığı bu gerçeklikten nasibini almıştır.

Sosyal bilimlerin içerisinde bulunduğu kriz iddiaları, benzer nedenlerden dolayı, sosyolojide de görülmüştür. Sosyoloji, özellikle konusunun ya da neliğinin belirsizliğinden kaynaklanan problemlerle yüz yüze kalmıştır. Sosyolojinin nesnesinin ne olacağına ilişkin belirsizlik, iki farklı görüş tarafından beslenmiş ve yayılmıştır. "Yapı-Eylem ikiliği" olarak da adlandırılabilen bu belirsizliğin kaynağındaki görüşlerden ilki, sosyolojinin nesnesini "sosyal yapılar" olarak belirleyen ve daha sonra genel anlamda "yapısalcılık" diye tanımlanan yaklaşıma karşılık gelirken; ikinci görüş, sosyolojinin nesnesini "insan eylemleri ve ilişkileri" şeklinde belirleyen ve doğrudan insan öznesine yönelen yaklaşıma denk düşmektedir. Bu bağlamdan hareketle sosyal bilimlerin içinde bulunduğu krizi tanımlamasında, sosyolojinin krizini yaratan en önemli etken, sosyolojinin konusunun ne olduğu ya da onun neyi amaçladığı noktasında yaşadığı belirsizlikler sosyolojinin krizini ortaya çıkaran en önemli etkidir (Esgin, 2006: 922-923). Böylelikle sosyal bilimlerin bilimselliğine dair sorgulamalar, sosyal gerçekliği inceleyen sosyolojide metodolojik bir kriz durumuna dönüşmüştür.

Sosyal bilimlerde ortaya çıkan olumsuzluk, sosyolojik teoride görülen sorunlarla ilişkilidir. Esgin (2008: 2-3)'e göre, sosyal bilimlerde yaşanan belirsizlik ve kriz ile ilişkili olarak sosyolojik teorinin sosyal gerçekliği açıklamasına engel teşkil eden yapı-eylem ikiliğinin, kriz içindeki sosyolojiye ilişkin iki temel görüş öne çıkardığı görülmektedir. Bunlardan birincisi, sosyolojinin sahip olduğu amacını yitirmiş olması ve sosyal gerçekleri açıklayamadığı, buna bağlı olarak sosyolojiye ihtiyaç kalmadığı; ikincisi, sosyolojinin hala sosyal gerçekliği açıklama konusunda önemli bir dayanak olduğunu ancak bunun gerçekleştirilmesi için gerekli olan öncelikli teorik ve metodolojik düzeydeki eksikliklerini gidermesi gerekmektedir.

Sosyologların kendi bilimlerinin metodolojik ve epistemolojik temellerini yeniden incelemesi, sosyal bilim ve doğa bilimi ayrımını yeniden gündeme getirmiştir. Sosyolojide metodolojik problemlerin merkezinde yer alan pozitivism-hermeneutik ikiliği, sosyal bilimlerin temellendirilmesindeki epistemolojik tartışmaları belirleyen iki ayrı bilim anlayışının varlığına dayanmaktadır (Esgin, 2007: 676). Sosyal bilimlerin, tarihi ve toplumu konu alan bilgi etkinlikleri haline gelerek, bilimsel bir statüye kavuşmasında yapılan tartışmalar iki bakış açısı etkili olmuştur. Bunlardan birincisi, "doğabilim" örneğine göre düzenlenecek bir "sosyoloji" anlayışı geliştirme düşüncesini savunmuştur. İkincisi ise, tarihe ve topluma yönelecek ve doğa bilimi örneğinden farklı bir "sosyoloji" anlayışı geliştirme düşüncesini ele almıştır. Böylece pozitivistten ve doğa bilimlerinden uzaklaşarak anlamacı/yorumlamacı bir karaktere sahip olan hermeneutikçi düşünceye doğru bir gidişat önem kazanmıştır.

19. yüzyılda pozitivistin entelektüel egemenliğine ve doğa bilimleri modelinde kurulan toplum bilimine karşı bir tepki olarak gelişen Hermeneutikçi anlayışın, tarih ve toplumsallığın doğa bilimleri modelinden farklı bir yöntemle araştırılması gerektiğini savunan bir felsefe akımına dönüştüğü görülmüştür (Şimşek, 2011: 157). Kökenleri 18. yüzyılın son çeyreğine kadar giden ve Greklerden bir miras olarak kabul edilen Hermeneutik, son dönemlerde Almanya'da kurumsal olma özelliği kazanmıştır. Böylece Hermeneutik, sosyal bilimlerde yaygınlaşan bir kavram olmuştur. "Anlama" şeklinde çevrilen "Verstehen" kavramının, Hermeneutik düşüncesinin birleştirici kavramı olduğunu söyleyen Giddens'a göre bu kavram, Weber ile birlikte daha fazla tanınmasına rağmen, pozitivist anlayış (ortodoksmutabakar) savunucuları tarafından çok fazla eleştirilmiştir. Giddens'a göre bu durumun nedeni, sosyal bilimlerin, ilham kaynağı olarak pozitivist veya naturalist doğa bilimleri felsefelerini kabul etmesidir (Giddens, 2002: 23-24). Doğa bilimlerinin yönteminden hareketle sosyolojinin (sosyal bilimlerin) paradigması haline gelen pozitivistin, sosyal gerçekliği açıklamada yetersiz kalması, dikkatleri Hermeneutiğe çevirmiştir. Böylece anlamacı/yorumlamacı anlayış önem kazanmıştır.

Yorumlamacı sosyoloji geleneğinin, sosyal bilimlerin mantık ve yönteminin aydınlatılmasına önemli katkılarda bulunduğunu savunan Giddens, toplumsal dünyanın açıklanmasının, doğal dünyadan farklı olduğunu, toplumsal dünyanın aktif insan öznelerin bir icrası olarak kavranması gerektiğini dile getirmiştir. Çünkü, bu dünyanın "anamlı", "açıklanabilir" veya "anlaşılır" bir biçimde inşası -sadece bir işaretler ya da semboller sistemi olarak değil, aksine pratik etkinliğin bir aracı olarak alınması gereken- dile bağlıdır. Sosyal bilimci, betimleme yöntemiyle davranışlarını incelemeye çalıştığı bireylerin kabiliyetlerine benzeyen türde kabiliyetlerden istifade etmelidir. (Giddens, 2002: 205-206). Giddens ve birçok sosyolog (sosyal bilimci), doğa bilimlerinin (pozitivistin) sosyal gerçekliği açıklamada yetersiz kaldığına daha fazla dikkat çekmiştir.

Doğa bilimlerinin (pozitivistin) metodolojisine bakıldığında, bireyi anlama ve açıklamadaki zayıflık, özellikle Hermeneutikçi anlayışa dikkat çekilmesine neden olmuştur. Böylece maddeci bir anlayışın, tarihselci bir bakış açısına doğru evrildiği görülecektir. Doğan Özlem'e göre tarihselci bilim felsefesinde, "doğabilim"i örnek alan, yani pozitivist bilim modelinin dışında

başka bir bilim modeli kurulması gerekmektedir. Tarihselci bilim felsefesinde tek bir cinse bağlı iki tür bilim yerine, iki farklı cinste bilim olduğunu dile getiren Özlem, tarihsel-toplumsal gerçekliğin sadece insana özgü bir gerçeklik olduğunu altını çizmiştir. Çünkü tarihsel-toplumsal gerçeklik, doğada rastlanmayan bir amaç-eylem bağıntısına göre oluşan tinsel bir dünya içerisinde bulunabilir. Tarihsel-toplumsal gerçekliğe, doğal gerçeklikten farklı bir bilim olarak tinsel bilimin yönelebileceğini söyleyen Özlem, tinsel bilimin, pozitivist bilim felsefesinin tek bilim modeli olarak geliştirilmek istenen toplumsal bilimden ayrılmakta olduğunu belirtmiştir. Tarihsel-toplumsal gerçekliğe doğa bilimsel yöntemlerle analogi içerisinde geliştirilmiş yöntemlerle, örneğin istatistiksel yöntemlerle, bu gerçeklik hakkında kapsamlı bir bilgiye ulaşmak konusunda bize oldukça kısıtlı bir olanak sağlayacağını vurgulayan Özlem, pozitivist paradigmanın ortaya çıkardığı metodolojinin amaç-eylem bağıntısı içinde açık olabilen temel nedenlerin sonuçları durumundaki olgular arasındaki ilişkileri kağıt üzerine dökme konusunda hizmet edebileceğini dile getirmiştir. Oysa gerçek bilme, sonuçları değil de nedenleri bilme ise, bizi tarihsel-toplumsal gerçeklik hakkında bir "nedenli bilme"ye götürecek bir başka bilim modeline ihtiyaç vardır (Özlem, 2003: 8-9).

İhtiyaç olan bilim modeli, Charles Wright Mills'e göre sosyolojinin bilimsel ve teknolojik bir işlem olmaktan kurtularak tekrar bir imgelem konusu olarak yerine iade edilmesiyle mümkündür. Mills'in çağrısı, sosyal bilimlerin, toplumsal değerleri teknolojik değerlere yeniden üstün kılmasıdır. Buna göre Mills'in sosyolojik tasavvuru, bireysel tecrübelerin tikelliği ile tarihsel olaylar arasındaki iletişimin kurulması gibi sosyolojinin makro ve mikro düzeyleri arasındaki gel-gitler bağlamında değerlendirilmesidir. Ayrıca Mills, toplumun gerçek sorunlarıyla hiçbir ilgisi olmayan kamuoyu anketörlüğü, insan ilişkileri uzmanlığı ve Grand teorisyenlik gibi görevleri üstlenmiş olan sosyologların bu imgelemden yoksun olduğu şeklinde bir takım düşünceler ileri sürmüştür. Buna göre, insanın kendi özgürlüğü ve aklı büyük bir risk altındadır. Bu durum ise, ahlaki değerlendirmelerden yoksun olan bilim ve teknolojinin, bu değerlere bir yer ayırmamış olmasından kaynaklanmaktadır (Aktay, 2006: 172). Bu durum, sosyal bilimlerin bilimselliğine yönelik sorgulamalar ekseninde, içerisinde olduğu belirsizlik ve kriz ile bağlantısı bulunduğunu gösterirken, doğa bilimlerinin metodolojisinden farklı bir metodoloji ile inşa edilen yeni bir sosyal bilim anlayışına olan ihtiyacı gözler önüne sermiştir.

Sosyal bilimlerin bilimselliğine yönelik sorgulamalar sonucunda, yeni bir sosyal bilim anlayışına olan ihtiyaç, Mills dışında başka sosyal bilimcilerin/sosyologların de/da dile getirdiği bir konu olmuştur. 1970'lerde ortaya çıkan Dünya-Sistem Teorisi ile sosyal bilimlerde/sosyolojide adından söz ettiren Immanuel Wallerstein, yeni bir sosyal bilim anlayışına olan ihtiyacı dile getirmiştir. Wallerstein'e göre, sosyal bilim, aydınlanma (modernite) ile ilişkili olarak ortaya çıkarken, doğa bilimin sahip olduğu metodolojiyi kullanması, sosyal bilimlerinin bilimselliğinin sorgulanmasına neden olmuştur. Böylece sosyal bilimcilerin, sosyal gerçekliği açıklama konusunda yaşanan kriz karşısında bir değişim gerçekleştirmesi kaçınılmaz bir gerçek olarak gün yüzüne çıkmıştır. Bu çalışmanın konusu da bu düşünceye paralel olarak oluşturulmuştur. Sosyal bilimlerin yaşadığı bölünmeler, söz konusu krizin en önemli nedeni olarak görülürken, bu durum neticesinde sosyal bilimlerin bilimselliği sorgulanmaya başlanmıştır. Wallerstein için asıl sorun, bilim ile felsefenin birbirinden ayrılması ile yeni bir sosyal bilim ihtiyacının gün yüzüne çıkması şeklinde gelişmiştir. Bu doğrultuda Dünya-Sistem Teorisi'ni inşa eden Wallerstein'a göre, sosyal bilimlerin içerisinde bulunduğu çıkmazı (krizi) aşabilmek ve sosyal bilimlerin bilimselliğini ortaya koyabilmek için sosyal bilimlerin birleşmesi ve disiplinlerarası çalışmaların ön plana çıkartılması gerekmektedir. Bunu yaparken de, pozitivist paradigma ekseninde olan sosyal bilim anlayışından ziyade tarihsel ve toplumsal sistemlere önem veren anlamacı/yorumlamacı paradigma ekseninde bir sosyal bilim inşasının gerekliliğini vurgulamıştır. Lee ve Wallerstein'in dediği gibi, insanların toplumsal ilişkilerinin yaşandığı gerçek dünyada meydana

gelen ve gerek bilimsel gerekse beşerî alandaki baskın kavrayış modellerine meydan okuyan gelişmelere tepki olarak 19. yüzyılın son yarısında sosyal bilimler arenası ortaya çıkmaya başlamıştır (Lee ve Wallerstein, 2007: 13).

Wallerstein, 19. yüzyılda temelleri atılan modern-kapitalist sosyal bilimlerin paradigmaları ve yöntemleriyle günümüz toplumlarının sosyal gerçekliğini anlamının ve analiz etmenin güçlüklerine dikkat çekmiş ve bu zorluklar göz önünde bulundurularak, sosyal bilimlerin metodolojisi ve bilimselliğinin yeniden gözden geçirilmesinin altını çizmiştir. Çünkü Wallerstein'a göre, yeni bir paradigma ihtiyacı söz konusudur. Bu konudaki iddialarını Sosyal Bilimleri Düşünmemek isimli kitabında irdelenmiştir. Wallerstein açısından 19. yüzyıl sosyal bilim anlayışının temel problemi, ideolojisinde ve argümanlarında yer almaktadır. Mesela, sosyal bilimlerin, pozitivizme (doğa bilimlerine) paralel ifadelerde bulunma çabası, yani topluma yönelik analizlerinde evrensel olarak kabul edilecek yasalara ulaşma tezi, bilimsel olmaktan öte, daha çok ideolojik bir özelliğe bürünmüştür. Sosyal realiteye yönelik tezler, belli bir toplumsal noktadan ve konjonktürden yola çıkarak belirlenmiştir. Buna göre Wallerstein, sosyal bilimlerin oryantalist bir özellik elde ettiğine dikkat çekmiştir. (Hira, 2011: 178). Bu bağlamda, Batılı sosyal bilim, modern sosyal bilimler olarak, kapitalist dünya sistemine hizmet etmiştir. Bu noktada Wallerstein'ın kapitalist dünya sistemine ve ona hizmet eden sosyal bilim paradigmasına yönelik eleştirilerin incelenmesi gerekmektedir.

Wallerstein'in Modern-Kapitalist Dünya Sistemine Eleştirileri

Wallerstein ile yaygın hale gelen Dünya-Sistem Teorisi, dünya üzerinde yer alan bütün kara parçalarını içine alan tarihsel ve toplumsal bir sistemdir. Ona göre, bütün dünyayı etkisi altına almış bir sistem olan modern-kapitalist dünya-sisteminin ekonomik anlayışı, bütün toplumları ve ülkeleri merkez, yarı-çevre ve çevre ülkeler bakımından tahlil etmiştir. Wallerstein'a göre, modern-kapitalist dünya-sistemi, merkez ülkeler için bir avantaj iken, yarı-çevre ve çevre ülkeler için dezavantajdır. (Kızılcılık, 2004b: 88-89). Dünya-Sistem Teorisi'ne göre, kapitalizmin ulusal bir temelini (yönünün) kalmamıştır. Dünya-Sistem Teorisi, artık kapitalizmin, daha çok global düzeyde hareket ettiği, gücü elinde bulduran merkezi bölgelerin geliştirmiş olduğu ileri sanayi sistemleri ile çevre ülkelerin sahip olduğu ham maddeyi ve doğal kaynaklarını sömürge haline getirdiği, modernleşen dünyada ise uluslararası bir ekonomik yapı veya farklı politik anlayışlarla kök saldıği düşüncesine dayanmıştır (Marshall, 1999: 168-169). Wallerstein, kapitalizmin küresel bir boyut kazanmasıyla, Batılı devletlerin Batılı olmayan devletlerin doğal zenginliklerini ele geçirmesine yönelik eleştirilerde bulunmuştur.

Modern-Kapitalist Dünya Sisteminin kuruluşu, Avrupa'nın, dünyanın geri kalanında yaşayan halklarla karşılaşması ve çoğu durumda onları fethetmesi sonucu gerçekleşmiştir (Gulbenkian Komisyonu, 2011: 27). Wallerstein'e göre, bir dünya sistemi olarak ortaya çıkan kapitalizm, ilk defa politik ya da askeri değil de, ekonomik bağlarla bir arada tutulan bir dünya sistemidir. Modern-kapitalist dünya ekonomisinin büyümesi, Batı Avrupa'nın merkez ülkelerinin coğrafi olarak genişlemesi ile mümkün olmuştur. 16. yüzyılın keşif ve istilalarını ekonomik egemenlik takip etmiştir (Ruth ve Wolf, 2012: 229). Batılı devletlerin 16. yüzyılda başlayan bu egemenlik arzusu, 21. yüzyılda da devamlılık gösterirken, sadece zamana bağlı olarak şartların ve iktidar kurma biçimlerinde farklılıkların olduğu görülmektedir.

Küreselleşme adı altında Batı-dışı toplumları sömürge haline getirmeyi amaç eden kapitalist sistem, küresel hale getirdiği ekonomik sistemi ile nispeten başarıya ulaşmıştır. Modern-kapitalist dünya ekonomi sistemi, üretkenliği artırıp, zaman ve mekân açısından hızlı sermaye birikiminin karşısına çıkardığı sorunları hafifleterek şaha kalkacağı ve bütün dünya topraklarını

kaplayacak şekilde genişleyeceği sırada, bu duruma karşı olan sınıflar, dünya sisteminin sahip olduğu siyasi istikrar ve gidişatına çok ciddi bir tehdit yöneltmişlerdir. Bu tehditler karşısında, imtiyaz sahibi sınıfların, çıkarlarını korumak, sürdürmek ve bu tehditlere karşılık vermeye çalışacaklarını varsayan Wallerstein'a göre üç araç söz konusu olmuştur. Bunlar 'toplumsal ideolojiler', 'toplumsal hareketler' ve 'sosyal bilimler'dir (Wallerstein, 2012: 161-162). Böylece Batı toplumlarının Batı-dışı toplumlara karşı geliştirdikleri siyasetin işlevini gösterebilmesi için birtakım araçlar söz konusu olmaktadır ve bunlardan birisinin de sosyal bilimler olduğu dikkat çekmektedir.

Wallerstein, "Bildığımız Dünyanın Sonu: 21. Yüzyıl İçin Sosyal Bilimler" isimli kitabında, modern dünya-sistemin kendi sonuna yaklaşmakta olduğunu ve genel hatlarını bilmediğimiz ve önceden bilemeyeceğimiz, ancak yapısının şekillenmesine aktif bir şekilde yardım edebileceğimiz yeni bir tarihsel sisteme geçiş çağına girmekte olduğunu ileri sürmüştür. "Bildığımız" dünya, kapitalist bir dünya-ekonomisiydi ve artık baş edemez bir duruma geldiği yapısal gerilimler tarafından kuşatılmıştır (Wallerstein, 2005a: 22). Wallerstein için 21. yüzyılda geçerli olacak tarihsel sistemin sinyalleri, kendi ürettiği Dünya-Sistem Teorisi'nde görülmektedir.

Wallerstein (2012: 44-45)'e göre, miadını doldurma noktasına gelmiş olan modern-kapitalist dünya ekonomi sisteminin yapısı hakkında bazı genel öncüllere sahiptir. Bunların başında, modern dünya sisteminin, kapitalist bir dünya ekonomisi olduğu, yani bazen "değer yasası" adı verilen sonsuz sermaye biriktirme dürtüsünün hükmü altında olmasıdır. Bu dünya sistemi 16. yüzyılda doğmuştur. Başlangıçtaki iş bölümünün sınırları içine Avrupa'nın büyük çoğunluğu ve Amerika kıtalarının bazı bölümleri dâhildir. Bu dünya sistemi zamanla sınırlarını genişleterek, dünyanın diğer bölgelerini de sırasıyla kendi iş bölümü içerisine almıştır. Wallerstein, özellikle Asya'nın doğusunun, buna katılan son bölge olduğunu, fakat 19. yüzyılın ortalarında gerçekleştirebildiğini dile getirmiştir. Wallerstein'e göre, modern-kapitalist dünya sistemi, 19. yüzyıl ile birlikte, dünya çapında bir kapsama sahip olmuştur. Bu nedenle, dünyayı kapsamı altına alan ilk dünya sistemi olduğunu ileri sürmüştür. Dünyayı etkisi altına alan söz konusu sistemde merkez-çevre ilişkilerinin etkin olduğu bir dünya ekonomisi tasarlanmıştır. Bunun yanı sıra, devletlerarası bir sistem kapsamında gücü elinde bulunduran ülkelerin meydana getirdiği bir siyasi yapı tarafından oluşturulmuştur. Wallerstein'a göre, oluşturulan bu kapitalist sistemin birtakım çelişkileri de bulunmaktadır. Kapitalist anlayışın sahip olduğu başlıca çelişkiler, sistemin kendi süreci içerisinde, bu çelişkileri kısıtlamaya çalışan bir dizi döngüsel ritme ifade edilmiştir. Wallerstein'ın önemli gördüğü iki döngüsel ritm vardır. Bunlardan birincisi, birincil kar kaynaklarının üretim alanı ile finans alanı arasında gidip geleceği 50-60 yıllık Kondratyef döngüleridir. İkincisi ise, küresel düzenin art arda gelen, her biri kendine has bir denetim tarzına sahip garantörlerinin yükseliş ve çöküşlerini içeren 100-150 yıllık hegemonik döngüler olmuştur. Wallerstein'a göre, söz konusu döngüler, hiçbir zaman tam olarak simetrik olmamıştır. Çünkü, her yeni döngü sistemin çağcıl eğilimlerini oluşturan belli yönlerde küçük ama önemli kaymalara neden olmuştur. Modern-kapitalist dünya ekonomi sistemi, bütün sistemler gibi sonludur. Bu sistemin gösterdiği eğilimler, sistemdeki dalgalanmaların artık sistemin kurumlarının yaşayabilirliklerinin yenilenmesini garanti altına alamayacak ölçüde genişleyip kararsızlaştıkları bir noktaya vardıklarında sona erecektir. Bu noktaya ulaşıldığında, bir çatallanma gerçekleşecektir. Böylece yaşanacak (kaotik) bir geçiş dönemi sonunda sistemin yerine bir ya da birkaç başka sistem geçecektir.

Wallerstein (1999: 371-372), modern dünya-sistemi olarak kapitalist dünya ekonomisinin temel özelliklerini şu şekilde sıralamıştır:

1- Kapitalist dünya ekonomisinin itici gücü, kesintisiz sermaye birikimidir,

- 2- Bir merkez-çevre geriliminin varolduğu aksel bir iş bölümü,
- 3- Yarı-çevre bir alanın yapısal varlığı,
- 4- Ücretli emeğin yanı sıra, ücretli olmayan emeğin büyük ve sürekli rolü,
- 5- Kapitalist dünya ekonomisinin sınırlarının, egemen devletlerden meydana gelen bir devletlerarası sistemin sınırlarına karşılık gelmesi,
- 6- Bu kapitalist dünya ekonomisinin kökenlerinin 16. yüzyılda yer alması,
- 7- Bu kapitalist dünya ekonomisinin, yerkürenin bir parçasında (Avrupa'da) başlamış olduğu ve daha sonra birbirini takip eden "dahil etmeler/kapsamalar" vasıtasıyla, tüm yerküreye yayıldığı görüşü,
- 8- Bu dünya-sisteminde hegemonik devletlerin varlığı; bunların birlikte, her birinin tam ve tartışma götürmez hegemonya dönemlerinin görece olarak kısa sürmüş olması,
- 9- Hepsi devamlı bir biçimde yaratılan devletlerin, etnik grupların ve hane halklarının, kapitalist dünya sisteminin başlangıcından bu yana varolan, verili varlıklar olmadıkları,
- 10- Modern dünya-sisteminin örgütleyici ilkeleri olarak, ırkçılığın ve cinsiyetçiliğin önemi,
- 11- Eşzamanlı olarak hem sistemin altını oyan hem de onu pekiştiren sistem karşıtı hareketlerin belirlenmesi,
- 12- Sistemin içkin çelişkilerini cisimleştiren ve içinde yaşadığımız sistematik krizi açıklayan hem çevrimsel ritimler hem de asırlık eğilimlerden meydana gelen bir kalıp.

Wallerstein'ın Dünya-Sistemi Teorisi

Wallerstein, sosyal bilimlerin 19. yüzyılın sonunda geldiği durumu, bir *methodenstreit* (Yöntem Kavgası) olarak açıklamıştır. Yani sosyal bilimler, iki grubun arasında sıkışmıştır. Bir tarafta, her toplumsal olay veya olgunun tekil olduğuna ve akademisyenlerin yapabileceği tek şeyin bu durumu duygudaş ya da hermenötik olarak yeniden kurmak olduğunu savunanlar; diğer taraftan ise, her toplumsal olay ve olgunun evrensel, kapsayıcı olduğu, tüm zaman ve uzaya uygulanabilen yasalarla analiz edilebileceğini iddia edenler yer almıştır (Wallerstein, 2005b: 20). Wallerstein, kendisini ilk grubun içerisinde görmüştür. Dünya-Sistem Teorisi ile birbirlerinden ulusal sınırlarla ayrılmış olan toplumları ele alan karşılaştırmalı bir tarihsel yaklaşım ortaya koymaya çalışmıştır. Böylece küresel düzeyde devletlerin toplumsal analizine eşsiz bir perspektif getirmiştir (Berberoğlu, 2012: 221).

Wallerstein (1999: 8), entelektüel bir kategori olarak tarihsel sosyal bilimlerin icadını, dünya sisteminin tarihsel gelişmesinin içinde konumlandırmıştır. Bunu yaparken, tarihsel sosyal bilimlerin bir bilgi biçimi olarak neden yalnızca 19. yüzyılda kurumsallaştıklarını ortaya koymaya çalışmakla kendisini sınırlamamıştır. Bununla birlikte, neden nomotetik-idiografik karşıtlık olarak nitelendirdiği bir karşıtlık etrafında odaklanan özel bir epistemolojiyi geliştirdiklerini yanıtlamayı amaçlamıştır.

Dünya-Sistem analizi 1970'lerde ortaya çıkmıştır. Wallerstein, Dünya-Sistem analizini, çeşitli sosyal bilimlerde var olan egemen görüşlerin ve öncelikle 1960'lar boyunca sosyal bilimlere dünya çapında egemen olduğu görünen kalkınmacılık ve modernizasyon teorisinin bir eleştirisi olarak sunmuştur (Wallerstein, 1999: 369). Wallerstein, Dünya-Sistem Teorisi'ni, modern-kapitalist dünya ekonomi sistemine bir eleştiri olarak ele almıştır. Modern-kapitalist dünya ekonomi sistemi ilk olarak, sadece yerkürenin bir bölümünde, öncelikle Avrupa'nın çoğu

bölgesinde ve Batı yarıküresinin bazı bölgelerinde ortaya çıkmıştır. Modern-kapitalist dünya-sistemi daha sonra içsel bir dinamikle genişlemiş ve tedrici olarak yerkürenin başka bölgelerini kendi yapısına dahil etmiştir. Modern-kapitalist dünya ekonomik sistemin 19.yüzyılın son yarısında küresel hale geldiğini söyleyen Kızılcılık (2004b: 91), 20.yüzyılın ikinci yarısında, yerkürenin iç tarafları ve daha uzak bölgelerinin modern-kapitalist dünya-sisteme dahil olduğunu belirtmektedir. Böylelikle 20.yüzyılda kabul edilen küreselleşme hareketi, modern-kapitalist dünya-sistemin gerçekleşmesine hizmet etmiş olmaktadır.

Wallerstein'ın Dünya-Sistem Teorisi'nde öncelikli çözümleme birimi, dünya sistemidir. Modern-kapitalist dünya-sistem, merkez, yarı-çevre ve çevre diye adlandırılan alt sistemlerin oluşturduğu birleşik bir kapitalist dünya-ekonomisidir. Dünya-Sistem Teorisi'ne göre, modern-kapitalist dünya-sisteminin alt sistemlerinde ortaya çıkan ana çelişkilerin kaynağı, sistemin bütününde egemen olan uzlaşmaz yapıda aranmalıdır. Bu yüzden, ana belirleyiciler, alt sistemlere dışsal olan güçlerdir. Dünya sisteminin alt sistemleri, değişim ilişkileriyle birbirlerine bağlanırlar. Dünya sistemi, değişim ilişkilerinin belirleyici olduğu bir dünya pazarıdır. Bu bağlamda kapitalizm, kar amacıyla pazara yönelik üretim yapan bir sistemdir. Böylelikle, dünya sistemi, temelde sermaye dolaşımı olarak görülebilir. Dünya Sistem Teorisi, çevre ülkelerin merkezdeki ulus-devletlere bağımlı olduğunu ve onlar tarafından sömürüldüğünü iddia etmiştir. Modern-kapitalist dünya-sisteminin tarihi, Batı devletlerinin ve toplumlarının, dünyanın geride kalan devlet ve toplumlarına yayılmasıdır. Bu yayılmanın sonucu, modern-kapitalist dünya ekonomi sisteminin inşa edilmesinin başlıca nedenini oluşturmaktadır (Kızılcılık, 2019: 186). Kapitalizmin, modernite ve küreselleşme adı altında dünyada yaygınlaşması, dünyanın geri kalanının merkez tarafından sömürüldüğü bir düzen ortaya çıkarmıştır. Böylece Wallerstein, sömürgeci kapitalist sistemin karşısına, Dünya-Sistem Teorisi ile sosyal bilimlerin sosyal gerçekliği anlamada ve açıklamada yeni bir perspektif geliştirmiştir.

1970'li yıllarda sosyal gerçekliğin analizine yönelik yeni bir anlayış olarak ortaya çıkan dünya sistemleri analizinin sahip olduğu kavramlardan bazılarının uzun süredir kullanıldığından bazılarının ise yeni ortaya çıktığından ya da en azından yeni bir isimle anıldığından söz eden Wallerstein'a göre kavramlar ancak kendi zamanları içerisinde sahip olduğu bağlamlarına göre anlaşılabilir. Sosyal bilimlerde gerekli olan yeni bir perspektif iddiasından söz eden Wallerstein'a göre eski ve halihazırda daha fazla kabul gören perspektif oldukça yetersizdir. Ona göre, sosyal bilimler, ya bizi yanlış biçimde yönlendirmekte ya da bir takım amaçlar doğrultusunda hareket etmektedir. Dolayısıyla, sosyal bilimlerin sahip olduğu eski perspektif, gerçekliği analiz etmek için bir araç olmaktan çok, onu anlamamızın önünde bir engel oluşturur (Wallerstein, 2011: 15). Sosyal bilimlerin ortaya çıkışında, Avrupa-merkezciliğin varlığı yadsınamaz bir gerçekliktir. Batı, ortaya attıkları sosyal teorilerinin kendileri lehine gerçekleşmesi için sosyal bilimleri araç olarak görmektedir. Fakat bu durum gitgide bir sorunsal haline gelmiştir. Bunun sonucunda da sosyal bilimlerin bilimselliği sorgulanarak, var olan yöntem krizine çözüm üretilmek istenmiştir.

Günümüz küreselleşen dünyanın sorunlarını doğru tahlil etmede, Wallerstein'ın Dünya-Sistem Teorisi önemlidir. Özellikle de çevre ülkelerin, merkez ülkelerin hükümrânlığına girmesini savunan ve Batı üstünlüğüne vurgu yapan modernleşme teorisinin eleştirisi olup, onun temel tezlerini protesto eden bir teoridir (Kızılcılık, 2019: 184). Bu durum, sosyal bilimler üzerinde de etkisini göstermiştir. Wallerstein'a göre Dünya-Sistem analizi, 19.yüzyıl sosyal biliminin bir eleştirisi olmayı hedeflemiştir. Ancak bu tamamlanmamış, bitmemiş bir eleştiridir. Bu eleştiri, 19.yüzyıl sosyal biliminin en kalıcı (ve yanıltıcı) mirasının üstesinden gelebilecek bir yol henüz bulamamıştır (Wallerstein, 1999: 11).

Wallerstein'a göre başka herhangi bir perspektif gibi, Dünya-Sistem analizi de daha önceki argümanlar ve eleştiriler üzerine inşa edilmiştir. Buna göre herhangi bir perspektifin bütünüyle hiçbir zaman yeni olmayacağını iddia eden Wallerstein, birilerinin benzer bir şeyi genellikle on yıllar ya da yüzyıllar öncesinde de söylemiş olabileceğini belirtirken, dünyanın ilk kez olarak bu perspektifin içinde barındırdığı düşünceleri ciddiye almaya hazır olduğunu ya da bu düşüncelerin daha fazla insan için daha makul ve erişilebilir kılan bir şekilde yeniden ambalajlanmış olduğunu anlatmaya çalışmıştır (Wallerstein, 2011: 15-16).

Modern-kapitalist dünya sistemin tarihini Avrupa devletleri ve halklarının Batı-dışı toplumlara yayılmalarının tarihi olarak gören Wallerstein, Batının, Batı-dışı toplumlara rahat bir şekilde yayılması sürecinde, kapitalist bir dünya-ekonomi inşasının asli bir parçası olarak modern-kapitalist dünya sistemine dikkat çekmiştir (Wallerstein, 2010: 13). Böylece yayılma, dünyanın pek çok bölgesinde askeri fetih, ekonomik sömürü ve kitlesel ölçekteki hırsızlıkları beraberinde getirmiştir. Wallerstein'a göre bu yayılmaya öncülük edenlerin ve ondan en fazla çıkar sağlayanların, dünya nüfusuna büyük bir iyilik getirdiği gerekçesiyle bu yayılmayı haklı göstermeye çalışmışlar; bu gerekçeye dayanarak, yayılmayı kendilerine ve dünyaya haklı bir girişim gibi sunmuşlardır.

Batı'nın, Batı-dışı toplumlara karşı, "Kimin müdahale hakkı?" sorusunun, modern-kapitalist dünya-sistemin siyasi ve ahlaki yapısını gözler önüne sereceğini vurgulayan Wallerstein'a göre müdahale, fiiliyatta güçlü olanın kendine sağladığı bir haktır. Fakat bu hakkı meşrulaştırmak o kadar kolay değildir. Dolayısıyla sürekli olarak siyasi açıdan ve ahlaki bakımdan sorgulanmıştır. Buna müdahale edenlerin, sorgulamayla yüzleştiklerinde, sürekli olarak ahlaki açıdan bir haklılaştırma girişiminde olacaklarını söyleyen Wallerstein (2010: 39), "haklılaştırma" hareketinin tarihsel arka planını açıklamıştır. Wallerstein'a göre bu ahlaki haklılaştırma, 16. yüzyılda doğal hukuk ve Hıristiyanlığa döndürme; 19. yüzyılda medenileştirme misyonu; 20. yüzyılın sonu ile 21. yüzyılda ise insan hakları ve demokrasi gibi nedenler sonucunda ortaya çıkmıştır.

Wallerstein (2010: 69)'a göre, dünya-sistemin içerisinde bulunduğu yapısal kriz, sadece bilgi yapılarını etkilemekle kalmamıştır. Aynı zamanda dünya üniversite sistemleriyle ve bilimsel evrenselcilikle de etkileşim halinde olmuştur. Bilgi yapılarının modern-kapitalist dünya-sistemin temel işleyişlerinden kopuk olmadığını düşünen Wallerstein'a göre sistemin siyasi, ekonomik ve toplumsal yapılarının işlemede ve meşrulaştırılmasında asli bir unsurdur. Buna göre dünya sistemin muhafaza edilmesine en çok hizmet eden biçimler olarak gelişmiş olan tarihsel-bilgi yapıları, Wallerstein tarafından üçe ayrılarak incelenmiştir. 19. yüzyılda inşa edilen ve üçü de modern-kapitalist dünya-sistemin yapısal krizinin bir sonucu olarak bugün kargaşa içinde olan bu üç alan, "modern üniversite sistemi", "sözde iki kültür arasındaki bölünme" ve "sosyal bilimlerin özel rolü" olarak adlandırılmıştır.

Modern-kapitalist dünya-sistemin içerisinde bulunduğu ve 1968 devrimi ile başlayan yapısal kriz, Wallerstein'a göre, dünya sisteminin yapısal krizine koşut ve onun bir parçası olan kurumsal bir kriz yaratmıştır. Bu kriz üniversitelerin nereye doğru gittikleri veya gitmeleri gerektiğine dair büyük bir belirsizlik içinde toplumsal rollerine yeniden yön vermeye başlamıştır. Bilim ve felsefe arasındaki büyük bölünme, hem doğa bilimlerine hem de sosyal bilimlere içinden ciddi bir sorgulamaya konu olmuştur. Böylece 1945 sonrası yıllarda serpilip gelişen ve hiç olmadığı kadar özgüvenli duruma gelen sosyal bilimler dağınık ve parçalı hale gelmeye ve duydukları şüphe nedeniyle yüksek sesle feryat etmeye başladığı görülmüştür (Wallerstein, 2010: 76). Bu feryat, Wallerstein tarafından iyi bir şekilde gözlemlenmiş ve Dünya-Sistem Teorisi'nde işlenmiştir. Bu dönemde görülen, dünyadaki sistem karşıtı hareketlerin, 1945 ile 1989 arasında karşılaştığı sorunlar Wallerstein için bir anlamda görece basit görünmekte ve bu sorunlarla ilgili olarak alabilecekleri konular da rahat kabul

edilmektedir. Dünya-sistemi ABD'nin hegemonyası altında örgütlenmiştir. ABD dünya çapındaki sermaye birikim olanaklarını azamileştirecek şekilde davranmıştır (Wallerstein vd.,2004: 130-131).

Otuz yıldan fazla bir süre Dünya-Sistem Teorisi ile uğraşan ve bu konu üzerine yazan Wallerstein, dünya-sistem teorisini, moderniteyle birlikte gelişen kapitalist dünya-sistemin geçmişini ve parçalarını açıklamak için kullanmıştır. Dünya-sistem analizini kullanma amaçlarını açıklayan Wallerstein, bilgi yapılarını ayrıntılarıyla tasvir etmek için kullandığını ileri sürmüştür. Bunun yanı sıra, Dünya-Sistem analizini, bir yöntem ve bir bakış açısı olarak kabul etmiştir (Wallerstein, 2011: 12). Otuz yıl boyunca kaleme aldığı yazılarını icra edenlerin coğrafi olarak daha çok yaygınlaştıklarını söyleyen Wallerstein'a göre, yine de tarihsel sosyal bilimler dünyası içinde bu hala bir azınlık görüşünü ve bir muhalif görüşü temsil etmektedir. Görüşleri konusunda bazen övüldüğünü, bazen saldırıldığını ve genellikle de yanlış temsil edilip yanlış yorumlandığını düşünen ve bunları yapanların, bazen düşmanca yaklaşan ve pek fazla bilgisi olmayan eleştirmenler olduğunu söyleyen Wallerstein, bazen kendilerini dünya-sistemleri analizinin taraftarı ya da en azından sempatanları olarak gören kişilerin de bu şekilde davrandıklarını ifade etmiştir (Wallerstein, 2011: 12). Wallerstein, tüm dünya insanları için bu teorisini ortaya koyarken, bir takım eleştirilerin yapılmasını doğal karşılamıştır. Çünkü özellikle Batı'nın kapitalist ekonomik sistemini eleştirirken, bu sistemin başındaki (sömürgeci) güçlerin işine gelmemiştir.

“Dünya-Sistem analizi” toplumsal dünya hakkında, ya da dünyanın bir bölümü hakkında bir teori olmadığını söyleyen Wallerstein'a göre “Dünya-Sistem analizi”, başlangıcında, sosyal bilimsel araştırmanın içinde yapıldığı biçimlere karşı bir protestodur. Bu araştırma biçimi genellikle sorgulanmayan a priori bir varsayımlar kümesine dönüşmüştür. Dünya-Sistem analizi, dünya çapında icra edilen bu sosyal bilimsel araştırmanın, en önemli yada en ilgi çekici sorulardan birçoğunu açmak yerine kapatmak yönünde bir etki gösterdiğini iddia etmektedir (Wallerstein, 1999: 330-331). Siyasi olarak bir protesto niteliğine sahip olan Dünya-Sistem Teorisi, aynı zamanda toplumsal-tarihsel gerçekliği açıklama noktasında, 19. yüzyıl sosyal bilim anlayışının bilimselliği noktasında yetersiz kalışına dair bir protesto özelliği taşımaktadır.

Wallerstein, kapitalist anlayışa hizmet eden Batı'nın sosyal bilim anlayışına yönelik eleştirilerini, kendisine ait olan Dünya-Sistem Teorisi ile açıklamaya çalışmıştır. Wallerstein, Batı-merkezli olarak kabul ettiği ve Batı'nın hizmetine yönelik olarak düşündüğü modern-kapitalist sosyal bilimlerin, 19. yüzyıldaki kurumsallaşmasının dayandığı yedi öncüden bahsetmiştir (Wallerstein, 1999: 307).

- 1) Sosyal bilimler, birbirlerinden farklı konuların entelektüel olarak tutarlı gruplandırılmaları olan bir dizi "disiplinden" oluşmaktadır.
- 2) Tarih, tikelin geçmişte nasıl olduysa öyle incelenmesi ve açıklanmasıdır. Sosyal bilim, insani/toplumsal davranışın açıklandığı evrensel kurallar kümesinin ortaya konulmasıdır.
- 3) İnsanlar, içinde insan yaşamının yaşandığı temel toplumsal çerçeveleri oluşturan toplumlar olarak adlandırabileceğimiz varlıklarda örgütlenmişlerdir.
- 4) "Serbest" satış ve satın alma için pazarda bulunabilir olması anlamına gelmek üzere, kapitalizm, serbest metallerle birlikte serbest emeği kullanan serbest üreticiler arasındaki rekabete dayanan bir sistemdir.
- 5) 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başı, kapitalistlerin, belli başlı devletlerde devlet-toplumsal iktidarı ele geçirmeleriyle karakterize olan, dünya tarihinde önemli bir dönüm noktasını temsil etmektedir.

6) İnsanlık tarihi ilerlemecedir ve kaçınılmaz olarak böyledir.

7) Bilim, neden her şeyin oldukları gibi olduğunu ve şeylerin nasıl meydana geldiklerini en özlü biçimde ifade eden kuralların aranmasıdır.

Dünya-Sistem Teorisi'ni, özünde çağdaş sosyal bilim içindeki bir hareket olarak gören Wallerstein'a göre Dünya-Sistem analizinin yükselişi olduğu gibi gelecekte bir çöküş yaşayacaktır. Bu bakımdan Wallerstein, Dünya-Sistem analizinin çelişkilerini üç şekilde açıklamıştır. Bunlardan ilki, Dünya-Sistem anlayışının, bir teori olmadığı, daha çok bir perspektif ve diğer perspektiflerin eleştirisi olmasıdır. İkincisi, yapılacak eleştirilerin kendi arasında bir işbirliğinin (tutarlılığının) o kadar da zor olmamasıdır. Çünkü Wallerstein için mesele, "doktor, sen kendini iyileştir" sorunu haline gelmesidir. Üçüncü sorun ise, modern-kapitalist dünya ekonomi sisteminin, çevre bölgelerindeki yaşanan durumu çözme biçimlerine yönelik eleştirilerin yeterince yapılamamasıdır. Çünkü Wallerstein'a göre, söz konusu eleştiriler gerçekleşmeden, modern dünyanın tarihinin yazılma biçimlerini, modern dünya sistemini açıkladıkları varsayılan teorileri, tarihsel sosyal bilimlerde kullanılan metodolojileri, bilgi kurumlarının inşa edilme biçimlerini eleştirmeye geçilmiştir (Wallerstein, 2012: 214-215).

Sonuç

Sosyal bilimlerin doğa bilimlerinin yöntemleri ve mantığına göre hareket etmesi, sosyal bilimlerde bir takım sorunların yaşanmasına ve krizlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sosyal bilimlerin yönteminin pozitivist bir bakış açısına dönüşmesi, var olan krizlerin yanında birtakım eleştirileri de gün yüzüne çıkarmıştır. Artık sosyal bilimlerin tek nedenli bir bakış açısı ve tek yönlü bir metot üzerinde durması, sosyal gerçekliği anlamak ve açıklamak noktasında yetersiz kalmasına neden olmuştur. Pozitivizmin yöntemleri sonucu artık sosyal gerçekliğin, doğal dünyadaki gerçeklikten farklı olarak algılanmaması, hermeneutik (anlamacı) geleneği ile pozitivist gelenek arasındaki krizin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Kapitalizmin sosyal bilimlerde bu denli olumsuz bir etki yaratması ve krizlerin baş göstermesi sonucu, sosyal bilimcilerin birtakım eleştiriler ortaya attığı görülmektedir. Bu hususta Wallerstein, Dünya-Sistem Teorisi ile, Batı'nın kapitalist sistemine eleştirilerini sunarken, sosyal bilimlerin de yaşadığı krizleri göz önünde bulundurmıştır.

Wallerstein'ın ortaya attığı Dünya-Sistem anlayışı, kapitalizmin küresel/evrensel bir boyuta bürünmesine yönelik eleştiri olarak görülürken, aynı zamanda sosyal bilimlerin bilimselliğinin eleştirisi olarak tasarlanmıştır. Bu nedenle sosyal bilimlerin icadını, modern-kapitalist dünya-sistemini tarihsel gelişmesinin içinde konumlandırma uğraşı vermiştir. Wallerstein bunun yanında Dünya-Sistem Teorisi'ni oluştururken, küresel boyutlara ulaşan kapitalizmin, merkezin çevreyi sömürmesine hizmet etmesi yönünde eleştiriler getirmiştir. Ayrıca bu durumun etkilerinin, dünya üniversite sistemlerini de etkilediği ve birtakım değişimleri şekillendirdiği, Wallerstein'ın Dünya-Sistem Teorisi'nde karşımıza çıkan görüşler olarak görülmektedir.

Wallerstein'a göre dünya çapındaki 1968 devrimi, dünya sosyal bilimini etkilemekten geri durmamış ve Dünya-Sistem Teorisi, ABD'nin sahip olduğu hegemonik dünya görüşünün dünya sosyal bilimindeki karşılığı olan ideolojikleştirilmiş pozitivist ve sahte apolitizme karşı, daha geniş bir tepkiye katılarak bu tepkinin bir parçası olmuştur. Bu eleştirinin yalnızca bir varyantı olmasına karşın, geriye doğru bakıldığında, Dünya-Sistem Teorisi, 19.yüzyıl sosyal bilimiyle, diğer eleştirilerden daha derin bir kopuş yaşamış olmasıyla öne çıktığı, adından söz ettirdiği görülmektedir. Burada sistemin öne çıkmasında, adından söz ettirmesindeki en önemli etken, 19.yüzyıl sosyal bilimlerinin reddedilmesidir (Wallerstein, 1999: 369). Wallerstein, 19. yüzyıl sosyal biliminin reddedilmesi gerektiğini vurgularken, Dünya-Sistem Teorisi'ni zorunlu olarak

onun hüküm süren inancını, kaçınılmaz ilerlemeye duyduğu inancı reddetmesi gerektiğini kastetmiştir (Wallerstein, 1999: 375). Çünkü Wallerstein, Batı'da ortaya çıkan kapitalizmin, sosyal bilimleri de etkisi altına aldığını ve hatta sosyal bilimleri şekillendirdiğini sürekli olarak vurgulamıştır. Kapitalizme yapılan eleştiri, sosyal bilimlerin bilimselliğine yönelik sorgulamaları da beraberinde getirmiştir.

Wallerstein, Dünya-Sistem teorisinde günümüz modern-kapitalist dünya-sisteminin kökleri, hedefleri ve krizleri üzerine epeyce kafa yormuştur. Kapitalist dünya-ekonomisi (kapitalizm) olarak modern-kapitalist dünya-sistemin tamir edilemeyeceğini, dolayısıyla insanlığın geleceği için yeni bir sistem arayışında olmamız gerektiğini ısrarla vurgulamıştır (Kızılçelik, 2019: 190). Bu sistem arayışı, Dünya-Sistem Teorisi çerçevesinde, Wallerstein tarafından sosyal bilimlerin bilimselliğine yapılan eleştiri ve sorgulamalarla gerçekleşmiştir.

Wallerstein'e göre, sosyal bilimler, 19. yüzyıl sonunda başat olan kapitalist sistemin icadıdır. Kapitalist sistemin egemen sınıfı olan burjuvazi, 19. yüzyılda gerçekleşen değişime karşı tavır takınmak, değişim ve dönüşümlerin makro boyutta yol açtığı kaotik durumu aşmak, toplumsal yeniden yapılandırmak ve restore etmek maksadıyla pozitivist referans kabul eden sosyal bilimlere gereksinim duymuştur (Kızılçelik, 2004a: 47). Batı-merkezli ve pozitivist bir yöntemle sahip olarak şekillenen sosyal bilimler, kapitalist sistemin ihtiyaçlarını karşılama çabasına girişmiştir. Böylece sosyal bilimlerin bilimselliği ve yöntemi, kapitalist sistemin bir aracı (maşası) haline gelmesi bakımından sorgulanmaya başlanmıştır. Wallerstein'in ortaya koyduğu Dünya-Sistem Teorisi ile hem kapitalizme, hem de kapitalizmin emelleri uğrunda gelişen ve bu uğurda hareket eden (pozitivist) sosyal bilim anlayışına savaş açmıştır.

Wallerstein, Dünya-Sistem Teorisi ile, modern-kapitalist dünya ekonomisinin gelmiş olduğu duruma birtakım eleştirilerde bulunmuştur. Ortaya koyduğu teorisi ile sosyal bilimlerin de içinde bulunduğu krizin aşılmasında yeni bir perspektifin geliştirilmesi ve ortaya yeni bir paradigma konulmasının mümkün olduğunu ileri sürmüştür. Çünkü Wallerstein, kapitalizmin, sosyal bilimleri kendi çıkarlarına göre şekillendirdiğini ve artık tarihsel bir sosyal bilimin inşasına yönelik çağrısını ortaya koymuştur. Wallerstein için sosyal yaşamın gerçekliğinin bu şekilde daha iyi anlaşılabilmesine/analiz edilebileceğine dikkat çekmiştir. Wallerstein'e göre, Dünya-Sistem Teorisi, tarihsel bir sosyal bilimin mücadelesi için önemli bir yol gösterici olacaktır. Bu bağlamdan hareketle, Wallerstein için Dünya-Sistem Teorisi, 20. yüzyılda sosyal bilimlerde yaşanan yöntem krizinin aşılmasında önemli bir teoridir.

Wallerstein, dünyanın dönüşümüne katkıda bulunan bir tarihsel sosyal bilimin kurulması için bir çağrı olarak gördüğü Dünya-Sistem analizini, gerçek dünyanın birçok alanını araştırmaktan alıkoyan kepenklerin açılması için bir çağrı olarak ele almıştır. Buna göre Wallerstein için Dünya-Sistem analizi, tarihsel sosyal bilimin bir paradigması olmaktan ziyade paradigma hakkında bir mücadele için bir çağrı olma özelliğine sahiptir (Wallerstein, 1999: 356). Bu bağlamdan hareketle, Wallerstein için Dünya-Sistem analizi, 20. yüzyılda sosyal bilimlerde yaşanan yöntem krizinin aşılmasında önemli bir teori olarak kabul edilmiştir.

Wallerstein, Dünya-Sistem Teorisi'nde, dünyayı üç bloka (merkez, çevre ve yarı-çevre olarak) ayırmıştır. Wallerstein, söz konusu teorisinde, günümüz dünyasının eşitsizlikler üstüne kurulu olduğunu, bu eşitlikçi olmayan sistemde merkez ülkelerin menfaatlerinin öncelikli hale geldiğini, merkez ülkelerin çevre ve yarı-çevre ülkeleri sömürdüklerini iddia etmiştir. Dünya-Sistem Teorisi, eşitsizliğe ve sömürüye dayalı modern-dünya sistemine itiraz etmiştir. Wallerstein'in işaret ettiği gibi, Dünya-Sistem Teorisi, ahlaki ve siyasi bir protesto olarak doğmuştur. Kendi deyişiyle, "Dünya-Sistem analizi, geçişin belirsizliklerinden rahatsız olmayan, iyinin kaçınılmaz zaferine duyulan inancın desteğine başvurmaksızın, seçimleri aydınlatarak, dünyanın dönüşümüne katkıda buluna bir tarihsel sosyal bilimin kurulması için

bir çağrıdır. Dünya-Sistem analizi, bizi gerçek dünyanın birçok alanını araştırmaktan alıkoyan kepenklerin açılması için bir çağrıdır. Dünya-Sistem analizi, tarihsel sosyal bilimin bir paradigması değildir. Paradigma hakkında bir mücadele için bir çağrısıdır (Kızılçelik, 2019: 189).

Dünya-Sistem Teorisi'nin sosyal bilimlerde var olan krizin aşılması adına bir mücadeleyi başlatacak çağrı olma özelliği, sosyal bilimlerin maruz kaldığı sosyal gerçekliği anlamak ve açıklamak adına önemli bir yere sahiptir. Wallerstein'in Dünya-Sistem Teorisi, yeni bir sosyal bilimin yapılandırılması ve uygulanabilirliği noktasında, siyasi bir arka plana sahip olan ve kapitalizmin yarattığı eşitsizlik ve sömürgeci anlayışla inşa edilen Modern-Kapitalist Dünya Sistemi'nin kriz ve çıkmazlarının aşılmasında önemli bir yol haritası sunmaktadır. Böylece sosyal bilimlerin bilimselliğine yönelik tartışmaların bir sonuca kavuşturulması sağlanacaktır.

KAYNAKÇA

- AKTAY**, Yasin (2006). "Sosyolojinin Yitik İmgelemi", Felsefe ve Sosyal Bilimler (iç.). Ed. Kubilay Hoşgör. Ankara: Vadi. 171-179.
- BERBEROĞLU**, B. (2012). Klasik ve Çağdaş Sosyal Teoriye Giriş. Çev., Can Cemgil. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- DİKİCİ**, Erkan (2018). "Immanuel Wallerstein'in Günümüz Sosyal Bilimini Yeniden Yapılandırma Girişimleri Üzerine Bir Değerlendirme", Sosyal Bilimler Üzerine Araştırmalar (iç.). Ed. Bayram Polat vd., Ankara: İKSAD. 50-67.
- ESGİN**, Ali (2006). "Sosyal Bilimlerin Krizinden Coğrafyanın Krizine", Sosyoloji ve Coğrafya (İç), Ed. Ufuk Özcan ve Ertan Eğribel. İstanbul: Kızılelma. 914-930.
- ESGİN**, Ali (2007). "Batı Sosyolojisinde Metodolojik Problemler", Bilim Sosyolojisi (iç.), Ed. Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan. İstanbul: Kitabevi. 669-690.
- ESGİN**, Ali (2008). Anthony Giddens Sosyolojisi. Ankara: Anı.
- ESGİN**, Ali ve **ARSLAN**, Fatih (2011). "Türkiye'de Sosyal Bilim Algısının Negatifliği ve Üniversitenin Misyonu Üzerine", Uluslararası Yükseköğretim Kongresi: Yeni Yönelişler ve Sorunlar(UYK-2011) (iç.). Cilt: 1, Bölüm: VI. İstanbul: 375-386.
- FAY**, B. (2001). Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi. Çev., İsmail Türkmen. İstanbul: Ayrıntı.
- GIDDENS**, A. (2002). "Hermeneutik ve Sosyal Teori", Retorik Hermeneutik ve Sosyal Bilimler (iç.). Der. ve Çev., Hüsamettin Arslan. İstanbul: Paradigma.
- GIDDENS**, A. (2003). Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları, Çev., Ümit Tatlıcan ve Bekir Belkız. İstanbul: Paradigma.
- GULBENKIAN KOMİSYONU** (2011). Sosyal Bilimleri Açın, Çev., Şirin Tekeli. İstanbul: Metis.
- HİRA**, İsmail (2000). "Sosyal Bilimler: Yasa Koyucu Tasarımdan Yorumcu Tasarıma". Bilgi, 3: 81-96.
- HİRA**, İsmail (2001). "Sosyal Bilimlerde Yeni Bir Paradigma İhtiyacı", The Journal of Knowledge Economy & Knowledge Management, 6(1): 177-190.
- KIZILÇELİK**, Sezgin (2004a). Sosyal Bilimleri Yeniden Yapılandırmak, Ankara: Anı.
- KIZILÇELİK**, Sezgin (2004b). Zalimler ve Mazlumlar: Küreselleşmenin İnsani Olmayan Doğası. Ankara: Anı.
- KIZILÇELİK**, Sezgin (2019). Çağdaş Sosyal Teorisyenler 2. Ankara: Anı.
- LEE E. Richard** ve **WALLERSTEIN**, Immanuel. (2007). İki Kültürü Aşmak. Çev., Aysun Babacan. İstanbul: Metis.
- MARSHALL**, G. (1999). Sosyoloji Sözlüğü. Çev., Osman Akınhay ve Derya Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat.
- ÖZLEM**, Doğan (1996). Metinlerle Hermeneutik (Yorumbilgisi Dersleri Cilt I-II), İstanbul: İnkılap.
- ÖZTÜRK**, Emre (2016). Sosyal Bilimler Metodolojisinde Bir Yaklaşım Olarak Pragmatizm, İstanbul: Doğu.
- RUTH A. Wallace** ve **WOLF Alison**. (2012). Çağdaş Sosyoloji Kuramları. Çev., Leyla Elburuz ve M. Rami Ayas. Ankara: Doğu Batı.
- SAĞIR**, Adem (2014). Uygulamalı Sosyolojik Çalışmalar: Pratikten Teoriye. Ankara: Siyasal.
- ŞİMŞEK**, Lütfü (2011). Sosyal Bilimler ve Felsefe. İstanbul: Kitap.
- TAŞ**, Kemaleddin (2011). Sosyal Bilim Paradigmaları Açısından Sosyolojik Metodoloji, İstanbul: Rağbet.
- WALLERSTEIN**, Immanuel. (1999). Sosyal Bilimleri Düşünmemek: 19. Yüzyıl Paradigmasının Sınırları, Çev., Taylan Doğan, İstanbul: Avesta.
- WALLERSTEIN**, Immanuel. vd. (2004). Sistem Karşıtı Hareketler, Çev., Celal Kanat vd., İstanbul: Metis.

- WALLERSTEIN**, Immanuel. (2005a). 21. Yüzyılda Siyaset. Çev., Taylan Doğan ve Ender Abadođlu, İstanbul: Aram.
- WALLERSTEIN**, Immanuel. (2005b). Yeni Bir Sosyal Bilim İçin. Çev., Ender Abadođlu. İstanbul: Aram.
- WALLERSTEIN**, Immanuel. (2010). Avrupa Evrenselciliđi: Gücün Retoriđi, Çev., Aziz Ufuk Kılıç. İstanbul: BGST.
- WALLERSTEIN**, Immanuel. (2011). Dünya-Sistemleri Analizi: Bir Giriş. Çev., Ender Abadođlu ve Nuri Ersoy. İstanbul: BGST.
- WALLERSTEIN**, Immanuel. (2012). Bildiđimiz Dünyanın Sonu: Yirmibirinci Yüzyıl İçin Sosyal Bilim. Çev.,Tuncay Birkan. İstanbul: Metis.

İSKOÇ AYDINLANMASININ TEMEL DEĞERLERİ VE İSKOÇ DÜŞÜNÜRLER HAKKINDA GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Sefa BAYGÜL¹

ÖZ

Aydınlanmanın Avrupa'yı sarmasıyla beraber İskoçya'da bu duruma duyarsız kalmamış ve bu serüvene katılmıştır. İngilizlerin kendilerine özgü aydınlanma düşüncesi İskoç Aydınlanması sürecinde etkisini göstermiş olmakla birlikte farklı bir perspektifte eklenerek kendisini göstermiştir. O Dönemde, İskoçya'da meydana gelen durumlar, ekonomik, dini ve sosyo-kültürel etkilerle açıklanmaktadır. Çalışmamız kapsamında ilk bölümde olarak olayların altyapısını oluşturan Aydınlanma düşüncesini inceledik, daha sonra İskoçya'da meydana gelen durumları ele aldık. İkinci bölümde ise İskoç Aydınlanması ve temel değerleri üzerinden değerlendirmeler yaptık ve bazı tespitlere ulaştık. Dini temelde, meydana gelen Katolik düşüncenin tepkisiyle ortaya çıkan Protestanlık ve buna bağlı İskoçya'da gelişen Presbiteryenizm temelinde dini öğretilerle İskoç felsefesinin yapı taşları olayların temelini oluşturmaktadır. İskoç Aydınlanmasının temel değerleri olan din, gelenek, görenek, duygu, düşünce vb. durumlar akıl ile birleştiğinde doğru yolda ilerlemeyi sağlamaktadır. Daha sonra düşünürler üzerinden baktığımızda; İskoçya'nın yetiştirdiği en bilindik isimlerden olan Hutcheson'dan ahlâk temelli öğreti anlatılmaktadır. Sonrasında, Hume'un temeli niteliği olan Hutcheson'un düşünceleri esas alınarak benzer düşünceleri ve eleştirileri aktarılmıştır. Son olarak ise Smith'in Hutcheson ve Hume'a dayanarak geliştirdiği teoriler ve felsefi kimliği anlatılarak, İskoç aydınlanması sonuç bölümünde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İskoç Aydınlanması, Ahlâk, Hutcheson, Hume, Smith.

A GENERAL EVALUATION ABOUT SCOTTISH ENLIGHTENMENT'S BASIC VALUES AND SCOTTISH THINKERS

ABSTRACT

As the Enlightenment engulfed Europe, Scotland was not insensitive to this situation and participated in this adventure. Although the English idea of Enlightenment itself had its effect in the process of the Scottish Enlightenment, it has shown itself by adding a different perspective. The circumstances that occurred in Scotland during that period are explained by economic, religious and socio-cultural influences. In the first part of our study, we examined the thought of Enlightenment, which formed the basis of events, and then we dealt with the situations that occurred in Scotland. In the second part, we made assessments of the Scottish Enlightenment and its core values and reached some determinations. On a religious basis, the building blocks of Scottish philosophy form the basis of events, with religious teachings on the basis of Protestantism and Presbyterianism developing in Scotland. The core values of the Scottish Enlightenment are religion, tradition, custom, emotion, thought, etc. situations, coupled with reason, lead to the right path. Looking through the thinkers later; Hutcheson, one of the most familiar names raised in Scotland, describes the moral-based doctrine. In the aftermath, similar thoughts and criticisms were conveyed based on the thoughts of Hutcheson, which was the basis of Hume's nature. Finally, the theories and philosophical identity that Smith developed based on Hutcheson and Hume are explained and evaluated in the concluding chapter of the Scottish Enlightenment.

Key Words: Scottish Enlightenment, Morality, Hutcheson, Hume, Smith.

¹ Yüksek Lisans, Hitit Üniversitesi.

DOI Numarası: <https://doi.org/10.37991/sosdus.710472>

Giriş

Aydınlanma çağı hem siyasi hem iktisadi boyutu ile 17. Yüzyıldan 19. Yüzyıla değin etkisini göstermiş şahsına münhasır bir dönemdir. O dönemde Avrupa'yı ve Amerika'yı kapsayan bir etkiye sahiptir(Köktaş, 2016:537). Yaşanılan tüm bu gelişmeler dönemin coğrafyaları ve aydınları tarafından gerek sosyo-ekonomik gerekse jeopolitik konumları itibari ile farklılık göstermiştir. İskoçya'da meydana gelen aydınlanma serüveni ise Fransız Aydınlanması gibi akılcı bağlamda gelişmemiş aksine vicdani denilebilecek din, gelenek, duygu, deneyim, yardımseverlik gibi durumlar temelinde İngiliz Aydınlanmasının değerlerini de alarak gelişmiştir. O dönemde İskoçya'da eğitim alanında önemli gelişmeler meydana gelmiş ve Hutcheson, Hume ve Smith gibi aydınların başını çektiği İskoç Aydınlanması üniversiteler, kiliseler ve hukuksal alanlarda meydana gelen ahlaki, felsefi ekonomist ve tarihsel yaklaşımlarla şekillenmiştir. Bu bağlamda çalışmamızın odak noktasına İskoçya üzerinde filizlenen Aydınlanma konusunu alıp, bu süreç içerisinde somut gerçekliklere ek olarak soyut olan konular üzerinden değerlendirmeler yapılacaktır.

Çalışmamızın en temel amacı ve problemi Fransız Aydınlanmasında kabul edilen salt akıl problemine alternatif olarak İskoçların akla, ek olarak ön gördükleri değerleri ön plana almak şeklindedir. İzleyeceğimiz yöntemler, dönemin temel değerleri ve alt yapısını inceleyip daha sonra konunun özüne odaklanmak olacaktır. Bu çalışmada toplamda dört başlıktan oluşmaktadır. İlk bölümde Aydınlanma sürecinden bahsedilecektir. İkinci bölümde İskoç Aydınlanması'nı daha iyi kavramak için Fransız Aydınlanması konu edinmiştir. Üçüncü bölümde ise İskoç Aydınlanması ve tarihsel sürecinden, İskoçya'nın genel durumu ve aydınlanma zemininden, daha sonra dini alanda gelişen olaylar İskoç Kilisesi merkezinde aktarılmaya çalışılmıştır. Son bölümde ise İskoç Aydınlanması denildiği zaman akla gelen Hutcheson, Hume ve Smith özelinde düşünceleri aktarılmaya çalışılarak konu sonuç bölümünde tamamlanacaktır.

1.Aydınlanma

Aydınlanma, 18. Yüzyılda etkisini Avrupa merkezli olarak Amerika'da da gösteren bir süreçtir. İngiliz Aydınlanması ile başlayan bu süreç zirvesini Fransız Aydınlanması ile gerçekleştirmiştir. Aydınlanma düşüncesinin asıl amacı insanlar üzerinde etkisini gösteren hurafe, aşırı bağlanma gibi durumlara karşı akıl ile çözümler üreterek insanları yanlış ve doğru üzerindeki ayrımı daha net yapmalarını sağlamaktır. Böylelikle akıllı, her alanda kullanarak somut olarak sonuçlara ulaşılması bir gerekliliktir. Aklın bu denli ön planda tutulduğu bu döneme *Akıl Çağı*'da denilmektedir. Akıllı ön plana alan süreçte her konuya eleştirel bakan düşünürler arasında da birçok yönden farklılıklar mevcuttur. Bu süreçte yakalanan en temel kazanımlar entelektüel aklın toplumsal ve insana yönelik olaylara karşı duyarlılığı artarak metafiziksel durumlara karşı inançların zayıflatılmasıdır. Aydınlanma iki damardan ilerlemiştir. İlki Cassirer'in ön ayak olduğu deneyimlerin olmadığı ve modernliğin temeli olan idealar düşüncesi olmuştur. İkinci mesele Fransız Devrimi sonrasında meydana gelen totaliter düşünce temelinde gelişmiştir. Aydınlanma düşüncesi, doğrudan ve dolaylı olarak modern toplumun şekillenmesinde şüphesiz katkı sağlamıştır. Çağdaş düşüncenin gelişmesinde ve insanların körü körüne bir şeylere bağlanması önünde set kurmuş yegâne düşünceler çemberini ifade etmektedir(Çiğdem, 2001: 11-14). Aydınlanma ilk olarak Almanya'da sistemli bir biçimde incelenmiş ve inceleme görevi Kant'a düşmüştür. Kant'a göre Aydınlanmaya gerek duyulmasının sebebi insanların kendi suçları neticesinde sürüklendikleri ergin olmayışlarına karşı gelmektedir. Erginliğe kavuşmanın temel prensibinin insanların hiçbir yol gösterici insana başvurmadan kendi akılları ile sorunlara çözüm üretmesi, bu sorunu ortadan kaldıracaktır.

Konuyu açacak olursak insanlar kolay ve sorgulamasız yaşama o kadar alışmıştır ki bu durumdan vazgeçmeleri çok zor olacaktır. Böylelikle ergin olmayan insanları yönetmek ve yönlendirmek oldukça basittir. Çünkü kendi ayakları üzerinde duramayan insanlar başkalarının yardımlarına muhtaç kalmaları kaçınılmazdır. Fakat ne zaman insan yürümeyi düşse kalka öğrenirse erginliğe ulaşmış demektir. Ergin olan insan kimsenin boyunduruğuna girmeden özgür olarak iradesini ortaya koyar ve kendi fikir dünyasını şekillendirir (Kant, 2014:36-40). Genel anlamda Kant'ın üzerinde durduğu aydınlanma düşüncesi bu perspektifte olmuştur.

Aydınlanmanın genel karakteri ve eleştirilen tarafında ise geçmişin izlerini tamamen yok edip düzeni baştan yaratma fikri olması ve Fransız İhtilaline sonucunda yaşanan olumsuz durumlarında olması nedeniyle sonuçları itibariyle oldukça pek makul olmadığı da söylenebilir. Diğer bir özellik olarak ise akılcılık ve aklın toplumsal alanda kullanımı oldukça önemlidir. Çünkü Aydınlanma felsefesinde temel gaye hümanizm ve mutlak akıl üzerine şekillenmiştir. Bu nedenle din ve dışarıdan yardım alma fikri tamamen rafa kalkarak yola devam edilmesi gerekmektedir. Nitekim bahsettiğimiz aklın dışında kalan durumları soyutlamak ve mutlak akıl ile sorunları ortadan kaldırmak insanlara sorgulama ve içerisinde buldukları durumlara karşı baş edebilme kabiliyeti kazandırmaktadır. Aydınlanma sürecinde özel akıl ve kamusal akıl diye bir ayrım yapılmış ve sürecin işleyişi bu ayrımın göre yapılmıştır. Özel akılda kişilerin hiçbir etki altında kalmadan hür bir şekilde hareket etmeleri varken kamusal akılda Aydınlanma sürecinin tohumlarını serpen olaylar yatmaktadır. Kamusal alanlar olan kahvehaneler, localar ve tüm tartışma alanları filozofların fikirlerini halka aktararak halkı uyanışa geçirdikleri alanlardır. Aydınlanmanın önemli boyutları ise bilimcilik, ilerlemecilik ve liberalizm şeklindedir. Bilimcilik mevzuu zaten Aydınlanmayı ileriye taşıyan filozofların ilgilendikleri önemli bir husus olmuş birçok Aydınlanma düşünürü matematik, fizik vb. bilimlerle ilgilenmiş ve sürece bilimsellik katmışlardır. İlerlemecilik konusunda bilginin gücünü kullanarak doğaya hâkim olma arzusu yatmaktadır. İlerleme fikri karşı karşıya kalınan durumlarda son derece hatasız karar almada önemli bir kıstas olmuştur. Liberalizm temel olarak insanların bireysel olarak mutluluğa ulaşmasında önemli tezler ileri sürmüştür. Locke'un üzerinde durduğu üç önemli nokta olan hayat, özgürlük ve mülkiyetin, insanların her ne kadar kamusal alanda faaliyetlerine karşı bir durum olsa bile içlerinde olan duygular olmuş ve mutluluğu aramışlardır (Cevizci, 2009: 11-39). Genel anlamda Aydınlanma felsefesini özetleyecek olursak; Aydınlanma ile filozofların temel uğraşı insanların akıl yolu ile batıldan uzaklaşması ve doğruyu yanlış ayırt etmeden salt aklın ön planda tutulması şeklindedir. Aydınlanma süreci daha sonra çalışmamız kapsamında da ele aldığımız iki ana kol üzerinden ilerlemiştir. Bu kollar Aydınlanmanın temel değerlerine sadık kalan salt akli ön plana çıkaran Fransız Aydınlanması ve salt aklın tek başına yeterli olmadığını duyu, duygu, gelenek ve hissiyatında akla ek olarak ele alınmasını gerektiğini savunan İskoç Aydınlanması şeklinde incelenmiştir.

2.Fransız Aydınlanması

Aydınlanma süreci Kıta Avrupası'nda ve Britanya adasında ülkeden ülkeye ve kültürel özelliklere binaen farklılık göstermiş fakat özünü kaybetmemiştir. Fransız Aydınlanması özü itibariyle İngiltere'den gelen fakat Fransız dokuma tezgâhından geçerek kendine has bir hale bürünen bir süreçtir. Özellikle bünyesinde ki faaliyet gösteren filozofların saf Fransız olmamaları diğer uluslarda meydana gelen Aydınlanma süreçlerinden farklı gelişmiştir. Yani Aydınlanmaya bir tasvir yapılsa başlatıcısı İngiltere, üzerine yoğunlaşan Almanya ve dile getirilmesi ve omuzlanmasını Fransa'ya borçludur (Ewald, 2010: 17-19). Rousseau dışında Fransız filozoflar, yeterli sistematik sağlayamamış olsalar bile temelini İngiliz Aydınlanmasına dayandırarak Newton ve Locke üzerinden bilimi ve ilerlemeciliği esas almışlardır. Fransız Aydınlanmasının karakterini ise dönem içerisinde Aydınlanmayı kitlelere ulaştırmak adına Ansiklopedi (Encyclopédi) eseri ile aktarmak istemişlerdir. Fransız Aydınlanmasının da göze

çarpan düşünürler, Montesquieu, Diderot, D’Alembert, Helvetius, Condillac, D’Holbach, Volterrie olarak bilinmektedir. Temel uğraş noktaları eski rejimin reform edilmesi yerine tamamen yeni bir düzenin olmasını sağlamak olmuştur (Köktaş, 2016: 559-560). Ayrıca düşünürlerin diğer bir uğraşı ve klasik filozoflardan farklı yönleri, toplumsal mutluluk ve iyilik üzerine olmuş, insanlara propaganda ve reformist yöntemlerle akılcı doğruları aktarmaya çalışmışlardır. Despotizm ve Kilise’nin baskılarına karşı okuyan ve anlayan bir orta sınıf mücadelesi oluşturma fikriyle hareket etmişler ve özellikle Kilise’nin yetersiz kaldığı din, politika, eğitim gibi alanlarda etkinlik göstermişler ve manevi liderliğe soyunmuşlardır. Düşünürlerin ortaya çıkarmayı hedeflediği durum kendi tasvirleriyle Newton’un Tanrı olarak kabul edilip, Newton’un düşüncelerinin de İncil gibi olması, düşünürlerinde peygamber gibi yönlendirici etkinliğe sahip olması üzerine olmuştur. Bireylerin mutlak akıl kullanımı ve deneyimler aracılığı ile doğru yolu bulacağı inancı ile hareket etmişlerdir. Akıl dışı inançlar ve hurafelere karşı mücadele ederek, insanın doğal bir düzen de ahlak, hukuk, din ve ekonomik şartlarda yaşayacakları düşünceleri vardır. Klasik cennetten kovulan günahkâr insanın ele alındığı düzeni yıkmak adına süreci hızlandırmak için kimi zaman hiç tasvir etmedikleri despot düzene ayak uydurmaları bile olmuştur. Hümanizmi benimseyerek, insanın tek başına her şeyi başarabileceğini iddia etmişlerdir. Genel anlamda Fransız Aydınları sadece kendi ülkeleriyle sınırlı kalmayıp tüm insanlık için yeni bir dünya düzeni için çaba göstermişlerdir.

Fransız Aydınlanmasının esas itibarıyla üç döneminden bahsedilmektedir. Bunlar Erken Dönem olarak nitelendirilen, Fontenelle öncülüğündeki dönem. Voltaire ve D’Alembert eksini ile Diderot ve Holbach eksininde gelişen daha sonra bu gruplara eklenen, Montesquie, Condillac, Maupertius, La Mettrie ve Rousseau’nun dahil olduğu Yüksek Aydınlanma Dönemi olmuştur. Son olarak Geç Aydınlanma olarak adlandırılan dönem ise Condorcet ile gelişmiştir (Cevizci,2009:376-378).

3.İskoç Aydınlanması

3.1.İskoç Aydınlanması’nın Genel Özellikleri

Aydınlanmanın Avrupa’yı etkisi altına aldığı 18. Yüzyılda İskoçya’da ciddi bir bilim ve eğitim aşkı söz edilebilir, özellikle Edinburgh, Glasgow, Aberdeen ve St Andrews üniversiteleri çağın ileri sayılacak düzeyde eğitim veren kurumları olarak parlamışlardır. Bu şehirler, arasında en parlak yıldız ise Edinburgh olarak bilinmektedir. Çünkü bünyesinde birçok bilim insanını barındırmış bu şehir Philipson’ın (1981) ifadesiyle “Britanya’nın Atina’sı” mahiyetindedir(Aktaran, Köktaş, 2016: 555-556). Bahsi geçen bilim insanları ise Franchis Hutcheson, David Hume, Adam Smith, Thomas Reid, Adam Ferguson, William Robertson, John Millar, Dugald Stewart ve Lord Kames başta olmak üzere birçok filozof bulunmaktadır. İskoç Aydınlanması tarihi ve kurumsal olmak üzere üç temel değer üzerine inşa edilmiştir. Bu değerler; üniversiteler, kiliseler ve hukuksal faaliyetler şeklindedir. İlk bölümde bahsettiğimiz adadaki birleşme çabaları sürecinin sonunda 1707’de imzalanan anlaşma ile birleşme gerçekleşmiş olsa bile bu üç kurum bağımsızlığını korumuştur. Buna bağlı olarak aydınlanma sürecinin öncüleri ise akademisyenler, din adamları ve hukukçulardan oluşmaktadır. İskoç aydınların o dönemde sosyolojik perspektifi zihnin düşüncelerini ve inançlarını bilimsel bir analizden geçirmek düzeyindedir. Çünkü tinsel ve dinsel konuları anlamak ahlâkı, siyaseti, adaleti ve felsefeyi anlamlandırma bilmek için yapı taşları olarak görülmüştür (Köktaş, 2016: 555-556). İskoç felsefesinde altını çizerek incelediği üç önemli alan bulunmaktadır. İlk olarak ahlâk (moral) felsefesi, ikincisi tarih ve son olaraksa ekonomidir. O dönemin temel sorunları arasında sanayi ve ticaretin beklenilenden farklı yöne kaymasıyla beraber piyasada gözlemlenen ahlaki açıdan tasvir edilmeyen bencil duyguların, sempati ve adaleti ötelemesi

bulunmaktadır(Başdemir, 2005: 2; Zariç, 2017: 45). Çünkü İskoç filozoflar aklın ve akılcılığın varsayımlarıyla değil duygu, tecrübe, gelenek, alışkanlıkları vb. gibi akıldan soyut değerlerle hareket etmişlerdir. O dönemde Kıta Avrupası akılcı düşüncesi İskoçların düşüncesinden farklı gelişmiştir. İskoç düşünürler daha çok iki düşüncede yoğunlaşmışlardır. Bu düşüncelerden ilki insanların düşünce yapılarının, bilgi edinme yollarının ve karar vermeyle gelişen olayların deneyimsel ve ilerlemeci değerlerle irdelenmesi, ikincisi ise ortaya koydukları insan doğasına dair varsayımların tarihi, ahlaki ve iktisadi bağlarla sosyal teori üzerinde bütünleşik olmasıdır (Duman, 2006: 139; Cevizci, 2009: 357; Duman, 2010: 96-97). Yani kısaca özetleyecek olursak; yaşanan olayların ve ahlaki durumların salt akıl ile çözülemeyeceği akla ek olarak duygularında karar verme pratiklerinde önemli rol oynadığını ifade edebiliriz.

3.2.İskoçya ve Aydınlanma Sürecine Giden Yolda Çalkantılar

İskoçya, 18. Yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Batı medeniyetini etkilemiş ve kültürel faaliyetleri ile döneme damga vurmuştur. Bu dönemde İskoçya’da kimya, jeoloji, mühendislik, ekonomi, sosyoloji, felsefe, şiir ve resim gibi dallarda dünyaca ünlenmiş filozoflar, bilim insanları ve sanatkarlar İskoçya’da (Edinburgh, Glasgow merkezli) yetişmiştir (Zariç, 2017: 44; Taşkın, 2007: 49). İskoç Aydınlanması İngiliz Aydınlanmasından beslenmiş olmakla birlikte yaklaşık yarım asır sonra Hume’un “İnsan Doğası Üzerine Bir Deneme” adlı yapıtının yayımlanış tarihi olan 1739’da başladığı kimi yazarlar tarafından kabul edilmektedir²(Cevizci, 2009: 357). İskoç Aydınlanmasının önde gelen isimleri, felsefelerinin temelinde bir şekilde Hume’un izinden gitmişler veya karşı çıkarak çalışmalar yapmışlardır (Çiğdem, 2001: 70). Bu sebepten dolayı dönemin en parlak düşünceleri Hume’da vücut bulmuştur. Hume’u İskoç Aydınlanmasından çıkardığımızda büyük bir boşluk olacağını düşünenler olmakla birlikte dönemin şartları ve altyapısı bir anlamda Hume’u Aydınlanma düşüncesinin odak noktasına aldığını da söyleyebiliriz.

İskoçya’nın coğrafi konumu, Büyük Britanya Adası’nın Kuzey bölümünü oluşturmaktadır. O dönemin toplumsal dinamiklerinde jeolojinin de yarattığı olumsuzluklar tarıma elverişli toprakların olmaması ve yetersiz teçhizatın olması fakirlik ve sefaletin hüküm sürmesine neden olmuştur. İskoçya’nın temel konularından birisi de o dönemde İngiliz monarşisi karşısında sağladığı serbest ticaret, bağımsız parlamento ve iktisadi gelişim avantajları olarak ifade edilmektedir. Çünkü bu paradoksal durum İskoçya’nın uğraş noktalarından birisi olmuştur. Dönemin İskoç aydınları ise topluma yön vermek ve gelişmek adına bilimci, ilerlemeci perspektif neticesinde tarih, iktisat ve ahlâk temelli öğreti ile aydınlanma furçasının fitillerini ateşlemişlerdir (Taşkın, 2007: 52-54; Çiğdem, 2001: 70).

Siyasi açıdan ise İngiltere’nin 17. Yüzyıldaki temel sorunu Ada’daki birleşme çabaları üzerineydi. Fakat bu konuda anlaşmalar bir türlü sağlanamamasında kuzeyde yaşayan “dağlıklar” İskoçların birleşmeye sıcak bakmamaları etkili olmuştur. Çünkü kuzeylilerin endişeleri ve İngilizlerin, İskoç kimliğinden farklı bir etnik yapıda olması İskoç parlamentosunda ciddi tartışmalara neden olmuştur (Taşkın, 2007: 55-57). O dönemin şartları ele alındığında kuzeylilerin, birleşme çabalarına sıcak bakmamaları güçlü bir yapıda olan İngiltere’nin himayesinde olmak istememeleri olarak yorumlana bilir. Fakat baskılara daha fazla direnemeyen İskoçlar 17. Yüzyılın son çeyreğinde yoğunlaşan görüşmeler neticesinde 1707 senesinde birleşmeyi kabul etmişlerdir. Her ne kadar siyasi açıdan İngilizlerle beraber hareket etseler bile İngiliz bakış açısına kapılmamışlardır. Bir diğer farklılık olarak dinsel bütünlüğün olmaması, birleşme sürecinde ve sonrasında sorunların devam etmesinde rol

² Bkz. Cevizci(2009), İskoç Aydınlanması başlangıcı olarak Hume’un ‘İnsan Doğası Üzerine Bir Deneme’ eserini almakla birlikte, Başdemir(2005) Franchis Hutcheson’ın etik tartışmaları ile başladığını ifade eder.

oynamaktadır. Özellikle aydınlanmanın sosyal kuramı ne İngiltere’den ne Hollanda’dan gelen pratiklere göre uygulanmadığı, bizzat İskoçya’nın içinde bulunduğu sorunlara çözüm arayışlarından doğduğu görülmektedir. Dönemin aydınları ilerlemeci ve reformist bir anlayış içerisinde tartışmalar ve ortaya çıkardıkları eserle aydınlanma sürecini başlatmışlardır(Taşkın, 2007: 55-59).

3.3.Reform Süreci ve İskoç Kilisesinde Çalan Aydınlanma Çanları!

Martin Luther liderliğinde 16. Yüzyılda başlayan reform hareketi, Zwingli ve Calvin gibi Hristiyan din reformcuları ile gelişen Hristiyanlığın teolojik ve ahlaki yorumunu yeniden şekillendiren ve bu olaylara eşzamanlı meydana gelen kiliseler ve cemaatlerin oluşumu ile gerçekleşmiştir. Protestanlık ise ilk olarak Alman bir prens tarafından ilan edilen yayına binayen, reformu benimseyenleri kast etmek için Roma Katolik kilisesi tarafından nitelendirilmiştir(Luther, Reform, Aktaran: Waardenburg, 2007: 351-354). Reform Luther’in Wittenberg Kilisesinde verdiği vaazla Katolikliği eleştirel yaklaşımı 95 maddelik belge ile vücut bulmuştur(Erbaş, 2002: 206). Dönemin şartları düşünüldüğünde güçlü bir yapıda olan Katolik kilisesine karşı reform hareketinin oldukça zor olduğu ifade edilebilir.

Protestanlığın yankı uyandırmasında Luther’in akabinde en önemli isim Jean Calvin’dır. Fransız din reformcusu Calvin dönemin şartlarında Fransa’da tepkiyle karşı karşıya kalmış ve Protestanlığın zemin bulduğu Cenevre’de düşüncesini geliştirmiştir. Calvin, Luther’in dini temasını ve aldığı hümanist eğitimler neticesinde bir harmanlamaya gitmiş ve dini olması gereken sınırlarda tutmuştur. Bunlara ek olarak 1533 senesinde Protestanlık için oldukça önemli olan “*Hristiyan Dini Eğitimi*” adında eserini yayınlamıştır(Beriş, 2016: 298-299). Luther’le başlayan öze dönüş hareketi Calvin ve Zwingli’nin ardından İskoç dünyasında da yankı bulmuştur. Episkopal ve Papalığın sistemini reddeden İskoçyalı Protestanlar John Knox öncülüğünde Presbiteryenlik hareketini başlatmışlardır. Katolik İskoç yönetimi tarafından birçok zorluklarla karşılaşsalar da 1689 senesinde kabul gören “*Westminster İnanç Açıklaması*” ile kendilerini kabul ettirmişlerdir (Presbiteryen, 2020).

Bu dönemin şartlarında ise Aydınlanma sürecini ortaya çıkaran etmenlerden birisinin din ve buna bağımlı olarak oluşturulan düzen ve otoritenin meydana getirdiği sonuçlar olarak ifade edilebilir. Dini temeller ise iki odak noktası üzerinde zemin bulmuştur. İlk odak noktası hoşgörü üzerine diğeri ise aklın mutlak özgürlüğü üzerinedir. Presbiteryenizmin İskoç Aydınlanması açısından önemli noktalarından biriside Katolik düşüncenin akli geri plana atıp tutucu görüş sergilemesi yerine akılcı, hoşgörülü, liberal ve yenilikçi bir anlayış getirmesidir. Çünkü o zamanda dini sorgulamak neredeyse imkânsız bir haldeydi, sorgulayanlar ise hapse atılıyorlar, ülkeden kaçıyorlar ya da ölümle cezalandırılıyorlardı. O dönemde aydınlanma furiasını yönetme ve yönlendirme işlemi daha çok din adamları ve kilisenin tekelindeydi, bu sebepten dolayı din adamları insanları kendi perspektiflerinde yönlendirmekteydiler. Son derece önemli olan dini teamüllerin insanları etkileyen bir konumda olması aydınlanmanın dini alanda elde tutulması gerektiği kanısını meydana getirmiştir. O dönemde Presbiteryen anlayışa yönelten ise William Robertson öncülüğünde başlayan “İlımlılar”(Moderates) hareketidir. Hristiyanlığın Presbiteryen reformasyona girdiği bu dönem İskoç aydınlanması içinde dönüm noktası olmuştur. Fakat reform sürecini sadece dini alanda değil siyasi ve ekonomik alanda da değerlendirmek gerekmektedir. Çünkü o zamanda kilisenin bütçesi 300.000 Sterlin civarındayken kraliyetin bütçesi 17.000 Sterlin olduğu bilinmekle birlikte bu devasa ekonomik gücün olması ve buna bağlı olarak ekonominin halka yansıtılmaması reform sürecini hızlandırmıştır. Siyasi olarak ise İskoçların 1513 senesinde İngilizlerle yaptıkları savaş sonrası sosyal ve ekonomik başta olmak üzere birçok sorun meydana getirmiş ve doğrudan halkta huzursuzluklara neden olmuştur (Taşkın, 2007: 60-67; Köktaş, 2016: 555).

İskoç kilisesi açısından önemli bir kişilik olan John Knox'a da değinmekte fayda var. Knox 1514-1572 seneleri arasında yaşamış, din adamlığının yanında bakanlıkta yapmıştır. Ülkenin reformasyon sürecini başlatan ve yöneten Knox Presbiteryen kilisesinin de kurucusudur. Knox İskoçya'nın refahı için birçok mücadele vermiş ve nihayet 1560 senesinde Fransız ve İngiliz istilasından kurtuluş yolu olarak Edinburgh antlaşmasının da önemli rol oynamıştır. Bu belgeyle beraber ilk ciddi reform bildirisi ortaya çıkmıştır. İskoç aydınlanması sürecinde her ne kadar Hutcheson, Hume, Smith, Reid vb. düşünürler ön plana alınsa bile Knox reformasyon sürecine ciddi katkılar sağlamıştır. Hırslı ve başarılı birisi olan Knox'un hayatı Katolik mezhebinin katı kuralları mücadeleye geçmiş, gerektiği zaman sürgüne ve hapishaneye boyun eğmiştir. Arthur Herman'ın ifadesiyle "Knox İskoçların Tanrının seçilmiş toplumu, İskoçya'yı da Yeni Kudüs yapmak istedi." Sözüyle anlamlandırabiliriz. Düşünce yapısı olarak ise Katolik kuralları yeniden yapılandıran bir yol izlememiş tam aksine kuralları baştan sonra düzenlemek istemiştir. Knox'un yeni yorumlamasında Katolik düşüncenin cezalandırıcı ve korkutucu anlayışının yerine dinin tüm insanları sevgiyle kucaklayan ahlâkını savunmuştur. Kendi ifadesiyle "Tanrı bizi çok sever, çünkü biz bizzat onun kendi elinin ürünleriyiz." demiştir. Yani tanrı kendi yarattığı insanı her fırsatta cezalandırmayacağını anlatmak istemiştir. Knox'un yeni anlayışında mahalli dini kurumların kurulması ve halkın kendi papazını seçmesi gibi durumlar söz konusudur. O, aydınlanma bağlamında *auctoritas*'i³ tek başına yeterli görmemiş ve *potestas*'inde⁴ önemle üzerinde durulması gerektiğini savunmuştur(Taşkın, 2007: 67-72).

3.4.Aydınlanmanın Ahlâki Temelde Kabul ve Reddettiği Teoriler

Aydınlanmanın batı ekseninde 17. Yüzyıl ve sonrasında temel olarak dört ahlâk düşüncesinde şekillenmiştir. Bunlar sırasıyla; Doğal hukuk teorileri, Rasyonalizm, Egoizm ve Ahlâki duygu teorisidir.

Bahsi geçen ahlâk düşüncelerinden ilkinin ele alacak olursak. Doğal hukukçuların(Hobbes, Locke, Pufendorf, Grotius vd.) yerel örf ve adaletin ötesinde ahlâk ve siyasette güvenilir kaideler aramalarıyla doğal hukuk teorileri meydana gelmiştir. Ahlâk kurallarını doğanın ayrılmaz bir parçası olarak yorumlamışlardır (Başdemir, 2005: 4). Ahlâk ilkelerinin temelinde bulunan ve değerini taşıyan doğal hukuk tartışmaları insanın karakteristik yapısına veya insanın ulaşmak istediği en zirve noktasında bile tartışmalara neden olup, insanların daha geniş yelpazede ilahi bir plan içinde amaç veya gayelerini belirtmek için kullanılmaktadır. Özetlersek insan doğası gereği sahip olduğu içgüdüsel bilginin mevcudiyetini ifade etmekte kullanılmaktadır (Uzun, 2004: 296). Hume ise bu teoriye karşı çıkmıştır. Çünkü ona göre sözleşmecilik yaklaşımında olanların doğal hukuk olarak kabul ettiği temel hakların siyasal bir toplumun temeli olduğunu kabul etmekle birlikte, doğal hukukun rasyonel varlık olan insanların kendilerinde doğal olarak var olan adalet duygusundan yola çıkarak hazırlanan sözleşme teorisi etrafında birleşilerek meydana gelen haklar olduğunu kabul etmez. Çünkü sözleşmecilerin "Altın Çağ" dedikleri dönemde adalet ve adaletsizlik duyguları eşit oranda anlamsız kavramlardır. Bu dönemde insanlarda adalet ve adaletsizlik duyguları nitekim gelişmemiştir (Türkan, 2016: 182; Başdemir, 2005: 4-5).

Bir diğer İskoç aydınların tartışmasına neden olan konu ise rasyonalizmdir. Rasyonalizm, aklın ön planda tutulup deneyimlere gerek duymadan insanda oturmuş anlama kapasitesi olduğunu ve sadece akıl yürütme kuralıyla evrensel bilgiye ulaşılacağını tanımlayan bir disiplindir. Rönesans ve Reform sürecinden Aydınlanma sürecine uzanan süreçte en fazla üzerinde durulan

³ Ayrıca Bkz. Gelasius'un yetkiyi tanımlamada kullandığı iki kılıç kuramının ilkidir, yani devlet egemenliğini kasteder ve bu manevi kılıç olarak kilisenin elindedir(Ağaoğulları, Akal, Köker, 1994: 23).

⁴ Ayrıca Bkz. Gelasius'un tanımladığı ikinci kılıçtır. Dünyevi iktidarın elindeki kılıç olarak, iktidarın kullanımını kastetmektedir(Ağaoğulları, Akal, Köker, 1994: 23).

bilgi teorisi rasyonalizm olmuştur. Rasyonalizmin kökeni ise Antik Yunan'a Platonun düşüncelerine kadar uzanmaktadır. Platonun idealar kuramında bahsettiği ilk evren olan idealar evreni gerçek dünyayı akılla açıklaması rasyonalizmin ilk örneği olarak nitelendirilmektedir(Söğütü, 2008: 29). Fakat rasyonalizmi savunanların İskoç düşünürlerin aksine duygunun ahlâkı ortadan kaldıran ve sakıncalı olarak nitelendirdikleri görülmektedir. Rasyonalistlere göre akıl ile iyilik, erdemlilik, hayırseverlik, dürüstlük ve adalet gibi temel gerçekleri anlama yetisine sahiptir. Rasyonalistler ve İskoç düşünürler arasında ayrılıklar olsa bile, her iki düşüncede insan doğasında yardımseverliği ve nesnelliği savunarak egoizme karşı çıkmışlardır (Başdemir, 2005: 5).

Egoizm ise bireylerin yalnızca kendilerini mutlu eden ve menfaat gördükleri şeyleri yapmalarını ifade eden düşüncedir. Hobbes'ın ince egoizmi ve Mandivelli'nin kışkırtıcı egoizmi 1700'lü senelerin başlıca ahlâk tartışmalarına konu olmuştur(Başdemir, 2005: 5). Hobbes'un ince egoizmini inceleyecek olursak; *Homo Homini Lupus* diyerek söze başlar düşüncesinin temeliniyse insanı alır ve evrenden ayrı düşünülemeyen bir bütün olarak ifade eder. İnsan tahayyül eder ve bir kararda bulunabilir olması kuramından hareketle diğer var olanlardan üstündür der. Bu bağlamda insanın fıtratı ahlâkın başlangıç noktası ve tüm karakteri ile incelemek ise felsefenin ilk basamağıdır. Fakat Hobbes'un ahlâkı ele alış biçimi doğa durumundan hareketle insanların bir savaş içinde olduğunu ve hayatını idame ettirmesi için sadece kendini düşünen vahşi ve egoist bir yapıda olması gerektiğini dolayısıyla bu durumun adalete aykırı olmadığını ifade eder(Karagözoğlu, 2006: 5-10). Mandeville ise egoizmi anlamlandırmak adına "*Arıların Masalı*" adlı eseriyle bir metafor gözler önüne serer. Mandeville'in bahsettiği arıların kıskanma, kibirlenme ve şehvet gibi bireycil ve egoist tavırlar sergilenmektedir. Tıpkı Hobbes gibi Mandeville'de bu egoist tutumu ahlaki değerlere bağlar(Güngör, 2016: 527). Bu düşüncelerden hareketle Hutcheson, Hume ve Smith gibi İskoç aydınlar ise egoist perspektifin ahlâka temel olduğunu varsaydıkları şeylerin gerçekliğini reddetmelerinden ötürü bu teoriye kuşkuyla yaklaşmışlardır. Çünkü düşünürlere göre burada eksik olan bir ahlaki motif söz konusudur. Yani sembolik bir şekilde ele alınan düşüncenin duygusal yoksunluğuna dem vurulmaktadır. Böylelikle egoizm perspektifi ile doğru bir ahlaki sonuca ulaşılsa bile ahlaki formu yansıtmadığını söylerler. Düşünürler, ahlaki bir olayın doğru olması için tam anlamıyla diğer insanların da menfaatlerini koruması ve samimi, cömert ve hayırsever isteklerin olmasını gerektiğini vurgularlar (Başdemir, 2005: 5).

Bahsi geçen bu üç teoriye farklı bir seçenek olmak üzere 18. Yüzyılda İskoçya'da da büyük çapta meşhur olan diğer bir teori ise "*Ahlâki Duygu Teorisi*'dir" (fitri ahlaki duygu). İskoç ahlâk felsefecilerine göre, ilk başta bahsettiğimiz doğal hukukun sonsuz gerçeklere ve kişisel çıkarlara ulaşamadığı ifade edilmektedir. Özellikle Locke'un sistemli bir şekilde ele aldığı duyumcu psikolojiye dayanan ampirik tutum İskoç felsefeciler için girizgâh mahiyetinde olmuştur. Fakat Locke'un eksik bıraktığı ahlaki duygu temasını tamamlamak üzere ilk çalışma yapan ise öğrencisi, üçüncü Shaftesbury kontu Anthony Ashley Cooper olmuştur. Ona göre kişisel çıkarlar, *auctoritas* ve *potestas*'a içkin yargılar doğuştan, doğal ve antirasyonel beceriler olarak tanımlanmıştır. Daha sonra bu geleneği Hutcheson devam ettirmiş bahsi geçen teoriyi geliştirip, ahlaki duyguyu başkalarının ahlaki niteliklerini algılama ve tıpkı doğuştan gelen beş duygu organı gibi ahlâkında doğuştan geldiğini savunmuştur. Hume ise hocasının izinden gitmekle beraber ahlaki duygu yerine iç duygu demeyi yeğlemiştir. Bu düşünceye ek olarak iç duyguyu tanrı vergisi olarak kabul etmiş fakat bu ampirik yetiyi yalnız bilgiye referans olarak görmeyip bilginin kapsamını da ifade ettiğini söylemiştir. Hume'un bir diğer öğretilerinde duyular ve akla ek olarak imgelem kullanmasıdır. Bu üç öğreti arasında akıl sınırlı oranda pay sahibidir esas olan duyular ve imgelemin gücüdür. Adam Smith'te kendinden öncekiler gibi anti-rasyonalist bir perspektifte ahlaki duygu veya iç duygu senteziyle sempati adı altında diğer

insanların ahlaki vasıflarını kavrama şeklinde yeni bir teoride vücut bulmuştur. Fakat her ne kadar bahsi geçen düşünürler tarafından kısmi farklılıklar arz etselde ahlaki duygu teorisi İskoç Aydınlanmasında ahlâkı yorumlamada özünü teşkil etmiştir (Başdemir, 2005: 6-7; Duman, 2006:140-141; Duman, 2010: 98-100).

Ahlaki duygu teorisi faydacılık esası ile çalışan bir düşüncedir. Hume ise faydacılığı ilk kez ele alarak; mülkiyet, sözleşme vb. durumlarda adalet kurumlarının vasıtasıyla kişilerin faydalarını gözeten temel kuralların oluşturulduğunu söylemektedir. Bilakis kişiler kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmiş olsalardı ortak bir düzenden söz edilemeyeceğini ifade etmiştir. Düzeni sağlamanın temeli kurallar konularak uzun vadede kişilerin yararına olacak durumlar meydana geleceğini belirtmiştir. Fakat ahlaki duygu teorisi klasik faydacılıktan⁵ beslenmez. Hutcheson, Hume ve Smith'in ise ahlâk öğretisi kural faydacılığı⁶ temelindedir. Kural faydacılığının bireysellikten çok toplumsallık vurgusu vardır. Yani toplumsal mutluluğun, bireysel mutluluğa yansımalarıyla meydana gelmektedir.(Başdemir, 2005: 7).

3.5.Ahlâkı Anlamlandırma Görevi ve Tarafsız Gözlemci

Ahlaki değerleri anlamlandırma İskoç aydınlara göre bir tarafsız gözlemci(ideal gözlemci) vasıtasıyla olmaktadır. Tarafsız gözlemci teorisi ise ahlaki duygu teorisinin uzuvları niteliğinde olup, ahlaki bir yargının uygun olup olmadığını kontrol eden bir mekanizma gibidir. Hutcheson, Hume ve Smith'in ahlâk öğretilerinde değerli bir yere sahiptir. Bu teoriyi açıklamak için renk benzetmesi adı verilen yöntem kullanılmaktadır. Locke'un öğretilerine referansla Ahlâki değerlerin aynı renkler gibi ikincil niteliklerle⁷ benzer yanlarının olduğu ifade edilmektedir.⁸ Çünkü normal gözlemci olanlar içinde buldukları olaylara sübjektif bakmaktadırlar. Bir olay hakkında önyargılı bir tavırla kötü olduğuna kanaat getirmeleri gibi durumlar meydana gelebilir. Bu yüzden tarafsız bir gözlemci tarafından olayların iyi bir şekilde mukayese edilmesi gerekmektedir. Smith ise ahlaki yargıların tarafsız bir gözlemcinin duygudaşlığına referans kaynağı olduğunu ifade etmektedir (Başdemir, 2005: 9-10).

Aslında tarafsız gözlemci kavramı üzerine en sistemli çalışmayı Smith yapmış diyebiliriz. Çünkü Hutcheson ve Hume yazılarında bir gözlemciden bahsetmişler ama tarafsız gözlemci dememişlerdir. Ama yazıları incelendiğinde tarafsızlığı ima ettikleri de açıktır. Smith tarafsız gözlemcinin ortaya çıkan durumu ahlaki açıdan onaylayıp veya onaylamaması ile ilgilenmiş ve gözlemcinin, toplumsal ilişkinin bir ürünü olduğunu dile getirmiştir. Yani toplumda meydana gelen tüm ilişkilerin gözlemci perspektifinde eleştirisini dikkate almıştır(Göçmen, 2001-2006: 18-19). Bu bağlamda Smith'in ortaya koyduğu tarafsız gözlemci portresi Hutcheson ve Hume'dan etkilenecek fakat anlatımını daha açık bir ifadeyle yaptığı söylenebilir.

⁵ Bkz. Klasik faydacılık, Jeremy Bentham ve John StuartMill'in geliştirdiği insanların daha bireysel olduğu kişisel haz ve acı üzerine yorumlayan bir yaklaşımdır(Diş, 2017: 95).

⁶ Bkz. İnsanların uygun şekilde izlendiğinde genel iyiliği maksimum düzeye getirecek kurallar tercih edeceği beklentisindeki kural faydacılığı şeklinde ele alınır(Okuroğlu, Bahçecik, Alpar, 2014: 57).

⁷ Bkz. Locke' un "İnsan Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme" adlı eserinde Cismin bizde katılık, uzam, şekil, hareket ya da hareketsizlik ve sayının yalın idelerini üreten bu niteliklere ben *kökensel* ya da *birincil nitelikler* olarak nitelendirmiştir. Nesnelerin bizde birincil nitelikleri yardımıyla çeşitli dış duyumlar üretmesini sağlayan güçlerine de ben *ikincil nitelikler* adını veriyorum ki bu niteliklerden ayrı olarak özünde okadır gerçeklik taşımayan yalnızca "güçler" diye düşünülen üçüncü bir tur daha vardır. Ateşin balmumunda yeni bir renk ya da kıvam oluşturma gücü bende daha önce almadığım yeni bir sıcaklık ya da yanma duyumu üretme gücü kadar ateşe ait bir niteliktir(Locke, 1960: 180).

⁸ Örnek, Hutcheson ve Hume'a göre kırmızı bir nesne iyi bir ışık altında normal gözlemcilere göre kırmızı görünmesi nedeniyle kırmızıdır. Ahlâki açıdan ise *ideal şartlar* altında yanlış olan bir durum normal gözlemciyi memnun etmezse yanlıştır(Başdemir, 2005: 9).

4.İskoç Aydınlar ve Düşünceleri

Dönemin İskoç aydınları felsefi kaliteleri yüksek ve eğitilmiş kişilerdi özellikle Edinburgh ve Glasgow üniversitelerinde eğitim görmüşler ve birbirleri arasında dostluklar kurmuşlardır. Konumuz bağlamında bizim bahsedeceğimiz düşünürler ise Hutcheson, Hume ve Smith özelinde olacaktır.

4.1 Francis Hutcheson

Hutcheson, ailesinin Presbiteryen harekete katılması üzerine dönemin İngiliz yönetimi tarafından İrlanda'ya göç etmek zorunda kalan Hutcheson ailesinin bir bireyi olarak 1694 yılında doğmuştur. Belirli bir yaşa geldikten sonra çalışmalarını yapmak üzere anavatanına tekrardan dönmüştür. Parlak kimliği onun kısa sürede ün kazanmasına neden olmuş, henüz 16 yaşındayken ahlaki erdem üzerine yaptığı çalışmalar ona 1710 senesinde Glasgow Üniversitesinin kapısını aralamıştır. Dönemin hocaları tarafından düşünceleri dikkatle takip edilmiş ve yükseköğreniminin ardından yüksek lisans derecesini de aynı üniversite de tamamlamıştır. Presbiteryen papaz olarak ise daha sonra İrlanda'ya dönmüş Dublin'de bir akademi kurmuştur. Yaptığı çalışmalar önemle takip edilmiş ve Glasgow Üniversitesi Ahlâk Felsefesi kürsüsünün 1730 senesinde boşalmasıyla koltuğa oturmuştur. Glasgow Üniversitesi Latince dersler verirken yeni bir perspektifle İngilizce derslerde vermeye başlamıştır. Takvimler 8 Ağustos 1746 senesini gösterdiğinde Dublin'de hayata veda etmiştir(Taşkın, 2007: 131-132).

İskoç Aydınlanması denildiği zaman Hume'u dışarıda bırakırsak en önemli şahsiyetlerden birisi de aydınlanmanın kurucu babası olarak nitelendirilebileceğimiz, Hutcheson'dır. Onun ortaya koyduğu tezler neticesinde dönemde yankı uyandırmış bir kişiliğe sahiptir. Felsefesinin temel taşlarını insana güven oluşturmuştur. Sadece İskoçya'da değil Britanya'da en önemli isimler arasındadır. Ahlâk felsefesi ilk olarak Hobbes'un ve Mandeville'nin egoizm kuramlarıyla göz önüne gelse de aslında en çok geliştirenler İskoç aydınlar ve özellikle Hutcheson olmuşlardır. İskoçya'nın klasik yorumunu yıkıp, pozitif ve mantıksal temelleri meydana getirmiştir. Hutcheson'ın ahlâk temelli öğretisi ondan sonra gelecek filozoflara ön ayak olmuştur. İnsan doğası üzerine incelemeler yapan Hutcheson duyguya dayalı perspektif onun kimliğini oluşturmaktadır. Hutcheson'un üzerinde önemle durduğu konulardan birisi de ahlâki temellendirme konusudur. Ahlâk temelinde duyu ve duyguları ön plana çıkarması Hume'a da esin kaynağı olmuştur. Ahlâk temelli felsefesiyle yeni perspektif olarak, insanın doğuşundan gelen beş duyu organına ek ahlâkında doğuştan insanın çekirdeğinde var olduğunu savunmuştur. Hutcheson'un genel felsefi eğilimini ise Locke'un amprizm öğretisinden hareketle başlamıştır. Onun düşünce yapısında insanların, diğer inanları mutlu etme eğilimi vardır. Çünkü insanın içerisinde olan yardımseverlik bu eğilimi desteklemiştir. Kısaca diğer insanların mutluluklarına ortak olmak olarak açıklanmaktadır. Kendi ifadesiyle "*En iyi eylem, en çok sayıda insana en çok mutluluk sağlayan eylemdir ve en kötü eylem de mutsuzluk ve sefalet getirendir*" şeklindedir. (Başdemir, 2005: 5-12; Taşkın, 2007: 131-136). Hutcheson'un ahlaki öğretisi bize insanın kötümser yaklaşımlarla beslenmeyip insanın doğasında iyilik olduğunu aktarmaktadır.

4.2 David Hume

Hume İskoçya'nın kuzeyinde Edinburgh'un güney batısında bulunan Berwick kasabasında 1711 senesinde dünyaya gelmiştir. Ailesinden gelen hukuk geleneği yerine felsefe ile ilgilenmiş, ilköğrenimini bitirdikten sonra 1721 senesinde Edinburgh Üniversitesine

başlamıştır. Üniversite hayatından sonra onun felsefesi İngiltere ve Fransa seyahatleri olmuştur. Fransa’da özellikle Rousseau, d’Holbach ve Alembert gibi düşünürlerle arkadaşlık etmiştir. Düşüncesini Newton’un yöntemini referansla yoğurup 1739 senesinde “*İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*” eserini ortaya çıkarmıştır. İlk zamanlar pek yankı uyandırmayan bu eseri daha sonra onun yapıtlarından birisi olmuştur (Taşkın, 2007: 145-146; Köktaş, 2010: 178).

İskoç aydınlanmasının en olgun filozoflarından birisi olan Hume Newton’un ardından Kartezyen düşünceden de bağımsız kalmamıştır. Fakat Kartezyen felsefenin başlangıcını dışarıdan bir kuvvetle değil içeriden hareket ederek kurulması gerektiğini vurgulamıştır. Bu durumdan meydana gelen sonucu ise mantık süzgecinden geçirip açıklık getirmeye çalışmıştır. Yani zihinsel bir dolaylı olmayan bilgiye erişilmesini sadece zihnimize olan kesinlik içerisinden hareketle kavranabileceğini anlatmak istemiştir. Fakat Kartezyen felsefeyi de tam anlamıyla kabul etmeyip eleştirisini nedensellik üzerine yapmıştır. Çünkü nedensellik her şeyi açıklamada yeterli değildir ve ona göre insani bir alışkanlık olarak nitelendirilmiştir. Bu sebepten dolayı bir dış dünyaya inanma yolu akıl ile temellendirilmesi güç olduğunu söylemiştir. Dış dünyanın ise olmasına inanmadan duramayan bir insani figürü olduğu da gerçektir; çünkü ispatlaması Hume ‘göre neredeyse imkânsız bir durumdur (Taşkın, 2007: 144; Cevizci,2009: 361-362).

Hume, Akılcılık bağlamında ele alınan ön kabullerin olduğunu ve bu ön kabullere karşı gelen din ve metafiziksel durumları hedef almıştır. Onun düşüncesinde din ve metafizik aydınlanmanın önündeki en büyük en engeli teşkil etmiştir. Bu gibi durumların ateşe atılıp yakılması gereken çöpler olarak nitelendirmiştir(Cevizci, 2009: 361-362). Hume’un akılcı düşüncesi onun insanların ahlaki duygularının doğalarından gelen imgelem ile açıklar. İyilik, yardımseverlik gibi duygularla kişilerin kendilerinden ziyade diğerlerini düşünmesi gerektiği düşüncesiyle kendisini destekler. Ahlâkın ise matematiksel bir kesinliği olmamasıyla birlikte görsel olgulara dayandığını ve akılla ilgisinin olmadığını vurgular, çünkü ahlâk imgelem ile beslenir. Maddenin varlığı bu bağlamda ne akılla nede duyularla açıklar bizzat imgelem konusuna yoğunlaşmaktadır. Ahlâki davranışların nasıl olması gerektiğini kendi ifadesiyle “*insanların –dır ve değildir yerine -malı ve –mamalı gibi kalıplar kullanması beni şaşırttı...*” sözleriyle anlamlandırmak mümkündür. Çünkü insanlar ahlaki davranışları sergilerken veya onaylarken tereddüt etmemesi gerektiği düşüncesi vardır(Başdemir, 2005: 12-13; Duman, 2006: 141-147). Hume’un imgeleme önem vermesi ve bellekten ayırması şöyle aktarılabilir, belleğin yaşanılan olayların tam hatırlanması ve belirli bir kalıp içerisinde olduğunu ve özgün düşünce ile bağdaşmadığı şeklindedir. Nitekim imgelem herhangi bir fanusa sıkışıp kalmamış aksine insanın beyninde süregelen tasvirler yoluyla durumlara karşı bir düşünce süzgecinden geçerek özgün ve özgürlüğünü koruduğunu ifade etmektedir (Hume, 2009:21-22).

Hume’un erdem anlayışı ise Hutcheson’dan farklı gelişmiş ve doğal bir tutku olduğunu ifade etmiştir. Doğal tutkunun ise sempati/duygudaşlık prensibi ile işleyen bir ahlaki yargılar düzeni teklif etmiştir. Sempati/duygudaşlık⁹ ise diğer insanlarla olan duygu ve eğilimlerin doğuştan gelen bağlar ile kurulduğu bir düzen olarak aktarmıştır (Köktaş,2010: 182-183).

Hume’un bir diğer çözümlendiği durum ise ahlaki ilkelerin dışında, insanın kendini sevmesi ve egoizm gibi konulardır. Bahsi geçilen konuların insanın doğasının ilkeleri olduğunu ifade

⁹ Smith’e göre sempati ve onay arzusu, bencilliğimizi sınırlayan ve iyilik yapma dürtüsüdür. Böylelikle insan doğasının mükemmelliğini oluşturarak, tek başına insanlar arasında duyguların ve ihtirasların uyumunu temin etmektedir(Stewarts(1857), “Account of the Life And Writings of Adam Smith”,Aktaran, Taşkın, 2007: 190)

etmektedir. Egoizmin insan doğasında olduğunu kabul eder ama insanların sorumlu davranışlarını hatalı psikolojiyle ört bas ederek genelleştirdiğini de ekler. Egoistlerin kendini seven insanın ahlaki olduğunu düşüncesinin yerine insanın içinde olan yardımseverlik, cömertlik, dostluk, sevgi, merhamet ve minnettarlık düşünceleri ile ahlâk temeli oluşturulması gerektiğini vurgulamaktadır (Başdemir, 2005: 12-13). Hume düşüncesini kısaca özetlemek gerekirse onun düşüncesi Hutcheson’ın ahlâk öğretisinden temellenmiş fakat sadece ona bağlı kalmamıştır. Aralarındaki farkları **Tablo-1**’de daha detaylı incelenmiştir.

Farklar	Francis Hutcheson	David Hume
<i>Ahlâk Felsefesi</i>	Pratik ahlâkçı ve erdemin savunucusudur.	Olgusal, tanımlayıcı ve teorik bakış açısı.
<i>İnsan Doğası</i>	Hutcheson, Hume’un insan doğası anlayışının neyin doğal olduğu hakkında uygunsuz bir ideaya bağlı olduğunu gözlemiştir.	Hume insanların neden yaratıldığı konusunun felsefi bir yanıtı izin vermeyeceğini, böyle soruların sonuçsuz olduğunu belirtmiştir.
<i>Adalet Anlayışı</i>	Adaleti, doğal erdem olarak açıklamıştır.	Ortak kamusal bir iyi ve doğal bir adalet anlayışını reddetmiştir.
<i>Yardımseverlik</i>	Tek başına yeterli ahlaki dürtüdür.	Tek başına yeterli değil kişisel çıkarda önemli, fakat her zaman iyiye yönlendiremeyebilir.
<i>Teolojik kaynak</i>	İnsanın doğası tanrı tarafından düzenlenir.	İnsanın doğası doğuştan gelir ve ahlaki kararları düzenler.
<i>Yardımseverliği açıklama</i>	Tanrı bizi yardımsever yapmıştır der.	Yardımseverliği sempati kavramıyla açıklar.

Tablo-1. David Hume ve Francis Hutcheson Farklılıkları¹⁰

4.3 Adam Smith

Adam Smith 5 Haziran 1723 senesinde İskoçya’nın doğusunda Kirkaldy kasabasında dünyaya gelmiştir. Başarılı ve okumayı seven Smith hocalarının dikkatini çekmiş ve henüz 14 yaşındayken Glasgow Üniversitesine gönderilmiştir. Smith 1737 senesinde Glasgow Üniversite’sine başlamış ve 1740 senesine kadar öğrenim görmüştür. Hutcheson’dan da dersler almış ve hocasının etkisi onda derin anlamlar bırakmıştır. Fakat üniversitenin kredilerini tamamlamadan ayrılmış Oxford Üniversite’sine burslu olarak gitmiştir. Uzun süre burada kaldıktan sonra ülkesine dönmüş ve 1751 senesinde Glasgow Üniversitesi mantık profesörlüğüne atanmıştır. Daha sonra ahlâk felsefesi kürsüsü boşalınca orada devam etmiştir(Taşkın, 2007: 162-165).

¹⁰ Tablo yazar tarafından Başdemir (2005)’in “İskoç Aydınlanma Etiği: Hutcheson, Hume ve Smith” adlı makalesi ve Köktaş (2010) “İskoç Aydınlanması: Bir Sivil Toplum Perspektifi” Doktora Tezinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

İskoç aydınlanmasının diğer önemli isimlerinden birisi olan, Adam Smith her ne kadar ekonomi-politiğin kurucusu olarak bilinse de aslında kendi ahlâk felsefesini de oluşturmuştur (Taşkın, 2007: 161; Cevizci, 2009: 370). Hume'dan etkilenmiş ve onun imgelem ve duygudaşlık anlayışını ele alıp, duygudaşlığı ise diğer insanların durumunu anlama yeteneği ile kişilerin ahlaki kimliğini oluşturduğunu ifade etmiştir. Adalet temelli haklar teorisi ve bu hakları koruyacak bir politik yönetim teorisi geliştirmiştir. Kişisel menfaatlerin ise insan doğasından gelen, ticaret toplumu ile şekillenen ve bireysel özgürlüklerle tamamlanan bir durum olduğunu ifade etmiştir. Smith düşünceleri ise Hume'un imgelem kavramını geliştirerek, insani olan dünyayı fiziksel ve ahlaki açıdan zihinsel güç vasıtasıyla açıklığa kavuşturmak olarak anlamlandırmıştır. Ona göre iki tür imgelemin olduğunu ve insanların varlıklarını kapsayan olaylar ve şeylerden ibaret olduğu söylenmektedir. İnsan varlığını tümüyle kapsayan zihinsel aktivitelerin ise amaçlarına ulaşmasıyla insanların tatmine ve hazza ulaştığını fakat amacına ulaşamadığında merak ve kaygı duygusu yaşadıklarını da belirtmiştir (Cevizci, 2009: 370-373). Son olarak Smith, Hume 'un sempati anlayışını kabullenerek ona 'tarafsız ve bilgili gözlemci'¹¹ sempatisi demiştir.

Smith'in ahlak anlayışını onun iktisadi bakış açısıyla ele aldığı 'Ulusların Zenginliği' adlı yapıtında şöyle vurgulanmaktadır. İnsanların zenginleşmesi ve bununla birlikte gelişen toplumda kendini kabul ettirme, itibar kazanma durumuyla beraber ahlaki bir boyutta taşımaktadır. Bu demek oluyor ki insanlar zenginleşen bireylere hem ekonomik hem de kişilik bakımından özenerek en iyi olma yolunda adımlar atmaktadır (Smith, 2004:360-361).

Sonuç

Aydınlanma düşüncesi ile insanlar artık aklın gücüne erişmiş ve hurafelerden kurtulmaya yönelmiştir. Bu perspektifte Aydınlanma düşüncesi İskoç ve Fransız Aydınlanması olarak iki önemli öğreti üzerinde şekillenmiştir. İlk olarak İskoç Aydınlanması, dönemin şartlarında bir kurtuluş yolu olarak bilim insanları tarafından filizlenmiş bir öğretilerdir. Özellikle Descartes ve Fransız Aydınlanması temelli akli ön plana çıkararak geriye kalan din, gelenek, duygu ve düşünceleri yok sayan düşünceye bir tepki niteliğindedir. İskoçlar özellikle Protestan ahlâkın etkisi altında kalması Katolikliğin tutucu tavrına tepki göstermesi aydınlanma düşüncesinin sadece akıl merkezli olmadığını deneyimlerinde önemli olduğunu bize göstermektedir. Bir anlamda ikinci öğreti olan, Fransız Aydınlanmasının da tepkisini çeken Katolik öğretisi İskoçlarında temel uğraşlarından birisi olmuştur. Dönemin şartları göz önüne alındığında her konuda etkin olan kilise insanları dar kalıplara sığdırmış ve Luther'le başlayan bir öze dönüş ve dini kendi sınırlarında tutma anlayışı gelişmiştir. İskoç aydınların temel uğraşlarından biriside doğa durumu ve sözleşme teorileridir. Bu teorilere karşı geliştirdikleri merkezine insanı alan yeni düşünceleri onların ahlaki kimliğini şekillendirmiştir. Hutcheson'la başlayan bu süreç Hume ve Smith'in katkılarıyla zirve noktasına ulaşmıştır. Sonuç olarak elde ettiğimiz verilere göre; İskoç ahlâk felsefesi insanların birbirlerine olan güven duygusunu artırmada önemli bir referans olmuştur. Salt aklın tek başına doğruyu bulmada yeterli olmadığını akla ek olarak duygu ve düşüncelerinde önemli olduğunu anlamaktayız. Böylelikle temelde din ile gelişen bu düşünce aslında bizlere soyutluk ve somutluk arasındaki dengeyi nasıl kurmamız gerektiğini aktarmaktadır. Bu öğretiyi temel alan insanlar yardımseverlik, diğer insanları anlama duygusu gibi insanın özünde bulunan iyilikleri ortaya çıkarmalarında önemli bir esin kaynağı niteliğindedir.

¹¹ Tarafsız gözlemci teorisine, '2,2 Ahlâkı Anlamlandırma Görevi ve Tarafsız Gözlemci' bölümünde detaylı olarak değinilmiştir.

KAYNAKÇA

- AĞAOĞULLARI, M. A., AKAL, C. B., & KÖKER, L.** (1994). *Kral Devlet ya da Ölümlü Tanrı*. Ankara: İmge Kitabevi.
- BAŞDEMİR, H. Y.** (2005) İskoç Aydınlanma Etiği: Hutcheson, Hume Ve Smith, *Liberal Düşünce*, Sayı 37, Kış 2005, S. 27-44.
- BERİŞ, H. E.** (2016), Rönesans ve Reform, Hamit Emrah Beriş, Fatih Duman (Ed.) *Siyasal Düşünceler Tarihi* (273- 306). Ankara: Orion.
- CEVİZCİ, A.** (2009). *Felsefe tarihi* (Vol. 5). İstanbul: Say Yayınları.
- ÇİĞDEM, A.**(2001), Aydınlanma Düşüncesi, İstanbul: İletişim Yayınları.
- DİŞ, S. B.** (2017), Bentham ve Mill'in klasik faydacılığı bağlamında mutluluk problemi. "Temaşa" Felsefe Dergisi, 7, 80-100.
- DUMAN, F.** (2006). Akılcılık Bağlamında İki Aydınlanma Geleneği: Fransız Aydınlanması Versus İskoç Aydınlanması. *Ankara Üniversitesi Sbf*, 61(01), 117-151.
- DUMAN, F.** (2010), Edmund Burke'te Muhafazakârlığın Liberal Temelleri: Rasyonalizm, Sosyal Teori ve Siyaset. *Liberal Düşünce*, (58), 95-123.
- ERBAŞ, A.** (2002), Dinler tarihi araştırmaları III, Dinler Tarihi Derneği Yayınları/3, 197-245
- EWALD, O., & AYTAÇ, G.** (2010). *Fransız aydınlanma felsefesi*. Doğu Batı Yayınları.
- GÖÇMEN, D.** (2001-2006) Adam Smith'in "Tarafsız Gözlemci" Kavramı Ve Ruh-Beden Problemi, Doktora Çalışması, çev. Kenan Kalyon.
- GÜNÖR, R. B.** (2016), Bernard Mandeville'in Arıların Masalı Adlı Eseri Hakkında Bir İnceleme. *İdil Sanat Ve Dil*, 5(22), 521-536.
- HUME, D., BAYLAN, E., & DİNÇER, K.** (2009). *İnsanın doğası üzerine bir inceleme: deneysel akıl yürütme yöntemini moral konulara uygulamaya yönelik bir çalışma*. BilgeSu.
- KANT, I.** (2014). Yaşam Felsefesi-Bir Kant ve Felsefe Kuramı Klasığı, *E-Kitap Projesi*.
- KARAGÖZOĞLU, H.** (2006), "Homo Homini Lupus": Thomas Hobbes' un Ahlâk Felsefesi Üzerine. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, (31), 215-242.
- KÖKTAŞ, M.** (2010). İskoç Aydınlanması: Bir Sivil Toplum Perspektifi. *Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- KÖKTAŞ, M.** (2016), Aydınlanma, Hamit Emrah Beriş, Fatih Duman (Ed.) *Siyasal Düşünceler Tarihi* (273- 306). Ankara: Orion.
- LOCKE, J.** İnsan Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme I.-II. Kitap. çev. Meral Delikara Topçu. Ankara: Öteki Yayınevi, 2000.
- OKUROĞLU, G. K., Bahçecik, N., & Alpar, Ş. E.** (2014), Felsefe ve hemşirelik etiği. *Kilikya Felsefe*, (1), 53-61.
- SMİTH, A.** (2004). Ulusların zenginliği (C. 1., 4. bs., Çev. A. Yunus ve M. Bakırcı). *İstanbul: Alan Yayıncılık*.
- SÖĞÜTLÜ, İ.** (2008), İki Farklı Epistemoloji İki Farklı Siyaset: Rasyonalist ve Ampirist Siyasetin Felsefi Temelleri. *Bilgi Sosyal Bilimler*, (2) , 27-51
- TAŞKIN, A.** (2007), İskoç Aydınlanması, İstanbul: Birey Yayınları, 1. Baskı
- TÜRKAN, M.** (2016), David Hume'da Doğal Hukuk ve Sözleşme Kuramının Eleştirisi. *Beytulhikme: An International Journal of Philosophy*, 6(2).
- UZUN E.** (2004), Doğal Hukuk: Modern Gelenek. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi*, 6(2), 291-344.
- ZARİÇ, S.** (2017), Tarihsel Kökeninden Ülkelere Göre Türlerine Aydınlanma Felsefesi (Çağı) ve Türkiye Cumhuriyeti. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (28) , 33-54.
- WAARDENBURG, J.** (2007), TDV İslâm Ansiklopedisi. "Protestanlık." *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 34 (2007): 341-354
- Cevrimiçi Kaynak**
Türk Dünyası Kalkedon Presbiteryen Kilisesi Tarihçesi, (2020). Erişim tarihi 18.03.2020.<http://www.presbiteryen.org/>

LİSE ÖĞRENCİLERİNİN PARA KAVRAMINA İLİŞKİN ALGILARININ METAFORLAR ARACILIĞIYLA İNCELENMESİ

Turan ŞİMŞEK¹

ÖZ

Yaşamın hemen hemen her anında kullanılan paranın bireyler tarafından nasıl algılandığı ve bireylerin para kavramına yükledikleri anlamların bilinmesi önemlidir. Lise öğrencilerinin para kavramına ilişkin metaforik algılarını ortaya çıkarmayı amaçlayan bu çalışmada nitel araştırma deseni kullanılmıştır. Araştırma, lise öğrencilerinin para kavramına ilişkin metaforik algılarının tespit edilmesine odaklanmıştır.

Çalışma grubu, sosyoekonomik özellikleri birbirinden farklı üç farklı lisede öğrenim gören 256 öğrenciden oluşmaktadır. Öğrencilerin %10.93'ü 9. Sınıfta (n=28), %17.57'si 10. Sınıfta (n=45), %39.84'ü 11. Sınıfta (n=102) ve %31.64'ü 12. Sınıfta (n=81) okumaktadır. Veriler, lise öğrencilerinin, “Para gibidir; çünkü,” cümlesini tamamlamasıyla elde edilmiştir. İlk bölümde “para” kavramını tek bir sözcükle ifade etmeleri, ikinci bölümde kullandıkları metaforun nedenini açıklamaları, bir gerekçe ya da mantıksal dayanak sunmaları istenmiştir. Verilerin analizinde, üretilen bütün metaforların geçici bir listesi oluşturulmuş, listesi çıkarılan metaforların belli bir metaforu net bir şekilde ifade edip etmediği incelenmiştir. Tüm metaforlar ve gerekçeleri incelenerek, ortak özellikleri belirlenmiş ve bunları temsil edebileceği düşünülen kategoriler oluşturulmuştur. Bulgulara göre, lise öğrencilerinin, para kavramına ilişkin olarak toplam 104 adet geçerli metafor ürettikleri, üretilen bu metaforların on kavramsal kategori altında toplandığı tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Para Algısı, Paranın doğası, Metafor, Lise Öğrencileri

A STUDY OF HIGH-SCHOOL STUDENTS' PERCEPTION OF MONEY NOTION VIA METAPHORS

ABSTRACT

It is important to know how the money used in almost every moment of life is perceived by individuals and the meanings that individuals attach to the concept of money. Qualitative research design was used in this research, which aims to reveal the metaphorical perceptions of high school students regarding the concept of money. The research focused on identifying high school students' metaphorical perceptions about the concept of money.

The study group consists of 256 students who study at three socio-economically different high-schools. 10.93% of the students are in the 9th grade (n=28), 17.58% are in the 10th grades (n=45), 39.84% are in the 11th grade (n=102) and 31.64% (n=81) are in the 12th grade. Data has been collected by making the students complete the sentence which says ‘ Money is like , because’ . In the first part , they were asked to describe money with one word ; and in the second part they were asked to explain their metaphor and to give a reasonable explanation. While analysing the data, a temporary list was made for all the metaphors expressed, and all the metaphors in the list has been checked whether they identify with a certain metaphor. All the metaphors and their justifications were analysed , their common properties were determined, and they were all categorized hence. According to the findings, high-school students were detected to have created 104 valid metaphors related to money concept , and these metaphors were listed under ten different conceptual categories.

Keywords: Perception of Money, The Nature of money, Metaphor, High-School Students.

¹ Millî Eğitim Bakanlığı Kayseri Demir Karamancı Anadolu Lisesi, turansimsek75@hotmail.com.
DOI Numarası: <https://doi.org/10.37991/sosdus.637956>

Giriş

Ödeme aracı olarak paranın kökenlerine, insani yaşamın aile dışındaki büyük birliklere kaymaya başladığı buzul çağında dahi rastlanmaktadır. Tarihin ilk dönemlerinde ticaret günümüzdeki kadar yaygın halde değildi bundan dolayı mübadele yani trampa ekonomisi mevcuttu. Diğer bir deyişle mallar, başka mallar ile değiş tokuş edilirdi. Tarım ile ilgili faaliyetlerin artması, malların çeşitlenmesini beraberinde getirmiş bundan dolayı mal değişimi için kullanılan takas ekonomisi yetersiz kalmaya başlamıştır. Takas ekonomisinin işlerliğini kaybetmesinin temelinde; malın dayanıklılık, kıtlık bolluk durumu gibi pek çok neden bulunmaktadır (Fidan, vd. 2019:145). Zaman içerisinde deniz hayvanlarının kabukları, kurutulmuş balıklar, taşlar, kürkler, hububat, büyük baş hayvanlar gibi maddeler para işlevini görmüş, mal ve hizmetlerin mübadelesinde kullanılmışlardır. Paranın değerli madenler halinde standartlaşmış kullanımının, 2 bin 500 yıl önceye, Lidyalılara dayandığı bilinmektedir. Fakat paranın farklı değer ve şekillerde kullanımı çok daha eskilere dayanmaktadır. Madeni paraların kullanımına kadar geçen süreçte birçok farklı nesne para yerine kullanılmıştır. Çeşitli deniz hayvanlarına ait kabukları ve çeşitli dönemlerde tuz gibi minerallerin para gibi mübadele aracı olarak kullanımı örnek olarak verilebilir. Ayrıca Azteklerin uzun dönemler boyunca para olarak kahve çekirdeklerini kullanması, Normanların vergi toplamak amacıyla “TallySticks” adını verdikleri tahta çubukların vadeli işlem aracı olarak kullanılması şeklinde örneklerin sayısı oldukça fazladır. Öte yandan günümüzden 4 ila 5 bin yıl öncesine ait Babil tabletlerinde, kredi benzeri uygulamaların ve değişik coğrafyalarda ticaret için kullanılan farklı dönüşüm metriklerine sahip takas araçlarının izleri görülebilmektedir (Şenbayram, 2019:74). Lidyalıların parayı değerli metal standardına dönüştürmesi, tarih boyunca para kavramındaki en büyük dönüm noktalarından birisi. Ancak daha önemli bir dönüm noktası, paranın kağıt formunda basılması ve kullanılması oldu. Bununla birlikte para ile alâkalı teknolojiler geliştikçe paraya olan güven de arttı ve böylece paranın daha yaygın şekilde kullanılmasına bağlı olarak toplumsal gelişme de hızlandı (Usta, 2018:3).

Para, mal ve hizmet alışverişinde kullanılan, insanlar tarafından kabul gören, mal ve hizmetlerin değerlerini fiyat olarak ölçen, hesap birimi, tasarruf, ödünç verme, alma ve değişim aracıdır. İktisadi anlamda para, ekonomik ilişkilerde genel ödeme aracı olarak kabul edilen satın alma gücünü veya malvarlığını ifade eden, değer saklama ve hesap birimi fonksiyonlarını gören, soyut veya somut bir mübadele aracıdır (McLeay, vd. 2014: 6). Ancak bir görüngü olarak iktisadi ilişkiler içinde tanımlı gibi görünse de, parayı iktisadi düzlemin ötesinde iktisadi ilişkileri de toplumsal ilişkilerin özgül bir biçimi olarak ele almak, bu bağlamda parayı bir toplumsal ilişki olarak kavramak gerekmektedir. İktisadi evrende her şey, parasal olarak ifade edilen değer kategorileri olarak yer almaktadır. Ancak paranın, sadece iktisadi anlamıyla olmamak üzere, çok daha genel düzeyde, toplumsal yeniden üretim sürecinin tüm boyutlarıyla bağlantılı olduğu açıktır. Paranın toplumsal olarak sahip olduğu anlama dair, ekonomiyle doğrudan bağlantılı olan veya olmayan birçok alanda gözlem yapmak mümkündür. Örneğin istihdam iktisadi bir olgu olmakla birlikte, bir işte çalışarak para kazanmak toplumsal statü veya kişisel psikoloji açısından çok önemlidir. Evlilik toplumsal, psikolojik bir olgu olduğu kadar, parasal birikimi gerektiren, sürdürülmesi için düzenli para girişini zorunlu kılan bir kurumdur. İşsizlik veya para kazanamıyor olmak, çoğu zaman toplumsal hayata sağlıklı bir birey olarak katılamamak anlamına gelmektedir. Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür ve bu türden sayısız örnek, paranın salt iktisadi bir kategori olarak ele alınmaması gerektiğini ortaya koymaktadır. İktisatta, paranın, genellikle görüngüler düzleminde ele alınmasına karşılık, parayı ortaya çıkaran mekanizmaların, yani toplumsal ilişkilerin yeterince ele alındığını söylemek zordur. Bunun en belirgin göstergesi, paraya ilişkin “kuramsal” bir açıklama

yapılacağı zaman, en fazla “paranın işlevleri” üzerine bir tanımla yetinilmesidir. Oysa bu işlevler paranın varlığını ve doğasını açıklamaktan uzaktır; çünkü sadece paranın işlevlerinin ne olduğu ve paranın bu işlevleriyle biçimsel olarak neyi gerçekleştirdiği üzerine yapılan gözlem ve açıklamaların, paranın neden var olduğunu ve bu işlevleri nasıl gerçekleştirdiğini açıkladığı söylenemez. Birçok iktisatçının paraya ilişkin kuramsal açıklamaları, doğrudan “paranın işlevleri” ile başlamakta ve bu bağlamın dışına çıkmamaktadır. Paranın işlevleri, para ile metalar arasında bir ilişki gibi görünse de, aslında ilişkinin öncelikle insanlar arasında tanımlı olması, burada asıl vurgulanması gereken konudur. Piyasa düzleminde tanımlı para, doğal olarak “iktisadi insan” ile ilişkilendirilmekte, paranın anlamı ve içeriği bu aktörün piyasada tanımlı eylemleriyle açıklanmaktadır. Oysa sosyolojik olarak nitelenen çözümlenelerde paranın anlamı, toplumsal niteliği, iktisadi bir bağlamda ele alınmamaktadır. Buna göre para, farklı anlamlara sahiptir; örneğin paranın çalışılarak ya da kumardan kazanılması veya yolda bulunması, paraya farklı anlamlar yüklenmesine ve kişilerce bu paralara farklı şekilde bakılmasına yol açmaktadır (Aslan, 2019). Bütün bunlar tarih süreci içinde hesap ölçüsü, takas ve değer saklama aracı gibi temel fonksiyonlarında değişim olmamakla birlikte, paranın bireyler tarafından algılanma ve anlamlandırma biçiminin değiştiğini göstermektedir. Algı, insanların herhangi bir olay veya kavrama yaklaşım biçimini doğrudan etkileyen bir faktör olduğundan aynı olay ya da duruma bireyler farklı değer biçerek yine farklı anlamlar yükleyebilmekte, bireylerin algılama gücünün ve yaşam deneyimlerinin birbirinden farklı olması da tek bir durum veya kavramın farklı biçimlerde algılanması sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Bu farklılığı yansıtanın en etkili yolu ise metaforlardır (Anılan, 2017:7). Metafor bir bireyin yüksek düzeyde soyut, karmaşık veya kuramsal bir olguyu anlamada kullanabileceği zihinsel bir araç ve hem felsefe hem de bilimsel kuramların açıklanmasında kullanılan güçlü bir analiz yöntemidir (Thagard ve Beam, 2004:514). İlgili alan yazın incelendiğinde, başta eğitim ile ilintili kavramlar olmak üzere birçok metafor çalışmasının yapıldığı görülmektedir. Ancak, kullanılmaya başlandığı günden bu yana farklı disiplinlere konu olmuş ve insan yaşamının ayrılmaz bir parçasına dönüşmüş para kavramı ile ilgili gerek iktisadi gerekse sosyoloji yazınında yapılmış bir metafor çalışmasına rastlanmamıştır. Küresel ölçekte para ve ekonomi yönetimi, finansal okuryazarlık, finansal bilgi ve bilinçli tüketimin önemini ve gerekliliğinin vurgulandığı bir dönemde, lise öğrencilerinin “para” kavramına ilişkin ürettikleri metaforların ortaya çıkarılması ve neden bu metaforları ürettiklerinin gerekçeleri ile tartışılması gerekmektedir. Zira ülke ekonomileri için bu denli önemli bir araç olarak ifade edilen paranın kullanımı, hangi kanallarla ve nasıl harcandığı veya hangi kaynaklardan elde edildiğini, insanların para ile ilgili bilinç düzeylerini, parayla ilgili tutumlarını, davranışlarını, paraya bakış açılarını değerlendirmek, uygulanacak ekonomik politikalar bakımından da önemlidir (Köksal, 2019). Lise öğrencilerinin para kavramına yönelik algılarının önemli olduğu düşüncesiyle gerçekleştirilen bu çalışmanın amacı; para kavramına ilişkin algıları metaforlar aracılığıyla ortaya çıkarmaktır. Bu genel amaç dahilinde şu sorulara cevap aranmıştır:

- 1- Lise öğrencilerinin para kavramına ilişkin sahip oldukları metaforlar nelerdir?
- 2- Para kavramına ilişkin metaforlar ortak özellikleri bakımından hangi kavramsal kategoriler altında toplanabilirler?

1. Yöntem

1.1. Araştırmanın Metodu

Nitel bir araştırma olan çalışmada olgu bilim deseni kullanılmıştır. Olgu bilim deseni farkında olduğumuz ancak derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olmadığımız olgulara odaklanmaktadır. Bu olgularla günlük yaşamda çeşitli biçimde karşılaşabiliriz. Olgular yaşadığımız dünyada olaylar, deneyimler, kavramlar ve durumlar gibi çeşitli şekillerde karşımıza çıkabilmektedir. Bize tümüyle yabancı olmayan, aynı zamanda da tam anlamını

kavrayamadığımız olguları araştırmayı amaçlayan çalışmalar için olgu bilim uygun bir araştırma zeminini oluşturur (Yıldırım ve Şimşek, 2013).

1.2.Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2018-2019 öğretim yılında Kayseri İli MDKAL, ÖBFL ve ÖBA Lisesi'nde öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır (n=256). Araştırmaya katılım sağlayan öğrencilerden 123'ü erkek, 133'ü kadındır. Öğrencilerin %10.93'ü 9. Sınıfta (n=28), %17.57'si 10. Sınıfta (n=45), %39.84'ü 11. Sınıfta (n=102) ve %31.64'ü 12. Sınıfta (n=81) eğitim görmektedir. Araştırmaya dâhil edilen katılımcıların seçiminde amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik yöntemi kullanılmıştır. Kullanılan maksimum çeşitlilik yöntemi çerçevesinde, Türk Eğitim Sisteminde bulunan üç lise türünden öğrencilerin sahip oldukları çoğunluk doğrultusunda araştırmaya dâhil edilmesi amaçlanmıştır.

1.3.Verilerin Toplanması Süreci

Öğrencilerin para kavramına yönelik metaforik algılarını belirlemeyi amaç edinen bu çalışmanın verilerinin elde edilebilmesi için, her bir katılımcının yalnızca tek bir metafora odaklanarak kendilerine yazılı bir form olarak verilen “Para ... gibidir, çünkü ...” ifadesini tamamlamaları istenmiştir. Böylesi bir ifadeyle, hem öğrencilerin parayı neye benzettiklerini bir metafor ile ifade etmeleri, hem de ifade ettikleri metaforu gerekçelendirmeleri istenmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilere kendilerine yazılı olarak verilen metaforu tamamlamaları için yirmi dakikalık bir süre verilmiştir. Öğrencilere verilen yirmi dakikalık kısa süre içerisinde, akıllarına ilk gelen metaforu yazmaları istenmiştir. Bununla, öğrencilerin para hakkındaki anlık tepkilerinin ortaya çıkartılması amaçlanmıştır. Öğrencilerin para kavramını gibi ifadesini kullanarak bir şeye benzetmeleri, çünkü ifadesini kullanarak da parayı benzettikleri şeyi açıklığa kavuşturmaları ya da gerekçelendirmeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Araştırma uygulamasında ders öğretmeninden izin alınmış ve öğrenciler metafor tekniği hakkında bilgilendirilmiştir.

1.4.Verilerin Analizi

Yapılan çalışmadan toplanan veriler, nitel araştırmalarda yaygın bir şekilde kullanılan içerik analizi tekniği kullanılarak analiz edilmiştir. İçerik analizinde temel amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşabilmektir. Betimsel analizde özetlenen ve yorumlanan veriler, içerik analizinde daha derin bir işleme tabi tutulur ve betimsel bir yaklaşımla fark edilmeyen kavram ve temalar bu analiz sonucu keşfedilebilir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). İçerik analizi yapılırken birçok araştırmacı tarafından kullanılan beş aşamalı değerlendirme süreci dikkate alınmıştır. Bunlar sırasıyla: (1) isimlendirme / kodlama / etiketlendirme aşaması, (2) tasnif / eleme ve arıtma aşaması, (3) yeniden organize etme / derleme / kategori geliştirme aşaması, (4) geçerlik ve güvenilirliği sağlama aşamasıdır.

1.4.1.İsimlendirme/Etiketleme Aşaması

Metafor analizinde kullanılan adımlardan ilki olan isimlendirme/etiketleme aşamasında, öğrenciler tarafından üretilen metaforların alfabetik sıraya göre bir listesi çıkartılmıştır. Bu aşamada, aynı zamanda, mantıksal bir ifade ile desteklenmeyen metaforlar elenmiş olup, bu metaforlar veri setinden de çıkarılmıştır. Bazı katılımcıların kendilerine dağıtılan kâğıtlara yalnızca bir metafor yazıp, bu metafora çünkü ifadesini kullanarak bir gerekçe yazmadıkları tespit edilmiştir (Para çiçek gibidir, çünkü..., Para matematik gibidir, çünkü...). Bu şekilde yalnızca metaforun yazıldığı, ancak gerekçesinin yazılmadığı veriler de çalışmadan çıkartılmıştır. Bunun yanı sıra, bazı metaforlar herhangi bir kavramsal kategori içerisine yerleştirilememiş; mantıksız veya anlaşılır olmadıkları için bu metaforlar da veri setinden

çıkartılmıştır. (Para A101 gibidir, harca harca bitmez. Para asker gibidir, tek başına yeterli değildir).

1.4.2.Tasnif Etme (Eleme ve Arıtma) Aşaması

Metafor analizinin ikinci adımı olan tasnif etme (eleme ve arıtma) aşamasında ham verilere gidilerek metaforlar arasında benzerlikler veya ortak özellikler olup olmadığı araştırılmıştır. Bu yüzden, her bir metafor analiz edilebilir bölümlere ayrılıp, çeşitli metaforlar arasında ortak özellikler aranmaya çalışılmıştır. Her katılımcının mantıksal veya makul bir metaforu üretmediği görülmüş olmakla birlikte, bu metaforlar “zayıf yapılandırılmış metaforlar” olarak işaretlenerek veri setinden çıkarılmıştır. Sonuçta, isimlendirme/etiketleme ve tasnif etme (eleme ve arıtma) aşamalarının sonucunda, 47 kâğıt içermiş olduğu yöntemsel sorunlarından dolayı veri setinden çıkarılarak analiz dışı tutulmuştur. Katılımcıların zayıf yapılandırılmış metaforları veri setinden çıkarıldıktan sonra geriye 209 adet uygun metaforun yazılı olduğu kâğıt yeniden organize etme ve derleme aşamasına tabi tutulmuştur.

1.4.3.Yeniden Organize Etme ve Derleme Aşaması

Metafor analizinin yeniden organize etme ve derleme aşamasında ise toplanan ham veriler yeniden gözden geçirilerek, her biri metaforu en iyi şekilde temsil edebilecek olan kalan metaforlar arasından örnek ifadeler seçilmiştir. Böylece, üretilen metaforlar için onu en iyi temsil ettiği varsayılan metaforların derlenmesiyle birlikte bir metafor listesi oluşturulmuştur. Bu aşamada, katılımcılar tarafından para kavramına ilişkin olarak üretilen metaforlar ortak özellikleri doğrultusunda gruplandırılmış, daha sonra ise her bir metafor tek bir mantıksal kategoriye uyacak bir biçimde kodlanmıştır.

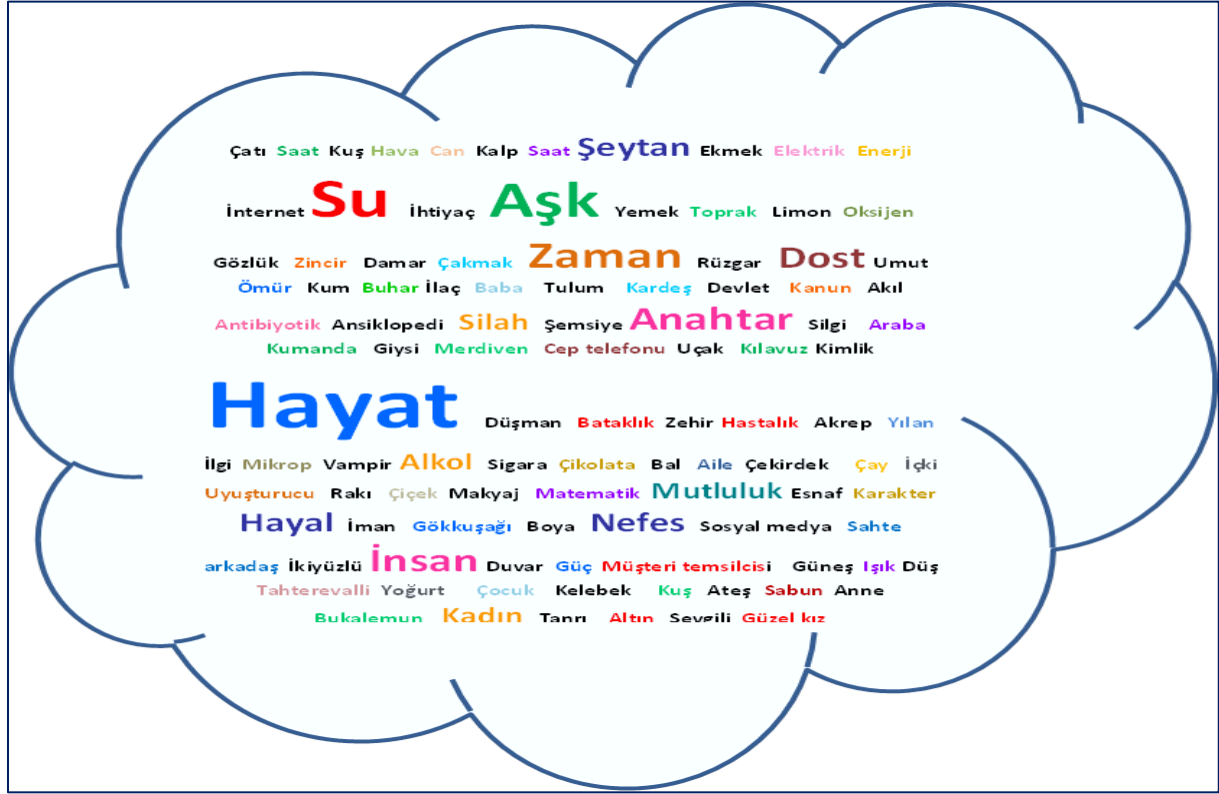
1.4.4.Geçerlik ve Güvenirliği Sağlama Aşaması

Metafor analizinin sonuncu adımı olan geçerlik ve güvenirliği sağlama aşamasında çalışmada elde edilen veriler hiçbir yorum katılmaksızın detaylı bir biçimde sunulmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda, araştırmanın verilerinin geçerliğini sağlayabilmek için uzman görüşüne başvurulmuş olup, bu uzmandan elde edilen metaforların doğru kavramsal kategoriler altında toplanıp toplanmadıklarını incelemesi istenmiştir. Bununla birlikte, bu uzmandan örnek bazı metaforları belirlenen kavramsal kategorilere ataması istenmiş; bu şekilde seçilen metaforların doğru kategorilere atanıp atanmadıkları kontrol edilmeye çalışılmıştır. Araştırma verilerinin güvenirliğini sağlayabilmek için Miles ve Huberman’ın (1994; Akt: Saban,2009: 288) geliştirmiş olduğu kodlayıcılar arası güvenirlilik hesaplama formülünden (Güvenirlilik = Görüş Birliği / Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı x 100) yararlanılmıştır. Daha sonra, her iki kodlayıcı arasındaki metaforik kodlamalar karşılaştırılmış ve iki kodlayıcı arasındaki güvenirlilik % 90.38 olarak hesaplanmıştır. Sonuçta, çalışmada kodlayıcılar arasında istenilen güvenirlilik düzeyi elde edildiği kanaati ile bulgularının raporlaştırılması aşamasına geçilmesine karar verilmiştir.

2. Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde, elde edilen verilerin analizleri sonucunda öğrencilerin para kavramı hakkında sahip oldukları metaforlara yer verilmiştir. Öncelikle, çalışmada elde edilen metaforlar genel bir biçimde verilmiş, daha sonra ise metaforlar ilişkili oldukları kavramsal kategoriler içerisinde ayrı ayrı sunulmuştur. Araştırmaya katılan öğrenciler “para” kavramı ile ilgili olarak toplam 104 adet iyi-yapılandırılmış metafor üretmişlerdir. Şekil 1’de de görüldüğü üzere üretilen metaforlar öğrencilerin kullanım yoğunluklarına göre kelime bulutu biçiminde verilmiştir. Bu metaforlardan öğrenciler tarafından en fazla kullanılanların, hayat, su, aşk, zaman, anahtar, dost, şeytan, insan, mutluluk, silah, alkol, hayal ve nefes olduğu görülmektedir.

Şekil 1. Lise Öğrencilerinin Para Metaforları

Yapılan çalışmada üretilen metaforlardan; hayat (f=25, %24.03), su (f=21, %20.19), aşk (f=12, %11.53), zaman (f=10, %9.61), insan (f=8, %7.69), anahtar (f=8, %7.69), dost (f=7, %6.73), nefes (f=5, %4.80), hayal (f=5, %4.80) ve şeytan (f=5, %4.80) metaforları en yüksek frekansa sahip metaforlar arasında yer almıştır. Çalışmada, metaforların tümü frekans büyüklüğüne göre sıralanarak Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Araştırmada Üretilen Metaforlar ve Frekans Değerleri

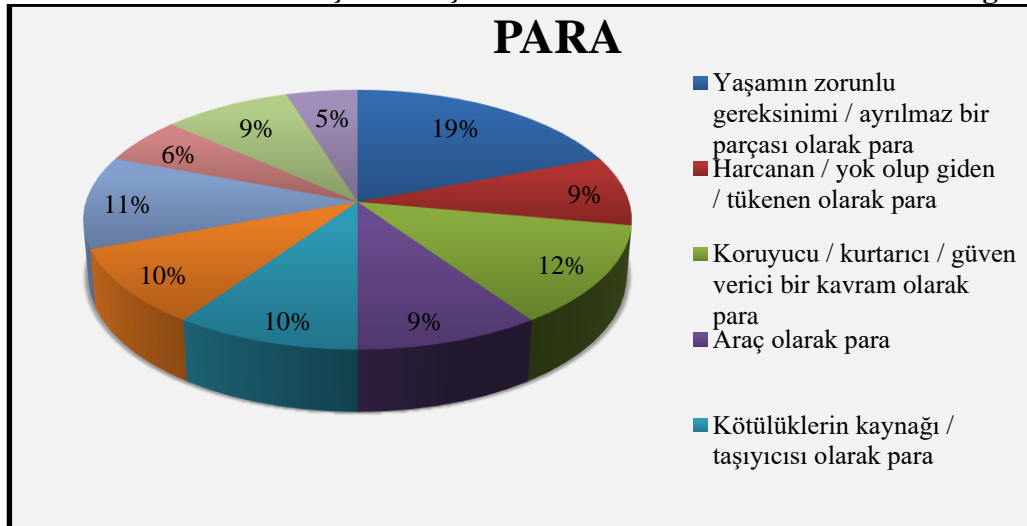
Metaforun Sırası	Metaforun Adı	Frekans (f)	Yüzde (%)
1	Hayat	25	24.03
2	Su	21	20.19
3	Aşk	12	11.53
4	Zaman	10	9.61
5	İnsan	8	7.69
6	Anahtar	8	7.69
7	Dost	7	6.73
8	Nefes	5	4.80
9	Hayal	5	4.80
10	Şeytan	5	4.80
11	Mutluluk	4	3.84
12	Alkol	3	2.88
13	Kadın	3	2.88
14	Silah	3	2.88
15	Güç	1	0.96
16	Silgi	1	0.96
17	Rüzgar	1	0.96
18	Sigara	1	0.96
19	Araba	1	0.96
20	Kumanda	1	0.96
21	Giysi	1	0.96

22	Kalp	1	0.96
23	Hava	1	0.96
24	Can	1	0.96
25	İlaç	1	0.96
26	Baba	1	0.96
27	Kum	1	0.96
28	Umut	1	0.96
29	Ömür	1	0.96
30	Tanrı	1	0.96
31	Altın	1	0.96
32	Çikolata	1	0.96
33	Bal	1	0.96
34	Aile	1	0.96
35	Düşman	1	0.96
36	Hastalık	1	0.96
37	Zehir	1	0.96
38	Akrep	1	0.96
39	Yılan	1	0.96
40	Bataklık	1	0.96
41	Müşteri temsilcisi	1	0.96
42	Esnaf	1	0.96
43	Çiçek	1	0.96
44	Makyaj	1	0.96
45	Karakter	1	0.96
46	İman	1	0.96
47	Gökkuşuğu	1	0.96
48	Tahterevalli	1	0.96
49	Yoğurt	1	0.96
50	Çocuk	1	0.96
51	Kelebek	1	0.96
52	Kuş	1	0.96
53	Ateş	1	0.96
54	Çekirdek	1	0.96
55	Çay	1	0.96
56	Sabun	1	0.96
57	Anne	1	0.96
58	Matematik	1	0.96
59	Merdiven	1	0.96
60	Cep telefonu	1	0.96
61	Uçak	1	0.96
62	Saat	1	0.96
63	Ekmek	1	0.96
64	Bukalemun	1	0.96
65	Tulum	1	0.96
66	Boya	1	0.96
67	Kardeş	1	0.96
68	Elektrik	1	0.96
69	Enerji	1	0.96
70	Sosyal medya	1	0.96
71	İnternet	1	0.96
72	Sevgili	1	0.96
73	İçki	1	0.96
74	İhtiyaç	1	0.96
75	İlgi	1	0.96
76	Güzel kız	1	0.96
77	Mikrop	1	0.96
78	Vampir	1	0.96
79	Uyuşturucu	1	0.96
80	Rakı	1	0.96
81	Sahte arkadaş	1	0.96

82	İkiyüzlü insan	1	0.96
83	Duvar	1	0.96
84	Güneş	1	0.96
85	Kılavuz	1	0.96
86	Buhar	1	0.96
87	Işık	1	0.96
88	Kimlik	1	0.96
89	Toprak	1	0.96
90	Düş	1	0.96
91	Limon	1	0.96
92	Devlet	1	0.96
93	Kanun	1	0.96
94	Akıl	1	0.96
95	Oksijen	1	0.96
96	Zincir	1	0.96
97	Damar	1	0.96
98	Şemsiye	1	0.96
99	Çakmak	1	0.96
100	Antibiyotik	1	0.96
101	Çatı	1	0.96
102	Ansiklopedi	1	0.96
103	Gözlük	1	0.96
104	Yemek	1	0.96
Toplam		209	100

Araştırmada, öğrenciler tarafından üretilen toplam 104 metafordan 17'sinin (%16.34) canlı varlıklarla (kuş, insan, akrep, kelebek), 87'sinin (%83.65) ise cansız varlıklarla (ansiklopedi, şemsiye, silah, anahtar) ilişkili oldukları sonucuna varılmıştır. Ayrıca, araştırmaya katılan öğrencilerin para kavramına yönelik olarak geliştirdikleri metaforların on kavramsal kategori altında toplandıkları görülmüştür (Şekil 2).

Şekil 2. Para Kavramına İlişkin Oluşturulan Metaforların Kavramsal Kategorileri

Araştırmaya katılan öğrencilerin para kavramına yönelik geliştirdikleri metaforların içerisinde yer aldığı kavramsal kategoriler Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Para Kavramı ile İlgili Metaforlar ve Kavramsal Kategorileri

Kavramsal Kategoriler	Metaforlar	Katılımcı	Metafor

		n (%)	f (%)
1.Yaşamın zorunlu gereksinimi / ayrılmaz bir parçası olarak para	Hayat (25), Su (21), Nefes (5), Hava (1), Can (1) Kalp (1), Saat (1), Ekmek (1), Elektrik (1), Enerji (1), İnternet (1), İhtiyaç (1), Yemek (1), Toprak (1), Limon (1), Oksijen (1), Gözlük (1), Zincir (1), Damar (1), Çakmak (1)	68 (32.53)	20 (19.23)
2. Harcanan / yok olup giden / tükenen olarak para	Aşk (12), Zaman (10), İnsan (8), Mutluluk (4), Rüzgar (1), Umut (1), Ömür (1), Kum (1), Buhar (1)	39 (18.66)	9 (8.65)
3.Koruyucu / kurtarıcı / güven verici bir kavram olarak para	Dost (7), Silah (3), İlaç (1), Baba (1), Tulum (1), Kardeş (1), Devlet (1), Kanun (1), Akıl (1), Şemsiye (1), Antibiyotik (1), Çatı (1), Ansiklopedi (1)	21 (10.04)	13 (12.50)
4.Araç olarak para	Anahtar (8), Silgi (1), Araba (1), Kumanda (1), Giysi (1) Merdiven (1), Cep telefonu (1), Uçak (1), Kılavuz (1), Kimlik (1)	17 (8.13)	10 (9.61)
5.Kötülüklerin kaynağı / taşıyıcısı olarak para	Şeytan (5), Düşman(1), Batakılık (1), Zehir (1), Hastalık (1), Akrep (1), Yılan (1), İlgı (1), Mikrop (1), Vampir (1)	14 (6.69)	10 (9.61)
6.Bağımlılık yapıcı olarak para	Alkol (3), Sigara (1), Çikolata (1), Bal (1), Aile (1), Çekirdek (1), Çay (1), İçki (1), Uyuşturucu (1), Rakı (1)	12 (5.74)	10 (9.61)
7.Aldatıcı olarak para	Çiçek (1), Makyaj (1), Matematik (1), Esnaf (1), Karakter (1), İman (1), Gökkuşluğu (1), Boya (1), Sosyal medya (1), Sahte arkadaş (1), İkiyüzlü insan (1), Duvar (1)	12 (5.74)	12 (11.53)
8.Ulaşılması olanaksız bir kavram olarak para	Hayal (5), Güç (1), Müşteri temsilcisi (1), Güneş (1), Işık (1), Düş (1)	10 (4.78)	6 (5.76)
9.Değişen/hareket eden olarak para	Tahterevalli (1), Yoğurt (1), Çocuk (1), Kelebek (1), Kuş (1), Ateş (1), Sabun (1), Anne (1), Bukalemun (1)	9 (4.30)	9 (8.65)
10.Değerli bir kavram olarak para	Kadın (3),Tanrı (1), Altın (1), Sevgili (1), Güzel kız (1)	7 (3.34)	5 (4.80)
Toplam		209	104

Çalışmada ortaya çıkan bu kavramsal kategorilerin; yaşamın zorunlu gereksinimi / ayrılmaz bir parçası olarak para, harcanan / yok olup giden / tükenen olarak para, koruyucu / kurtarıcı / güven verici bir kavram olarak para, araç olarak para, kötülüklerin kaynağı / taşıyıcısı olarak para, bağımlılık yapıcı olarak para, aldatıcı olarak para, ulaşılması olanaksız bir kavram olarak para, değişen / hareket eden olarak para, değerli bir kavram olarak para biçiminde oldukları belirlenmiştir.

2.1.Kavramsal Kategorilere İlişkin Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde, çalışmaya katılan öğrenciler tarafından para kavramına ilişkin üretilen metaforlar kavramsal kategoriler altında ele alınarak incelenmiştir.

Yaşamın zorunlu gereksinimi / ayrılmaz bir parçası olarak para

Bu kategoride toplam 68 öğrencinin (%32,53), 20 (19.23) adet iyi-yapılandırılmış metafor ürettikleri görülmüştür. Bu metaforlar içerisinde en yüksek frekansa sahip metaforlar sırasıyla şu şekildedir: hayat (f=25, %24.03), Su (f=21, %20.19), nefes (f=5, %4.80). Öğrencilerin paraya ilişkin ürettikleri metaforlar incelendiğinde, üretilen metaforların genel olarak olumlu bir yapıda algılandığı, paranın yaşam için zorunlu bir gereksinim olarak değerlendirildiği anlaşılmıştır. Öğrencilerin bu kategoride oluşturdukları örnek metaforlar aşağıda sunulmuştur.

"Para hayat gibidir. Çünkü; o olmadan hiçbir şey olmaz. "

"Para hayat gibidir, onsuz yaşayamazsın."

"Para hayat gibidir, bazen üzer, bazen güldürür."

"Para su gibidir. Çünkü; o olmadan yaşanmaz. "

"Para su gibidir. Çünkü; tüm yaşamın kaynağıdır. "

"Para su gibidir, Çünkü; onsuz hayat düşünülemez."

"Para nefes gibidir, Çünkü; onsuz yaşayamazsın."

"Para hava gibidir, Çünkü; nasıl ki hem dünyada hem de evrende hava olmadan hiçbir şey oluşmaz insan yaşamının tüm kaynağı da paradır."

"Para kalp gibidir, Çünkü; yaşamımıza o canlılık verir. "

"Para saat gibidir, Çünkü; para olmadan hayatını planlayamazsın. "

"Para elektrik gibidir, Çünkü; tüm ihtiyaçlarımızı onunla karşılırsınız . "

"Para saat gibidir, Çünkü; para olmadan hayatını planlayamazsın. "

Para ekmek gibidir, Çünkü; para olmadan hayat durur."

"Para enerji gibidir, Çünkü; para olmadan hayat durur. "

"Para internet gibidir, Çünkü; keşfinden sonra o olmadan yapılamaz hale gelmiştir. İnternet gibi parada artık hayatımızın kopmayan bir parçasıdır. "

"Para toprak gibidir, Çünkü; insan yaşamının her aşamasında toprağın özel bir yeri ve anlamı olmuştur. Parada insanlar var olduğundan bu yana hep kullanılmış o da yaşamın bir parçasına dönüşmüştür."

"Para limon gibidir, Çünkü; limon olmadan salata yapılamaz çorbalara istenilen tat verilemez. Para olmadan da yaşamımız renklenemez anlam kazanamazdı. "

"Para gözlük gibidir, Çünkü; onsuz önünü göremezsin. "

"Para zincir gibidir, Çünkü; bütün ekonomik sistem ona bağlıdır. Para olmadan ekonomik sistemin bir anlamı olmazdı."

"Para damar gibidir, Çünkü; damar olmadan kan kalbe taşınmaz, kalpten de vücuda aktarılamaz sonuçta hayat olmazdı. "

"Para çakmak gibidir, Çünkü; çakmak olmadan ihtiyaçlarımızı karşılamak için gerekli olan ateşi elde edemeyiz."

Harcanan / yok olup giden / tükenen olarak para

Bu kategoride toplam 39 öğrencinin (%18.66), 9 (8.65) adet iyi-yapılandırılmış metafor ürettikleri görülmüştür. Bu metaforlar içerisinde en yüksek frekansa sahip metaforlar sırasıyla şu şekildedir: aşk(f=12, % 11.53), zaman (f=10, % 9.61), insan (f=8, % 7.69), mutluluk (f=4, %3.84) . Bu kategoride paraya ilişkin üretilen metaforlar incelendiğinde, paranın insan yaşamı gibi tükenen, aşk ve mutluluk gibi zamanla biten bir yapıda algılandığı anlaşılmıştır. Öğrencilerin bu kategoride oluşturdukları örnek metaforlar aşağıda sunulmuştur.

"Para aşk gibidir, Çünkü; zevk verir ama sonunda süründürür."

"Para aşk gibidir, Çünkü; gelip geçicidir. "

"Para aşk gibidir, Çünkü; bir kaybeder bir kazanırsın"

"Para zaman gibidir, Çünkü; o da biter."

"Para zaman gibidir, Çünkü; sonsuz değildir elbet o da bir gün bitecektir."

"Para insan gibidir, Çünkü; harcadıkça biter."

"Para insan gibidir, Çünkü; onunda bir sonu vardır."

"Para mutluluk gibidir, Çünkü; sonsuza kadar sürmesi beklenemez. Parada mutluluk gibi mutlaka bir gün tükenir."

"Para umut gibidir, Çünkü; umutlar bir gün tükenir."

"Para ömür gibidir, Çünkü; elbet o da bir gün bitecektir."

"Para buhar gibidir, Çünkü; yok olup gider."

"Para kum gibidir, Çünkü; akar yok olur gider."

"Para rüzgar gibidir, Çünkü; ortaya çıkmasıyla yok olası bir olur sonsuza kadar sürmez."

Koruyucu / kurtarıcı / güven verici bir kavram olarak para

Bu kategoride toplam 21 öğrencinin (% 10.04), 13 (12.50) adet iyi-yapılandırılmış metafor ürettikleri görülmüştür. Bu metaforlar içerisinde en yüksek frekansa sahip metaforlar sırasıyla şu şekildedir: dost (f=7 , % 6.73), silah (f=3, % 2.88). Bu kategoride paraya ilişkin üretilen metaforlar incelendiğinde, paranın koruyucu / kurtarıcı ve güven verici bir yapıda algılandığı anlaşılmıştır. Öğrencilerin bu kategoride oluşturdukları örnek metaforlar aşağıda sunulmuştur.

"Para dost gibidir, Çünkü; huzur ve mutluluk verir."

"Para dost gibidir, Çünkü; her zaman lazımdır."

"Para dost gibidir, Çünkü; iyi kötü gününde hep yanındadır."

"Para dost gibidir, Çünkü; problemlerimizin çözümüne yardım eder. Para olmadan kötülüklerin üstesinden gelemeyiz."

"Para silah gibidir, Çünkü; zor durumda seni kurtarır sana güven verir."

"Para ilaç gibidir, Çünkü; seni hastalıklardan kurtarır, kullandıkça rahatlarsın."

"Para baba gibidir, Çünkü; her zaman güven verir hep yanındadır."

"Para tulum gibidir, Çünkü; her ortamda hayatta kalmanı ve yaşamayı sağlar."

"Para kardeş gibidir, Çünkü; iyi gününde de kötü gününde de yanındadır, hep destek olur."

"Para devlet gibidir, Çünkü; bütün toplumun ona güvenir inanır."

"Para kanun gibidir, Çünkü; yeri ve zamanı olmaksızın tüm insanların güvencesidir."

"Para akıl gibidir, Çünkü; iyi kullanırsak bizi zor durumlardan kurtarır."

"Para kum gibidir, Çünkü; akar yok olur gider."

"Para şemsiye gibidir, Çünkü; şemsiyenin bizi güneşten yağmurdan koruduğu gibi parada bizi istenmeyen durumlardan korur."

"Para antibiyotik gibidir, Çünkü; bizi istemediğimiz hastalıklardan kurtarır. Para sayesinde kendimizi kötülüklerden koruyabiliriz."

"Para çatı gibidir, Çünkü; bizim dış etkenlerden korunmamızı sağlar bize kalkan olur."

"Para ansiklopedi gibidir, Çünkü; istediğimiz her bilgiye öğrenmemiz gerekenlere onunla ulaşırız."

Araç olarak para

Bu kategoride toplam 17 öğrencinin (%8.13), 10 (%9.61) adet iyi-yapılandırılmış metafor ürettikleri görülmüştür. Bu metaforlar içerisinde en yüksek frekansa sahip metafor; anahtardır. (f=8, %7.69). Öğrencilerin paraya ilişkin ürettikleri metaforlar incelendiğinde, üretilen metaforların genel olarak olumlu bir yapıda algılandığı, paranın isteklere ulaşma, kişileri yönlendirebilme aracı olarak değerlendirildiği anlaşılmıştır. Öğrencilerin bu kategoride oluşturdukları örnek metaforlar aşağıda sunulmuştur.

"Para anahtar gibidir. Çünkü; her kapıyı açar."

"Para kumanda gibidir. Çünkü; herkesi yönlendirmemizi sağlar."

"Para silgi gibidir. Çünkü; onun sayesinde tüm yanlışlar düzeltilebilir."

"Para giysi gibidir. Çünkü; görünüşümüzü değiştirmemizi ve kendimizi istediğimiz gibi ifade etmemizi sağlar."

"Para merdiven gibidir. Çünkü; basamakları istediğimiz yerlere ulaşmamızı kolaylaştırır."

"Para cep telefonu gibidir. Çünkü; yer zaman fark etmeden seni istediğine ulaştırır."

"Para uçak gibidir. Çünkü; uzakları yakın eder."

"Para kılavuz gibidir. Çünkü; onu takip ederek aradığını bulursun."

"Para kimlik gibidir. Çünkü; hep yanında taşıman gerekir."

Kötülüklerin kaynağı / taşıyıcısı olarak para

Bu kategoride toplam 14 öğrencinin (%6.69), 10 (%9.61) adet iyi-yapılandırılmış metafor ürettikleri görülmüştür. Bu metaforlar içerisinde en yüksek frekansa sahip metafor; şeytandır. (f=5, %4.80). Öğrencilerin paraya ilişkin ürettikleri metaforlar incelendiğinde, üretilen metaforların genel olarak olumsuz bir yapıda algılandığı, paranın kötülüklerin kaynağı ve taşıyıcısı olarak değerlendirildiği anlaşılmıştır. Öğrencilerin bu kategoride oluşturdukları örnek metaforlar aşağıda sunulmuştur.

- “Para şeytan gibidir. Çünkü; insanları birbirine düşürür.”*
- “Para şeytan gibidir. Çünkü; uğruna tüm kötülükler yapılır.”*
- “Para yılan gibidir. Çünkü; sinsidir. Her zaman karşına beklenmedik ve hoşuna gitmeyecek olaylar durumlar çıkarabilir.”*
- “Para akrep gibidir. Çünkü; ya kendisini ya da etrafındakileri zehirler.”*
- “Para bataklık gibidir. Çünkü; içine düşen çıkamaz.”*
- “Para ilgi gibidir. Çünkü; fazlası insanı şımartır, insanlıktan çıkarır.”*
- “Para mikrop gibidir. Çünkü; elden ele dolaşır pisliğini herkese bulaştırır.”*
- “Para zehir gibidir. Çünkü; vücutta yayıldıkça etkisi artar, öldürür.”*
- “Para vampir gibidir. Çünkü; elde etmeye çalışan herkesin kanını emer yok.”*
- “Para hastalık gibidir. Çünkü; bedenimize girdikten sonra bizi yavaş yavaş bitirir. Fazlası zarar verir.”*
- “Para düşman gibidir. Çünkü; her an bizi yok edebilir onun bu isteği bizi tamamen ele geçirene kadar sürer gider. Bu nedenle ona karşı tüm ömür boyu temkinli olmamız gerekir. Zararlı emeller için kullanıldığında paradan daha kesin bir düşman bulunulamaz.”*

Bağımlılık yapıcı olarak para

Bu kategoride toplam 12 öğrencinin (%5.74), 10 (%9.61) adet iyi-yapılandırılmış metafor ürettikleri görülmüştür. Bu metaforlar içerisinde en yüksek frekansa sahip metafor; alkoldür. (f=3, %2.88). Öğrencilerin paraya ilişkin ürettikleri metaforlar incelendiğinde, üretilen metaforların genel olarak olumsuz bir yapıda algılandığı, paranın bağımlılık yapıcı bir unsur olarak değerlendirildiği anlaşılmıştır. Öğrencilerin bu kategoride oluşturdukları örnek metaforlar aşağıda sunulmuştur.

- “Para alkol gibidir. Çünkü; küm kötülüklerin kaynağı anasıdır.”*
- “Para alkol gibidir. Çünkü nasıl kullanacağını bilmezsen çok zarar verebilir.”*
- “Para çikolata gibidir. Çünkü; yedikçe yemek istersin bağımlılık yapar.”*
- “Para içki gibidir. Çünkü; kullandıkça ona karşı bağımlılığın artar.”*
- “Para çay gibidir. Çünkü; içtikçe içesin gelir.”*
- “Para çekirdek gibidir. Çünkü; çitledikçe çitler bir türlü elinden bırakamazsın. Ancak bir onu elinden alırsın ya da biterse bırakabilirsin.”*
- “Para uyuşturucu gibidir. Çünkü; bağımlılık yapınca onu kullanmadan yapamazsın sonunda seni ölüme kadar götürür.”*
- “Para sigara gibidir. Çünkü; zevk veriyor diye düşünürsün ama bağımlılık yapınca bırakamaz onun esiri olursun.”*
- “Para rakı gibidir. Çünkü; bağımlılık yaptıktan sonra bırakamazsın.”*
- “Para bal gibidir. Çünkü; tadına alışınca yemekten kendini alıkoyamazsın.”*
- “Para aile gibidir. Çünkü; hayatındaki yerleri bir süre sonra bağımlılığa dönüşür artık hiçbir işinizi onlar olmadan gerçekleştiremezsiniz.”*

Aldatıcı olarak para

Bu kategoride toplam 12 öğrencinin (%5.74), 12 (%11.53) adet iyi-yapılandırılmış metafor ürettikleri görülmüştür. Öğrencilerin paraya ilişkin ürettikleri metaforlar

incelendiğinde, üretilen metaforların genel olarak olumsuz bir yapıda algılandığı, paranın insanları aldatmada kullanılan bir unsur olarak değerlendirildiği anlaşılmıştır. Öğrencilerin bu kategoride oluşturdukları örnek metaforlar aşağıda sunulmuştur.

“Para makyaj gibidir. Çünkü; gözleri boyar, alttaki gerçeği görmemizi engeller.”

“Para çiçek gibidir. Çünkü; hangi mevsim açacağını kestiremezsin seni yanıltır.”

“Para matematik gibidir. Çünkü; tam buldum dersin ama sonuca bakınca yanıldığını anlarsın.”

“Para esnaf gibidir. Çünkü; iki yüzlüdür.”

“Para karakter gibidir. Çünkü; bazı insanlarda vardır bazılarında yoktur.”

“Para iman gibidir. Çünkü; gerçekten kimde olup olmadığını bilemezsin.”

“Para gökkuşağı gibidir. Çünkü; her rengi vardır. Yaklaşıp tutmak istersin ama seni görüntüsü aldatır.”

“Para boya gibidir. Çünkü; alttaki görüntüyü kapatır. Gerçekleri gizlememizi sağlar.”

“Para sosyal medya gibidir. Çünkü; verdiği bilgilerle bizi aldatır.”

“Para ikiyüzlü insan gibidir. Çünkü; yanında ise herkes dostun yanında değilse herkes düşmanıdır.”

“Para sahte arkadaş gibidir. Çünkü; çıkarı varsa sana gelir çıkarı yoksa hep senden uzaktır. Para tüm sahte insanların etrafımıza toplanmasına vesile olur.”

“Para duvar gibidir. Çünkü; arkasında ne olduğunu bilemezsin.”

Ulaşılmaması olanaksız bir kavram olarak para

Bu kategoride toplam 10 öğrencinin (%4.78), 6 (%5.76) adet iyi-yapılandırılmış metafor ürettikleri görülmüştür. Bu metaforlar içerisinde en yüksek frekansa sahip metafor; hayaldir. (f=5, %4.80). Öğrencilerin paraya ilişkin ürettikleri metaforlar incelendiğinde, paranın ulaşılması güç bir unsur olarak değerlendirildiği anlaşılmıştır. Öğrencilerin bu kategoride oluşturdukları örnek metaforlar aşağıda sunulmuştur.

“Para hayal gibidir. Çünkü; hiçbir zaman ulaşamazsın.”

“Para hayal gibidir. Çünkü; sadece düşünebiliyorum, gerçekte ulaşmam imkansız.”

“Para müşteri temsilcisi gibidir. Çünkü; ihtiyacın olduğunda görüşemezsin.”

“Para güç gibidir. Çünkü; fakir insanlarda bulunmaz. Para güç gibi kimin elinde ise ondadır.”

“Para güneş gibidir. Çünkü; görürsün ama ulaşman imkansızdır. Senden çok uzaklardadır.”

“Para ışık gibidir. Çünkü; yaklaşırsın ama o senden uzaklaşır tutamazsın hiçbir zaman.”

“Para düş gibidir. Çünkü; gerçekte onu görmen bulman mümkün değildir.”

Değişen / hareket eden olarak para

Bu kategoride toplam 9 öğrencinin (%4.30), 9 (%8.65) adet iyi-yapılandırılmış metafor ürettikleri görülmüştür. Öğrencilerin paraya ilişkin ürettikleri metaforlar incelendiğinde, paranın değişen hareket eden bir olgu olarak değerlendirildiği anlaşılmıştır. Öğrencilerin bu kategoride oluşturdukları örnek metaforlar aşağıda sunulmuştur.

“Para tahterevalli gibidir. Çünkü; bir yükselir bir düşer sürekli hareket eder.”

“Para yoğurt gibidir. Çünkü; bekledikçe ekşir.”

“Para çocuk gibidir. Çünkü; hareketlerine engel olamazsın sürekli taşkındır hep hareket halindedir. Hiç durmak bilmez.”

“Para kelebek gibidir. Çünkü; daldan dala konar yakalayamazsın.”

“Para kuş gibidir. Çünkü; bir oraya bir buraya uçup durur, nereden duracağını bilemezsin.”

“Para ateş gibidir. Çünkü; sürekli hareket halinde yanar ama sönmemesi için sürekli beslemen gerekir.”

“Para sabun gibidir. Çünkü; bir anda elimizden kayar gider. Kullandıkça azalır.”

“Para anne gibidir. Çünkü; kapı kapı dolaşır.”

“Para bukalemun gibidir. Çünkü; dünyanın her yerinde farklı renk boyut renk ve değerdedir. Ortamina göre biçim alır.”

Değerli bir kavram olarak para

Bu kategoride toplam 7 öğrencinin (%3.34), 5 (%4.80) adet iyi-yapılandırılmış metafor ürettikleri görülmüştür. Bu metaforlar içerisinde en yüksek frekansa sahip metafor; kadındır. (f=3, %2.88). Bu kategoride öğrencilerin paraya ilişkin ürettikleri metaforlar incelendiğinde, üretilen metaforların genel olarak olumlu bir yapıda algılandığı, paranın değerli bir kavram aracı olarak değerlendirildiği anlaşılmıştır. Öğrencilerin bu kategoride oluşturdukları örnek metaforlar aşağıda sunulmuştur.

“Para kadın gibidir. Çünkü; çok değerlidir.”

“Para kadın gibidir. Çünkü; her şey onda biter.”

“Para Tanrı gibidir. Çünkü; her insan ona tapar. Parada hayatta insanların en çok önem verdiği şeydir.”

“Para kimlik gibidir. Çünkü; hep yanında taşıman gerekir.”

“Para sevgili gibidir, iyi günde kötü günde hep yanındadır. Onunla beraberken hep mutlusundur.”

“Para güzel kız gibidir, onun değerini ancak seven insan anlar.”

3. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada katılımcılardan parayla ilgili metaforlar oluşturmaları istenmiş, üretilen metaforlar incelenerek yorumlanmıştır. Gruptaki öğrenciler tarafından oluşturulan metaforlar ortak özellikleri bakımından incelendiğinde; toplam 104 iyi-yapılandırılmış metafor üretildiği tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin para kavramına yönelik olarak geliştirdikleri metaforların; yaşamın zorunlu gereksinimi / ayrılmaz bir parçası olarak para, harcanan / yok olup giden / tükenen olarak para, koruyucu / kurtarıcı / güven verici bir kavram olarak para, araç olarak para, kötülüklerin kaynağı / taşıyıcısı olarak para, bağımlılık yapıcı olarak para, aldatici olarak para, ulaşılmaz olanaksız bir kavram olarak para, değişen / hareket eden olarak para, değerli bir kavram olarak para olmak üzere toplam on kategori altında toplanabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Katılımcılar tarafından üretilen metaforlar canlı ve cansız varlık olma anlamına göre incelendiğinde üretilen metaforların 17’sinin (%16.34) cansız varlıklarla, 87’sinin (%83.65) ise canlı varlıklarla ilgili olduğu görülmüştür. Olumlu ve olumsuz anlamda metafor kullanımı incelendiğinde; üretilen metaforların 48’inin olumlu, (%46.16) 56’sının (%53.84) ise olumsuz anlamlar içerdiği anlaşılmıştır. Oluşturulan metaforlar soyut ve somut anlamlarına göre incelendiğinde; üretilen metaforların 72’sinin (%69.24) somut, 32’sinin (%30.76) soyut anlamlar içerdiği gözlemlenmiştir. Öte yandan kadın katılımcıların erkek katılımcılara oranla daha olumlu metaforlar oluşturdukları ayrıca somut ve soyut metafor kullanma oranlarına bakıldığında kadınların erkeklere oranla daha soyut metaforlar oluşturdukları belirlenmiştir.

Bu çalışma, öğrencilerin para kavramına ilişkin algıları zihinlerinde nasıl oluşturduklarını anlama fırsatı sunmuştur. Metaforlar eğitim alanındaki mevcut durumun tespitine destek araçları olarak kullanılmanın yanı sıra beklentilerin ortaya çıkarılmasında da kullanılabilir. Böylece, katılımcı beklentileriyle oluşturulacak metaforlar etkili eğitim öğretim süreçlerinin planlanmasına ışık tutabilir.

Öğrencilerin para kavramına ilişkin algılarını ortaya koymak amacıyla daha büyük bir örneklem grubu ile metafor çalışmaları yürütülebilir. Çeşitli sosyodemografik özelliklerin para algısının oluşumu üzerindeki etkileri araştırılabilir.

KAYNAKÇA

ANILAN, B. (2017). Fen Bilimleri Öğretmen Adaylarının Kimya Kavramına İlişkin Metaforik Algıları. Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi. 5 (2), 7-28.

ASLAN, U.V. (2019). Parayı Bir Toplumsal İlişki Olarak Kavramak. Yıldız Social Science Review. Vol. 5, no. 2. s, 263 - 286.

FİDAN, M. DİLEK, S ve ESEV, A. (2019). Dünden Bugüne Paranın Tarihi ve Türkiye’de Kâğıt Para Kullanımı. Sosyal Bilimler Dergisi. 9 (18): 141-162.

KÖKSAL, S. (2019). Gençlerin Para Yönetimi Algısı: Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Ön Lisans Öğrencileri Üzerine Bir İnceleme. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD) .C. 6. S.11, s. 70-80.

MCLEAY, M. RADİA, A. ve THOMAS, R. (2014). Money in The Modern Economy: An Introduction. Quarterly Bulletin. Q1say.4-13.

SABAN, A. (2009) Öğretmen Adaylarının Öğrenci Kavramına İlişkin Sahip Oldukları Zihinsel İmgeler. Türk Eğitim Bilimleri Dergisi. 7(2), 281- 326.

ŞENBAYRAM, E.A. (2019). Paranın Geldiği Uç Nokta: Bitcoin. Econharran Harran Üniversitesi İİBF Dergisi. Cilt: 3 Sayı: 4. 72-92.

THAGARD, P ve BEAM, C. (2004). Epistemological Metaphors and The Nature of Philosophy, Blackwell Publishing, USA.

USTA, A. (2018). Paranın Serüveni. İstanbul: Bankalararası Kart Merkezi.

YILDIRIM, A ve ŞİMŞEK, H. (2013). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. İstanbul: Seçkin Yayıncılık.